

Р. МЛИНОВЕЦЬКИЙ

ГЕТЬМАН МАЗЕПА

В СВІТЛІ ФАКТІВ
і
В ДЗЕРКАЛІ „ІСТОРІЙ”

II

(на правах рукопису)
Видання друге, доповнене
в 2 книгах.

1959.

Р. МЛИНОВЕЦЬКИЙ

ГЕТЬМАН МАЗЕПА

В СВІТЛІ ФАКТІВ
і
В ДЗЕРКАЛІ „ІСТОРІЙ”

(на правах рукопису)
Видання друге, доповнене
в 2 книгах.

1959

П Е Р Е Д М О В А

до

другої книги "Гетьман Мазепа в світлі фактів і в дзеркалі "історій".

Перше видання цієї праці значно менше обсягом за друге, було писане ще в 1956 році, а появилoся в році 1957. Цей факт робив зайвою передмову до другої частини праці, бо перед автором тоді стояло завдання звернути увагу нашої, дуже на жаль, нечисленної, читаючої інтелігенції на головніші і найбільш популярні серед тої інтелігенції праці і (як думає та інтелігенція) "джерела", в яких свідомо подана непрайильна, або помилково-негативна оцінка великого гетьмана.

Нове видання появляється наприкінці т. зв. "року Мазепи" і в звязку з тим, як це парадоксально ні виглядає, треба було б не лише де-що доповнити зреферовання головніших давніх помилкових насвітлювань постаті і діяльності гетьмана Мазепи, але й збити всі нові (в основі своїй, властиво старі, лише повторені в новій формі) наклепи, закиди й вигадки про гетьмана його чини й добу.

Ми сказали, що маємо до діла з парадоксальним явищем: "рік Мазепи" мав за своїм задумом, спопуляризувати й звеличити як гетьмана так і його діла об'єктивним їх описом, а тимчасом - маємо до діла не лише з об'єктивним переказом фактів та прихильним насвітлюванням постаті, але й з цілою хмарою "регенерованих" вигадок, наклепів, що вилетілися в рямці хвалебних слів, або ж намаганням штовхнути читачів до "студійовання", як наче б то "об'єктивних" писань, книжок і творів виразно антиукраїнських і "антимазепинських".

Цей парадокс не є ніякою несподіванкою для автора, бо ще в "Передмові" до першого видання автор цієї праці писав: "е вистарчаючі підстави побоюватися, що і цей сумний ювілей, наша "організована більшість", за участю сучасних "Біллінгів" вшанує виданнями, які доведеться уважати скорше за "поцілунков Юди" аніж за спробу покласти перший камінь під нерукотворний пам'ятник Великому Гетьманові".

Чому ж це так? А тому, що серед нас працює зараз та-кож ряд людей, яких ми знаємо лише з ними самими спрепа-рованих їхніх "біографій", які надто ріжняться від справж-ніх, що не перешкодило їм серед безкритичної, байдужої і легковірної еміграції захопити впливи і, розрекламовуючи один одного, "здобути імя"! Вони, звичайно, й далі (лише в більш чи менш обережній, прихованій формі) не лише про-довжують свою попередню москвофільську діяльність, але й встигли виховати собі де-яких "наступників".

"Рік Мазепи" ці елементи використали для своєї підривної діяльності, для поглиблення вигадок немов український нарід не боровся і не хотів відновлення своєї державности, а гетьман Мазепа мав, м'якко кажучи, не конче патріотичні на-міри.

Та крім посиленої діяльності тих, що їх виступи не мо-жна ніяк інакше означити, як "поцілунком Юди", маємо до ді-ла ще й з іншими працями і статтями про які тут мусимо ска-зати кілька слів.

Автори тих праць і виступів не мали тих прихованих намірів, що "кваліфіковані Юди" першої категорії, лише вони: а) кинувшись прихапцем "шукати матеріялів" для своїх висту-пів і ставлячися з цілковитим довір'ям до ряду авторів, що були надто далекі від об'єктивности - довірливо прийняли де-які їх сумнівні твердження за незаперечне "слово істини" і в) користалися не першими джерелами і не познайомилися бо-дай з усіма головнішими працями з цієї ділянки, а лише перечитали кілька (4-6) книжок і книжечок на намічену те-му - не мали нагоди зіставити написане, помітити суперечнос-ти, дослідити й виробити свою думку, бо замість пізнати ці-лість написаного (або бодай велику частину) - познайомили-ся лише з малою частиною той цілості.

Ця, друга категорія, не була тому встані стати "філь-тром", який від чистого напою правди відфільтрову намул вигадок (свідомих і несвідомих), бруду й наклепів - тіль-ки були рідесеньким "решетом" кризь величезні отвори ко-трого проскакували цілі грудки болота, а з ними й небезпе-чні хороботворчі бацилі гнилизни й розкладу.

Велика частина представників другої категорії навіть на-лежить до щирих прихильників гетьмана Мазепи.

Щоб з'ясувати як може поєднуватися прихильність з ширен-ням де-яких вигадок наведемо хоч би такий загально-відомий приклад: Б. Лепкий безперечно захоплювався діяльністю й особою Мазепи, а пишучи свою "трильоґію" постарався основно познайомитися з усією приступною йому літературою, а в пер-

шу чергу (на жаль!) з працею Костомарова. Під впливом тої літератури Б. Лепкий став на становищі, що гетьмана майже ніхто не підтримав і що український нарід навіть в своїй провідній верстві, а тим більше в своїй масі і не думав про відновлення держави предків.

Ця концепція, наскрізь фальшива, спричинилася до того, що Б. Лепкий зробив у своєму творі головними оборонцями Веприка українських козаків і мішан, які наче б то відбили мало не десяток кривавих штурмів шведської армії і лише наслідком красномовности й знайомствам Мручка (одного з героїв твору) впустили до твердині шведів! Тимчасом у Веприку московська залога на багато перевищувала числом усе безздатне українське населення міста, штурм був відбитий лише один, а перед другим штурмом - москалі капітулювали. Переговори, штурм і капітуляція разом зайняли два дні часу! В тій же "трильогії" представлено так немов Полтаву боронили також головні українці, які й дали понад три тисячі міліції, тимчасом в дійсності все населення Полтави (від немовлят і жінок починаючи й старими дідами та бабами кінчаючи) не доходило в ті часи й до 4 тисяч, тоді, як москалів було там понад 5600 з 30 гарматами! А й те населення Полтави не могло в жодному випадкові прихильно ставитися до москвинів, бо ж не дурно писав у своєму рапорті (1708 р.) московський полковник, з недалекої від Полтави Охтирки, Осіпов: "Полтава іздавна нестатечная і тепер з неї добра не сподіватись".

Власне враховуючи з одного боку стратегічне значіння Полтави, а з другого - настрої її населення і поставили москвини в ній винятково великі московські сили. Так безперечно несвідомо, проти власної волі підтримав і поширив Б. Лепкий фальшиве пропагандове московське твердження про те, наче б то цілий майже український нарід став у ті памятни дні по боці Московщини, а не свого гетьмана.

Отже не всіх, що їх ми віднесли до другої категорії можна трактувати однаково, але проте не одне з поширеного ними слід було б спростувати во ім'я правди і в інтересі українського визвольного руху.

Нарешті є й третя категорія, а саме авторів дрібних статей, що паразитували на публіцистичних виступах інших або зреферовували погляди (як свої) взяті з де-яких публіцистичних виступів репрезентантів першої категорії.

За цей рік було написано того всього стільки, що на само "відвіяння" полови й сміття треба було б зужити до 400 сторінок! Самозрозуміло, що вартість того цілого (пресового го-

ловно) "доробку" представників третьої категорії та значіння є таке, що абсолютно не варто на аналізу тих писань зужити стільки праці.

З огляду на сказане, ми обмежимося до того, що в цій передмові, лише як приклад , що підтверджує наше твердження, згадаємо одну з таких статей , що була друквана в "Свободі" ч. І95 за І959 рік.

Стаття ("Причини та наслідки упадку Батурина") показує, що автор її , виявлюючи належну вдячність до свого вчителя - проф. Оглобліна за неналежний йому науковий ступінь, не виявив навіть стільки уваги до писань свого вчителя скільки було в цьому випадку конечним і тому повторював у своїй статті ті пропагандові твердження свого вчителя з років І939-І954, від яких сам учитель відрікся в І958 році. В короткій відносно статті (на яких 450 рядків) він аж чотири рази згадав свого вчителя, покликаючися на його помилкові твердження, як на безсумнівну істину.

На початку автор тої статті, навівши з записок Лукьянова і з доносу Кочубея їх погляди про застарілість Батуринських укріплень і згадавши про те, що й проф. Б. Крупницький був тої ж думки, додає до останньої таку увагу: "Цей закид у сторону мілітарного мислення І. Мазепи не знаходить жодного підтвердження в сучасних джерелах за винятком наведених вище". Очевидячки лише невідповідним "мисленням" автора статті можна пояснити те, що ствердження фактичного стану укріплень Батурина є "закидом у сторону мілітарного мислення". По перше: гетьман Мазепа міг добре знати стан укріплень Батурина (доказом - можливо шире, твердження в листі самого гетьмана Мазепи до московського царя про конечність їх відновлення і просьба дозволу на ті праці), але міг не мати найменшої можливості зарадити тому лихові. По друге: знаючи про їх незадовольняючий стан, гетьман не маючи до диспозиції жодної іншої доброї міцної фортеці - не міг зробити нічого іншого, як лишити артилерію й запаси в ній, сподіваючися швидкого приходу шведської армії, опізнення якої спричинив шведський король, а не він. Отже "мілітарне мислення" тут ні при чому. Природно лише авторові статті здається, що те твердження про не задовольняючий стан укріплень Батурина не знаходить жодного підтвердження "в сучасних джерелах за винятком наведених", бо хоч би можна було згадати ще того листа гетьмана, про якого ми щойно говорили. Проти тих тріх свідчень автор виставив ... своє міркування!

Очевидячки й твердження про те, що в Батурині "лишив гетьман "коло І0.000 сердюцьких козаків (!)" є цілком невідповід-

даже правді. Ми не знаємо жодних "сердюцьких козаків" (це "винахід" автора статті), але сердюків не міг гетьман стільки лишити, бо такої кількості сердюків у ту пору взагалі не було. Реальним є число в три тисячі вояків, яке складалося не з самих тільки сердюків.

Далі, наводить автор тої статті слова свого вчителя відписані з публіцистичної статті останнього, якої метою було: почавши з "громів" на москалів (тактичний маневр) далі поступово перекинути вину на Меншікова, з Меншікова - на Петра I, а з нього .... вину зняти.

Отже з тої статті навів з признанням п. Л. Винар слідуючі слова: "повна руйнація Батурина не була актом воєнної кінечности - лише актом політичного терору і помсти". Наведені слова, звичайно, є не більше як "грою слів"! Адже ж лише "стратег" такий як проф. Оглоблін, може не доцінювати воєнного значіння навіть слабо укріпленого Батурина! Коли б шведи прийшли своєчасно - тоді б - тоді б усім стала ясною стратегічна кінечність зруйнувати Батуринську твердиню, знищити запаси, будинки. Натомість вирізування населення в Батурині не було у безпосередньому значінню "стратегічною кінечністю", однак за прийнятої москвинами тактики і воно мало де-який зміст Москвини вирізали не лише все населення Батурина, але й Маячки, Нехворощі, Переволочної, Січі і т.д., а в Лебедині закатували сотні самих старшин. Стратегія йде впарі з політикою і лише коли б те, що далі ширить у своїй статті п. Л. Винар було правдою - лише в тому одинокому випадкові могло б таке поступовання москвинів виглядати незрозумілим. Але ціла справа власне в тому, що автор статті ширить московську вигадку, вигадку пущену в обіг ще Петром I, який (як і москалі взагалі) однак прекрасно знав, що то була лише вигадка і стосував шалений терор щоб залякати всіх і вся, щоб не дати змоги українському народові чином показати усю безпідставність тої вигадки. Той терор свідчив про те, що український нарід цілим серцем співчував гетьманові і треба було не допустити щоб він його підтримав.

Далі автор статті, забуваючи, що навіть його вчитель не відважився за своїм підписом, потрактувати "Історію Русов", як твір "історичний" ("Історія Русов" передмова, ст. XXIII), що проф. Оглоблін і в тій статті з якої п. Винар наводив цитату, заперечує вірогідність відомостей в ній поданих (напр. уважає, що число гармат було тричі менше) - годув читачів "Свободи" казкою про "вірний" Московщині прилуцький полк, полковника на гарматі сидячого і т. д., казкою, якої єдиним призначенням було (як і цілої "Історії Русов")

довести, що "народ малоросійський" завжди був вірним російським монархам і прив'язаний до московського народу, а лише "шляхетство польское" (до якого зачисляє "Історія Русов" усіх, хто боровся за визволення України з московського ярма, в тому числі і гетьмана Мазепу) ... прийнятоє по єдиноверству"... вони то і були причиною всім замешательствам, настроєнням і побоїшам в Малоросії, после Хмельницькаво проісходівшим", а спиралося те шляхетство, мовляв, на наймані відділи, які, (щоб не порушувати концепції "Історії Русов") мали складатися з "поляков, волохов, татар" і т. п. Мало того! "Історія Русов" для цієї ж мети заповняє, що населення Батурина "ні мало в задумі Мазепиному участі не брало". Щоб переконати читачів у сказаному п. Винар пише: "В цілості оповідання "Історії Русов", на думку проф. Оглобліна відповідає правді". Тимчасом проф. О. Оглоблін є надто обережний щоб написати просто і ясно таку нісенітницю, він вправді хоче щоб не один п. Винар так його розумів, але... але пише він ось що: "В "Історії Русов" є чимало легендарних оповідань і взагалі історична наука давно вже дала належну оцінку... оповідання про Батуринську трагедію - не легенда... Хоч не всі подробиці в Батуринському оповіданні "Історії Русов" є точні (приміром кількість гармат була значно менша), ... але воно в цілому і в багатьох деталях не викликає сумніву". Отже проф. Оглоблін написав, що те оповідання "в цілому" це б то в загальних рисах (а не в "цілості") і то тільки "не викликає сумнівів". Проф. Оглоблін, те, що йому не на руку - відкидає, як "деталі" (добра "деталь" чи було в Батурині 315 чи 90 гармат!), а що на руку - "трактуює" як те "загальне".

Тимчасом, як поступовання москвинів в інших містах, так і свідчення сучасників доводять, що москвини вирізували все населення включно з дітьми всюди там де те населення з власної волі чинило активний спротив.

Тому, всуперч основній ідеї "Історії Русов" і всім численним вигадкам, що ту ідею "єдності" з "великоросійським народом" мали підтверджувати (власне для популяризації цієї ідеї й подбали москвофіли про те, щоб ця "антимазепинська" книжка була перевидана) - населення Батурина таки завзято боронило своєї столиці! Зрадники трапляються всюди, навіть спартанці мали свого Ефіяльта, але не серцюк-наймаєць тільки "єдінокровний" православний священник зі своєю донькою загинули, намагаючися недопустити москвинів ввійти з підземного ходу до замку!

Та вміло підсунута п. Л. Винаром отрутна думка і отрут-

не джерело - зробили своє і він, не лише бездумно пустив їх в обіг, але ще й на цих вигадках обер своє основне твердження. А це твердження (як ми вже наводили в першій книзі) таке: "Загал українського козацтва і суспільства не підтримав І Мазепи*" "Щоб зрозуміти шведсько-українську невдачу... слід починати від Батуринської трагедії... її суть лежить передусім у морально-психологічній площині, в наставленню української еліти і простолюддя... до проблеми власної самотності, до питання української державности", це б то кажучи простіше в тому, що наче б то український нарід не хотів мати свою державу, лише хотів належати до московської

У старому московському підручнику геометрії Кісельова кожна теорема по переведенню доказу, що вона правильна, кінчалася шаблонними словами: "што і требовалося доказать". Думаємо, що кожний москвин і москвофіл (від співробітників "Новаво Русскаво Слова" починаючи та на Дядиченках і їхніх однодумцях тут, кінчаючи) повинен, перечитавши статтю і висновок п. Л. Винаря, сказати власне ті шаблонні слова: "што і требовалося доказать" ("що й вимагалось, щоб було доведене")! Але ми вправі запитати: чи не ліпше було б тоді передрукувати просто статті згадуваного вже нами збірника "Полтава" або... почекаати поки видадуть щось на цю тему в Києві і тут лише "поширювати"?

На чий млин гонять воду подібні статті - кожному ясно і ясно, що "яблучко недалеко від яблуні падає" і "праця" де-яких чинників не йде марно.

Стільки про статтю "Причини та наслідки упадку Батурина".

Може, однак, де-кому здасться дивним чому ми стільки місця уділили зясованню помилок статті, яка не заслуговує ані своєю узасадненістю, ані знанням предмету на жодну увагу?

Отже, повторюємо, ми муіли назвати ту чи іншу статтю, як приклад до наших тверджень загального характеру. Мало того. Назвати статтю і в двох словах сказати в чому її хиби - на нашу думку було б неправильним, бо ж читає, що не є спеціально підготований, може тих хиб не добачити, або уважати, що твердження статті - правильні і узасаднені.

Коли ми висуваємо якесь твердження, або робимо якийсь закид - в кожному випадкові - таке твердження має бути обґрунтоване. Тим самим ми муіли зупинитися, бодай так коротко, як це ми зробили, над цією статтею. Зробивши це для прикладу

---

*Учитель п. Л. Винаря - проф. Оглоблін в своїй анти^{українсь}ко~~московсь~~кій праці виданій в СССР у 1940 р. збірнику "Полтавська битва" на ст. 28 написав дослівно так: "Весь український нарід не пішов за Мазепу", а Дядиченко, в тому ж збірнику писав: "Українські козаки й селяни не пішли за зненавистним ім Мазепу... Вони не хотіли відірватися від Росії, від братнього російського народу"

ми ще раз повторюємо : на детальний розгляд навіть головніших з подібних виступів, що їх надто багато було в рямцях "Мазепиною року", - ми не можемо собі дозволити. Перша книжка дає досить матеріалу для того , щоб міг читач сам належно оцінити всі подібні статті, що ширять вигадки, викликають дефіцитизм і збільшують хаос.

У другій книзі ми лише спинимося , як і в першому виданню, на зреферованню того, як змальовують нам постать великого гетьмана та його чин ті автори яких праці зачисляє наш читаючий загаль до літератури, що дає правдивий образ великого гетьмана та тої доби.

В останньому розділі цієї книги скажемо рівнож кілька слів про де-які публікації, що появилися в часі між першим і другим виданням цієї праці.

Завданням нашим є не тільки остерегти читачів, а в першу чергу тих, котрі самі пишуть або вчать, перед безкритичним повторюванням неправдивих відомостей (підкріпивши їх цитатою з того чи іншого автора), але й висвітлити погляди тих авторів, бо вони здебільшого виявлюються не лише в представлюванні гетьмана Мазепи, але й в насвітленню цілого нашого минулого.

Історія є не лише наукою про минуле, але є (або - повинна бути) вчителькою народів, одним з чинників у їх боротьбі за існування і вільний розвиток у майбутньому.

I. МОСКОВСЬКИМИ ОЧИМА АБО "ЗА ШМАТ ГНИЛОЇ КОЗБАСИ"...

Ми вже згадували про те, що першим (хронологічно) оцінив належно, чим грозив Московщині патріотичний вчинок гетьмана Мазепи московський цар Петро I, якому довелося першому стати до боротьби з гетьманом Мазепою та його однодумцями - українськими патріотами. Він краще, ніж хто інший, знав, що пляни гетьмана Мазепи не були фантастичними - тільки цілком реальними і що, коли б не збіг непередбачених обставин, Московська імперія була б зліквідована і лишилося б замість неї, як і було, "Царство Московское". Саме тому тим більшою зненавистю палав до гетьмана московський цар і вся московська провідна верства, тим міцнішою була його жага помсти і тим краще усвідомлював собі, що військова перемога сама по собі ще не забезпечувала Московщину від можливості того, що українці і знов пробуватимуть наслідувати Мазепу. Саме Петро I постарався зробити все можливе для того, щоб того і в майбутньому не сталося. Він перший разом зі своїми дорадниками та помішниками вказав, як треба поборювати український національно-державний визвольний рух. Його нащадки, як побачимо далі, не внесли в цю справу майже нічого нового і донині. Вони, незалежно від тих чи інших власних політично-соціальних поглядів, поборюють гетьмана Мазепу тим же способом, як почав це робити цар Петро I, повторюючи його вигадки й наклепи. По Петрі I набрав лише більшої сили натиск на поборюванню т. зв. "мазепинства", яке москвини цілком слушно пов'язують з великим гетьманом, що його й далі уважають чоловіком постаттю українського самостійницького руху, його символом.

Під "мазепинством" розуміють москвини власне українсько-національний рух, який стремить до відновлення суверенності українського народу, до відновлення його державності не на словах, а на ділі, що, звичайно, є виключене без відірвання від Московщини української землі.

Рух, що його назвав влучно Донцов "українським провансальством" це б то рух, який хоче обмежити українське життя до плекання у себе, в своїй провінції побутових особливостей, використовуючи одночасно національний сентимент народу для зміцнення московських політичних впливів, для скріплен-

ня зв'язку з Московщиною, не може зватися "мазепинством", хоча москвини, бажаючи поволі і його "загнати в музей", мають тенденцію ті чи інші прояви його уважати "мазепинством" і, як такі, поборювати їх, зменшуючи тим самим діяльність "українського провансальства".

Так, як національною відзнакою в кляпі маринарки заманіфестовує її власник свою національну приналежність і вона отже є свого роду "розпізнавальним знаком", - так відношення до гетьмана Мазепи сучасного нам українця є предметом, яка дає підстави зараховувати його чи до націоналістів-самостійників чи до "провансальців"-автономістів.

Провінційний патріотизм "малороса" чи українського автономіста не перешкоджає дивитися на Мазепу очима москвини, а тому автономісти більш чи менш згоджуються з московськими вигадками на гетьмана і допомагають їх ширити.

Москвинам же залежить на тому, щоб спотворити постать Мазепи так, щоб не лише нащадки не хотіли брати з нього приклад, але й щоб боялися закиду, що вони хоча в чомусь його нагадуватимуть, а ще більше їм залежить на тому, щоб довести, немов він діяв проти волі українського народу на шкоду українській нації.

Що ж для досягнення цієї мети зробив Петро I?

У першу чергу він для того поспішив проробити комедію "обрання" нового "гетьмана", щоб мати формальну підставу запевняти, немов той союз українців зі шведами не є союзом України, очолювані гетьманом та старшиною, не є продовженням політики великого Богдана, тільки є особистою "автюрою" "бувшого гетьмана" Івана Мазепи. З цією ж метою Петро I запевняв у листах, немов "увесь народ малоросійський" страшенно обурений на Мазепу. Помішники Петра I, зрозуміли до чого стремить Петро I, допомагали йому в цій справі також, запевняючи, що нарід не тільки "неописуємо злостуєт" на Мазепу, але й такий вірний Москві, "что большево нельзя і требовать".

Ці всі запевнення ширили москвини та їх цар з винятковим цинізмом під стогони й зойки тисяч і десятків тисяч катованих, вішаних, вирізуваних в пень тих же українців, від яких....."большево і требовать нельзя"!

Отже, першим чи не найважливішим пропагандовим твердженням, скерованим проти гетьмана, було твердження, що наче б то за ним ніхто не пішов, наче б то весь нарід був обурений вчинком гетьмана, а той вчинок був тільки його особистою справою.

Але москалі зрозуміли (а Петро I - краще за інших), що

може той чи інший володар зробити той чи інший крок, бажаючи добра своєму народові, не оглядаючися на те, чи нарід розуміє, для чого так треба, чи ні. Розуміючи сказане, вони хотіли переконати сучасників і нащадків, що гетьман діяв лише для особистої користи, цілковито не журячися долею українського народу. Щоб це виглядало більш імовірно, треба було переконати загал, що Мазепа був егоїстом, якому був чужим український нарід і що він взагалі не мав нічого святого. Щоб поширити цю свою пропагандову вигадку, Петро I запевняє у своєму маніфесті, немов гетьман Мазепа стягав цілий ряд різних податків (а в тому й "оренду") - "будьто на плату войську, а в самому деле раді обогащення своєво". Пустивши ж в рух таку вигадку, вже легше було переконувати, немов гетьман Мазепа одержав і від поляків досить грошей за те, що начеб то мав допомагати їм Україну "поработити по прежнему под владение польское і Церкви Божія і святіе монастирі атдати в Унію".

Так писав цар московський, що, хоча уважався згідно з "Основними законами російской імперіі" (т. I, ст. 42) "Головою Церкви", але до надто віруючих не належав*і, як знаємо, власне він сам хотів справді віддати полякам Правобережну Україну, а згодом й цілу Україну годився відступити рівно ж неправославному - герцоґові Мальборо!

Так дав Петро I своїм нащадкам вказівку, що для побороквання "мазепинства" треба оскаржувати Мазепу в тому, що він був егоїстом, що був захланним і діяв тільки для власної користи (друге пропагандове твердження), що був приятелем поляків, яким запродав Україну (третє пропагандове твердження) і що був "відступником", який хотів зробити церкви й монастирі уніятськими (четверте пропагандове твердження). Для скріплення цього останнього твердження й наказано було віддати його анатемі.

Таким мали в московському інтересі "бачити" гетьмана Мазепу як його сучасники, так і нащадки.

Чи повірив же такій очевидній брехні український нарід?

На це мусимо відповісти, що збереглися, звичайно, в першу чергу писання тих підлабузників, які не лише вдавали, що повірили, але й "за шмат гнилої ковбаси" добровільно брали на себе ролю "підбрехача", дотепно змальованого в оповіданню Г. Квітки цієї назви.

Збереглися, на жаль, головно писання тих, які не пішли на заслання і не загинули в московських катівнях і, звичайно, не боролися в лавах українського війська, яке віддавало життя за волю України, але за те при кожній нагоді на-

---

*Петро I. організував м. ін. зі своїх помішників і улюбленців "Всепапнійшій Собор" який був карикатурою на церкву і церковну ієрархію.

магалися дати докази своєї відданості московському цареві. Чи вони займали високі, чи скромні становища, вони мали змогу писати, вони могли числити на те, що власне їхні найогидніші вигадки й найбільш москвофільські писання (навіть не друквані) не боятимуться зберігти подібні до них нащадки.

Чи ж були все ж, не зважаючи на московський терор, українці, які не вірили московським вигадкам? Були, і було таких безперечно дуже багато, бо і про них збереглися згадки, але ці згадки збереглися вже найчастіше в московських архівах серед доносів і тайних рапортів московських урядовців.

Наприклад, засланий в 1712 році за український патріотизм на Соловки протопоп лохвицький Іван Рогачевський, коли в 1720 році став ректором архангельської семінарії, сказав ясно - хоч коротко: "Наш Мазепа святий і в небі буде, а ваш цар у небі не буде".

Так висловився ректор православної семінарії, хоча знав, що московська православна церква всюди наказала проклинати гетьмана!

Таких занотованих в формі доносів москвинами чи їхніми прихвостнями проявів української симпатії до гетьмана збереглося кілька.

Але тимчасом, кажучи образно, "Молявки-Многопіняжні" з колишніх канцеляристів полкових канцелярій, старшини-зрадники і негідні особи з церковного клеру "працювали" як "підбрехачі" московські, пишучи фальшиві "народні думки", спогади та "Історії". У тій своїй творчості вони були не раз "більшими папістами за самого папу" і ширі чи не ширі, але допомагали зогиджувати постать одного з найвизначніших гетьманів. Роблячи це, як ми вже казали, вони виявляли подиву гідну неоригінальність, повторюючи в основному згадані попередні вигадки Петрового маніфесту.

II. ГЕТЬМАН МАЗЕПА В КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ "ІСТОРІЇ РУСОВ".

Як-що ми пригадаємо собі, з якою метою писав невідомий автор "Історію Русов", то нас не здивує, що саме в ній повторені з перебільшенням усі пропагандові твердження московського царя Петра I.

Як знаємо, появилася "Історія Русов" не лише в період захоплення ліберальними думками, але і в ту пору, коли одним з найбільш болючих питань для "малоросійського дворянства" бу-

ло питання признання його рівновартним з московським дворянством, чи краще сказати визнання його взагалі за "дворян".

Це питання набрало найбільшої гостроти в роках 1782-1783, але воно хвилювало малоросійське дворянство як перед тими роками, так і безпосередньо по них.

Ще відома авторка "Історії українського народу" А. Єфименко, писала: "Хоч український пан давно почував...., що в ньому пливе шляхетська кров, то все таки не тільки польський шляхтич, а навіть простий московський дворянин не хотів визнати його за рівного собі. Московський уряд був глухим до старшинських доказів, що "всякій, хто носіл на себе чін, бил вместе с тем і шляхтич". "Лишатися надалі в такому неозначеному становищі.... було не тільки неприємно, але навіть і небезпечно: згідно з московськими законами тільки дворянський стан управнював до володіння землею".

"Накази депутатам до катериненської комісії від української шляхти переповнені аргументацією на користь рівності її в правах з московським дворянством".

Отже, це було пекуче, актуальне питання, яке цікавило всю українську шляхту, яка була "шкірно" в тому заінтересована. Щойно в 1782 році наказом московської влади оповіщено їх правними власниками посіданих селян. Але самозрозуміло, що "по інерції" мусіли ще відбуватися серед шляхти суперечки на ці теми, і безумовно в "товариських" суперечках з дворянами-москвинами мусіли також заторкуватися питання про меншевартість "малоросійського дворянства", спричинену тим, що воно є "дворянство" підбитої країни. Все це хвилювало і по 1782 р. щойно залегалізованих "дворян" і певно не один по-боювався скасування того наказу.

Таким чином, завданням публіциста було довести в своєму творі, що : а) стара Київська держава була колицкою "Російської держави", а тому ті, хто походив від її творців, заслужовують на почесне місце в московській імперії, як "дядьки і няньки отечества", б) нащадки провідної верстви Київської держави не в наслідок завоювання, а з доброї волі своєї стояли стіною спочатку при литовських і польських володарях, а потім при троні московських царів і наче б то вірно стояли на сторожі інтересів імперії та були завжди підпорою монархів, в) коли й поводився хтось так, що не можна його зачислити до вірних слуг московського царя й імперії - то був він обов'язково або поляк, або хтось, хто діяв під впливом польської шляхти, з якою мав бути споріднений, справжній же, мовляв, український шляхтич завжди був прихи-

льником московської імперії й вірним її оборонцем, г) однак, досі ця вірність не була належно оцінена і нагороджена, а тому черга за московським царатом якимсь актом признання нагородити своїх вірних слуг, яких основною прикметою є вірність.

Це "малоросійському дворянству" треба було за всяку ціну довести. Що це не відповідало правді, це нікого не турбувало, поскільки б правду вдалося заховати.

При цьому було особливо користним всюди стало підкреслювати "єдновірність" "малоросійського і великоросійського" народів, бо таке підкреслення не тільки пояснювало, чому "Малоросія" (автор "Історії Русов" зазвичайно не хоче вживати назви "Україна") опинилася в складі "Російської імперії" не наслідком завойовання її - тільки за добровільною умовою і не тільки дозволяло домогатися для її шляхти тих "догівірних" прав, але й підкреслювало "несправедливе" поступовання "багатого родича", який не цинив належно того, що наче б то "малоросійський народ" лише з почуття любови до нього, до "єдинокровного" народу московського все терпеливо зносить, а таки ні за що не хоче покинути "Росії"... (москалів), бо ж саме їх віддавна українські предки "предпочли всім другим народам... яко єдиноплеменною от єдинаво кореня славянскаво".

Ми не хочемо, однак, сказати, що вказана причина була єдиною причиною написання твору, лише що була одною з головних (іншими причинами були: привязаність до традиції, любов до землі, романтичне захоплення козацькою добою, яке виявилось навіть в "українській" школі польської літератури), яка власне надала тим "історичним" працям і шуканням окресленого напрямку.

Треба було отже всупереч правді, всупереч фактам* довести "вірність" "малоросійського дворянства" і звичайно для того треба було виразно і недвозначно осуджувати всі прояви справжнього українського патріотизму. Треба було, домагаючися прав - виявити своє обурення поступованням тих, хто боровся за волю України, треба було зайняти до них таке ж становище, яке займали москвини, лише з тою різницею, що обов'язково треба було їх трактувати, як.... "немалоросіян"!

---

*адже ж ще не так давно твердив Петро I, що "всі гетьмани були зрадники" і мав рацію, бо ні один гетьман, починаючи з Хмельницького і кінчаючи Орликом, не був засадничим приятелем Москви і не ототожнював інтересів свого народу з московським, а таких москвини звали "зрадниками".

Так і робить "Історія Русов" заявляючи загальною: "Шляхетство польское.... принятое по єдиноверству... оні то і билі причиною всем замешательствам, нестроєніям і побоїщам в Малоросії, после Хмельницькаво проісходівшім".

В рамках цієї концепції, ідучи шляхом наміченим московським царем Петром I та повторюючи його вигадки, як правду, таку силуетку гетьмана Мазепи маємо нам "Історія Русов": "Мазепа - природний поляк із фамілії литовської. Как говорять бежал он із Польщі... потом приписался до малоросійських реєстрових козаков.... на такіє рангі і уряди, какі согласно с законами здешной страни займают по виборам природные і оселые уряднікі, он нікогда поднят не бил, так же ні поселостей, ні родні тут не имел... визвал із Польщі сестру свою Янелю... Мазепа подумал о своей безопасности... штоб недовольство войска не породило месті за погублених Самоїловичей... основал он для тово личную гвардію свою... із заднепровцев і всякой наволочі.... оні билі для Мазепи єво ангелами-хранителями... Походи в Польшу для Мазепи билі камнем преткновения ілі соблазну..." Там він мав наче б то потайки бачитися зі шведським королем і повзяти намір покинути "своево государя і перейти к врагу. Гнусный (підлий) замисел сей породила в ньом адская злоба за личную обиду свою" ("Історія Русов" стор. 199).

Далі в "Історії Русов" оповідається досить непевну історію в двох різних редакціях про те, як мав цар Петро I образити гетьмана Мазепу. Це оповідання має умотивувати, що доконання "страшного злочину" зради, якого допустився гетьман, що згідно з московською концепцією до того часу був "вірним слугою" московського царя - було наче б то подиктоване тільки особистими мотивами.

Оповідвши ті "історії", природно, робить з них автор "Історії Русов" потрібний йому висновок, а саме: "Мазепа имел умисел вредный (шкідливий) побужденіем собственной (власної) єво злоби і атмщенія (помсти), а отнюдь (в жоднім разі) не національных интересов"... , які на думку автора "Історії Русов" зводилися до перебування в спілці з Москвою.

Саме тому наче б то і не підтримало гетьмана ані військо, ані нарід, і так гетьман лише "загубил себя і многіх людей ім обманутих" ("Історія Русов" ст. 200).

Далі цей твір намагається переконати читача, повторюючи все наново, буцім Мазепу штовхала до підтримки шведів лише "надмірна злість", що вона ж мовляв спонукала його до ще одного злочину, а саме - вислати непевних на його думку полковників (Миклашевського та Мировича) битися з такими

великими ворожими силами, які мусили знищити українські полки, керовані тими полковниками та їх самих.

Так, як бачимо, Мазепу навіть оскаржувано й за те, що він мусив робити, виконуючи стислий московський наказ!

Ось як робиться з гетьмана Мазепи безпринципного egoїста-злочинця.

Не забула ця "Історія", з усією прихильністю до Кочубея й Іскри, подати про їхній донос і тут же обтяжити гетьмана Мазепу, як вигадкою про любовні стосунки з жінкою Іскриною, так і приписати "обикновенному ліцемерію" гетьмана те, що він відмовився виконати засуд на смерть винесений Кочубею та Іскрі московською комісією, а передав нею засуджених в розпорядження московської влади, яка той засуд і виконала.

Далі розповідається про підготовчі заходи гетьмана Мазепи до переходу на бік шведів і нарешті подається про самий перехід і наводиться, як автентичну, скомпоновану промову гетьмана Мазепи. Текст тої промови, імовірно, мав попередньо узаasadнювати конечність певних концесій для українців, яких хотів також і автор "Історії Русов", але він же хотів усунути всяку можливість наслідування гетьмана Мазепи і тому запевняє, немов по обговоренню тої промови військом і урядовцями та по кількадедних дискусіях з її нагоди, військо й урядовці вирішили, що хоча, з одного боку, є великою кривдою терпіти те все від москвинів, "народа нічем не лучшево", що терплять українці, проте, з другого боку, в жодному випадку вони й чути не хотіли про те, щоб покинути московського царя і признати над собою зверхню владу лютеранина, який зневажає образи святих і не додержується постів і тому наче б то вони всі одного ранку покинули гетьмана, залишивши його лише з двома полками компанійськими, під сторожею яких буцім то були ті старшини, які ще лишилися при гетьманові. Така вигадка була під оглядом пропагандовим добра, і заздалегідь обміркована, бо ж власне на те, автор "Історії Русов" кілька сторінок раніше запевняє, що компанійці набіралися з усякої "наволочі"! Всі ж, з погляду "Історії Русов" "порядні люди" наче б то віддуралися Мазепи і рушили звідти на Стародуб, щоб приєднатися до московської армії Меншикова та повідомити москвинів про "ліцемеріє" гетьмана і просити царя дозволу вибрати іншого гетьмана.

Московський цар, звичайно, мав подякувати козацьким полкам за "вірність" і "наказати" їм лишитися під командою Меншикова.

Всі ці події автор "Історії", який взагалі не журиться історичною правдою, переніс на початок вересня, хоча в дійсності ми знаємо, що гетьман рушив на зеднання зі шведами щойно в кінці жовтня ст. ст.

Самозрозуміло, що автор "Історії Русов" дбайливо додержується московської пропагандової вигадки, немов український нарід був такий відданий москвинам, що "большево нельзя і требовать". Та історичні факти, а зокрема незаперечний факт, що тисячі вояків билися з москвинами пішовши за гетьманом Мазепою, змусили автора "Історії Русов" запевняти, що компанійці, (яких Шевченко назвав "преславними"), склалися з самої "наволочі", а що були ще й сердюцькі полки, то і про них поспішив він написати, що наче б то вони були створені воловно з українських "поляков" та "волохов" і різних гультяїв! Отже, мовляв, "малоросіян" з гетьманом взагалі не було!

Далі "Історія Русов", хоча признає, що сердюки боронили Батурина з надзвичайною хоробрістю, але тут же пояснює їхню хоробрість тим, що вони знали, що їм немає рятунку. Зате наче б то прилуцький полк, стаціонований в Батурині (щоб не псувати концепції автора "Історії Русов") не поділяв "віроломства" Мазепи і тому відкрив фронт. Вправді подає далі автор також опис злочинної московської жорстокости, але .... але всю відповідальність за вирізання не самих сердюків, але всього населення Батурина перекинув він з москвинів на Меншікова, який знова, мовляв, також допустився її тільки тому, що не був шляхтичем, а звичайним продавцем пиріжків!

Після опису зруйнування Батурина автор "Історії Русов" зробив полковника Чечеля не одним з оборонців Батурина, лише переніс його до Новгородсіверська і знов описує події, що в ньому відбулися, так, щоб вийшло, немов лише одні сердюки ("українські поляки"!) хотіли його боронити та як закінчив опис захоплення цієї твердині, використовуючи нагоду, береться вихваляти під саме небо московського боярина Шереметьєва за його "справедливість", протиставляючи його Меншікову! Так всі московські жорстокости записуються на рахунок не москвинів, тільки одного лише Меншікова *, якого вже

---

*варте уваги для висвітлення москвофільства і тенденційности автора "Історії Русов", що він у всіх випадках коли злочина доконали поляки робить за них відповідальними "поляків", а коли торкається справа москвинів - уживає всіх заходів щоб обтяжити якусь "виняткову" одиницю.

за часів автора "Історії Русов" лаяли і самі москвини (адже ж він закінчив на засланні!).

Далі малює нам ця москвофільська "Історія" події (покликаючися на Вольтера) так, немов би шведський король, надіславши коло Десни Мазепу без війська, хотів його, як дурисвіта і зрадника свого царя (!) скарати, та "ридання" гетьмана врятували його.

Оповівши далі про "обрання" з наказу московської влади Скоропадського на гетьмана (в чому автор "Історії Русов" не бачить жодного порушення "прав"), подає далі (звичайно не обурюючись, лише зазначаючи, що того ще "в Малоросії не було") про ганебну комедію, в якій в угоду московському цареві на його бажання духовенство не лише "великоросійське" але й "малоросійське", на чолі з єпископом, прокликнало гетьмана Мазепу, що стільки зробив для добра української церкви, що не мав на собі й десятої частини таких гріхів, які мав би хоч би "глава" московської православної церкви, синовбивця, кат і злочинець - Петро I. В дійсності ж, як ми знаємо, одним "злочином" гетьмана була любов до свого народу і батьківщини. Але про це все "Історія Русов" не згадує ні слова! "Історія Русов", лише описавши ту противну християнській релігії комедію, закінчує опис тим, що наводить слова церковної пісні, яку співали на закінчення того видо-виська, а саме, "Днесь Юда покидає вчителя і приймає диявола". Ці слова відіграли, як побачимо, не аби-яку роллю при малюванні "портретів" гетьмана.

Подавши після цього прізвища цих зрадників, які зрадили свого гетьмана і перебігли до москвинів, автор "Історії Русов" пише про них зі симпатією, а коли тут же згадує, що старшин (і то багатьох дуже!), які не зголосилися до москвинів з виявами покори і не брали участі в інсценізованих москвинами безправних "виборах" Скоропадського - москвини розшукували і закатовували в Лебедині, то самозрозуміло всю відповідальність за ці злочинні тортуровання й мордування старшини козацької знову перакидає лише на одного тільки Меншікова!

Треба признати, однак, що поскільки тої закатованої старшини було вже дуже багато і вона на думку автора "Історії Русов" не була "винною", бо тільки бажала волі, а це, мовляв, бажання, належить до бажань властивих всьому людству, постільки він виразно осуджував за те, що їх позамучували... Меншікова!

Коли, нарешті, переходить "Історія Русов" до опису Полтавського бою, то подає, наче б то при московській армії бу-

ло до 20 тисяч українського війська, а кількість українців, яка була по шведському боці зменшує до карикатурного численне цілої тисячі! Тут, на перший погляд несподівано, підкреслює "Історія Русов", що Мазепа був вельми побожним християнином (це після того, як сама розписувалася про "пекельну злість" гетьмана і намір продати Україну полякам!)

Далі, однак, стає ясним, про що ходить авторові.

Провідною ідеєю "Історії Русов" є вигадана її автором, віддана саможертвенна любов українського народу до "єдинокровного" народу московського, яка і не дозволяє українцям, незважаючи на найгірші вчинки москвинів, захопитися за зброю і відірватися від Московщини. Отже, в цьому випадкові несподівано автор "Історії Русов" нагадав собі побожність Мазепи тільки на те, щоб ще раз підкреслити свою улюблену ідею. Адже ж далі читаємо, що власне тому, що москвини були наче б то "єдиновірним народом", навіть гетьман Мазепа уважав за "смертний гріх" проливати кров своїх земляків та "єдиновірцев" і в цьому випадкові, мовляв, Мазепа виявляти надзвичайну твердість, відмовляючися брати будь-яку участь у боротьбі з москвинами. І тому запевняє далі "Історія Русов", наче б то "нікто не докажет", щоб українські війська гетьмана "били причастни хоть к одному убійству над росіянами". "Росіянами", як ми знаємо, всюди в попередньому тексті зве ця "Історія", або самих москвинів, або москвинів разом з українцями, а українців же зве або "русами" або "малоросіянами". Так напр., говорячи про Гадяцьку умову "Історія Русов" каже: "Виговський доконав підлости супроти росіян" та зрештою й на цій же сторінці, на якій говориться про те, що ні гетьман, ні його вояки не допускали й думки, що можна битися з москвинами, далі говориться, що шведи почали битву, напавши на регулярну "російську" кінноту. А далі зве ця "Історія" тих, що були з москвинами українські відділи не інакше, як козаками, а московську піхоту тут же зве "пехотой російской" і була вона під командою Меншікова.

Яку "цноту" хоче прищепити своїм землякам автор "Історії Русов" - ясно: цноту пса, у якого циниться спеціальний рід собачої відданості, коли тільки пес ляже руку господаря, що шмагає його канчуком нізашо.

У своїй же свідомості автор "Історії Русов" годив по вище твердження про "смертний гріх" і "непрічатність" до хоч одного "убійства над росіянами" з описаними в тій же "Історії" численними боями українців з москвинами, таким чином, що всіх тих, хто відважувався стріляти у такий же

"священни" для "Історії Русов" московський нарід, як був "священним" якийсь священни" крокодил або бик-апіс для підданців фараона, оголошував завжди в цій "Історії" або "розбойничей шайкою" (козаки Дорошенка) або "наволоччу" (компанійці) або й "українськими полянами" (сердоки).

Та всім було й є відомо (в тому числі й москвинам), що з гетьманом Мазепою була й старшина українська і козаки різних полків Гетьманщини і запорожці, яких усіх уже не міг автор "Історії Русов" назвати ані "наволоччу", ані "українськими полянами" і власне тому він для збереження основної ідеї свого москвофільського твору, мусив погодитися признати, що Мазепа був побожною людиною, а також довелося йому пустити в рух вигадку, немов ніде і ніколи ті українці не допустилися "смертного гріха", стріляючи до "старшого брата". В той спосіб намагався автор "Історії Русов" очистити малоросійський нарід (отже і шляхетство) в московських очах.

Та щоб це не підносило гетьмана Мазепу в очах читача, тут же малює нам автор "Історії Русов" втечу Карла XII з такими мельодраматичними ефектами, як хоч би оповідання про те, що коли Карло XII, який мав утратити притомність підчас втечи, очуняв і почав кликати своїх наближчих помішників, то чув одну відповідь: їх немає, вони в московському полоні, з ним же, мовляв, лишився "одін Мазепа". Тоді мав Карло XII вигукнути, що він всіх втратив, з ним зостався тільки його "грех"! Чому мав би це бути "грех" Карла XII, пояснення немає, зате далі наче б то мав король сказати: "Ах Мазепа! Ти погубив мене і мою армію своїми увереннями!"

Несподіваними лише видаються кілька останніх рядків, в яких автор "Історії Русов" все ж признає гетьманові Мазепі, як людині "необикновенний ум" (надзвичайний розум) і шляхетність поступовання, яка виявилася у знищенню перед смертю свого листовання.

Таке закінчення вказує, що автор є лише завзятим ворогом української державної суверенності і тому тільки так спотворив гетьмана Мазепу - одного із чоловічих борців за неї, але поскільки останній вчинок Мазепи просто рятував його "любезних земляків" від відповідальності *, постільки він похваляє той згаданий щойно вчинок гетьмана і тим самим нехотючи показує нам щось притомне справжньому Мазепі.

*тому, що справді український нарід співчував Мазепі, автор "Історії Русов" здогадувався, що ті листи, коли б збереглися - дуже перешкоджали б йому в ширенню москвофільських ідей.

Автор "Історії Русов", безперечно, належить до тих, які звикли "ходити в ярмі" і тому хоча люблять свою "тіснішу батьківщину" - "Малоросію", обурюються на саму думку про її незалежне життя! Він хотів би лише "переконати" того ж "старшого брата", що кінечні "ліпші стійла", "мякші ярма" та більше харчів, але не справжня воля, про яку ніхто з цих "волів" і слухати не хоче! І тут же береться доводити, що "малоросіяне", вірні до абсурду "малоросіяне", заслуговують на ліпше трактування! З цією метою автор "Історії Русов" описує долю полонених шведів, захоплюючись великодушністю царя московського, що виявив "великі милости", вернув шведським старшинам шпади, а вояків шведських "обдаровано" грішми. Московські вояки також мали тоді одержати різні нагороди і "Одні лиш малоросіяне та їх воєска", плачеться "Історія Русов" терпіли наругу і були "прітчею во язичех", без нагород і подяки, хоча, наче б то, власне вони показали стільки відданости москвинам і завзяття у нищенню шведів, не піддаючися жодним "льстивим увереніям" короля шведського. Зостались вони невинагородженими, мовляв, тільки наслідком "неверності одной особи, ізбраной самім царьом". У тому всьому, що ласі на "маєтности" та "жалованіє" (грошеві нагороди) "малоросійськіє дворяне", були так скривджені знов, на думку автора "Історії Русов" завинив з українців той же Мазепа, а з московського боку - сам тільки один Меншіков і ніхто більше!

В такому викривленому вигляді представляє ця "евангелія малоросіяництва", написана малоросійсько-російським гермафродитом, постать і діяльність великого гетьмана, якого широкі й далекосяглі пляни чужі й незрозумілі були тим політичним пігмеям, яких уже стільки тоді виплекала у нас московщина!

— Читаючи "Історію Русов", несамохіть нагадуємо собі одне з оповідань "Книги джунглів" Кіплінга, в якому він, між іншим, описує як старанно і "чесно" допомагали приручені слони заганяти в загороди, а потім ловити своїх ще вільних родичів, диких слонів Індії!

III. ГЕТЬМАН МАЗЕПА В НАСВІТЛЕННЮ БАНТИШ-КАМЕНСЬКОГО.

Бантиш-Каменський, відомий автор "Історії Малої Росії", якої перше видання появилося в 1822 році, а друге значно змінене, в році 1830, опублікував у році 1834 окрему брошурку під заголовком "Жизнь Мазепи".

Треба думати, що тоді, коли він писав ту "Історію Малої Росії", яка вийшла в 1822 році, він ще не читав "Історії Русов". Щодо в третьому виданні 1842 р., зміненому і доповненому, автор "Історії Малої Росії" часто покликується на "Історію Русов", цитує з неї цілі сторінки і, як видно цілком безпідставно вважає її гідним джерелом історичним джерелом.

У брошурці "Жизнь Мазепи" Бантиш-Каменський цілковито не згадує про "Історію Русов".

"Історію Русов" мусив читати Бантиш-Каменський в одному з відписів, бо текст її вийшов друком щонав в 1846 р.

Поскільки між часом написання "Історії Русов" та часом написання третього видання минуло не менше 50 років, це б то більше пів віка, то природним є, що й Московщина за той час встигла зробити великі осяги, у виплекуванні покручів та яничарів. Автор "Історії Малої Росії" не лише належав до наступного (більш обмосковленого) покоління, але й вже працював у московському урядовому апараті, живучи стало в Московщині.

Ось що про нього знайдемо у виданій сучасними політичними москвофілами під фірмою ННШ т. зв. "Енциклопедії Українознавства" на ст. 400:

"Перші десятиріччя XIX ст. українська історіографія розвивається ще в тім самім напрямі, який позначився в попередньому столітті, напрямі державницькому. Не припиняються і спроби-синтези в формі загальних праць з історії України, відповідаючи потреби громадянства мати повні курси національної історії. Перше місце належить Дмитрові Бантиш-Каменському, що в 1822 році видав свою "Історію Малої Росії", справді епохальне явище в українській історіографії.

В цьому творі, написаному за допомогою і співучастю генерал-губернатора Лівобережної України кн. Рєпніна, великого прихильника українського автономізму, Бантиш-Каменський дав систематичний курс історії України... праця була написана в дусі лояльності (? Р.М.) до рос. держави, й бракувало патріотичного надхнення й сили національної традиції..."

Як і слід було сподіватися, знаючи, хто і в чийому інтересі редагував т. зв. "Енциклопедію Українознавства" і хто написав цитовані рядки (Д. Дорошенко і Оглоблін), в ній майже кожне твердження є або вигадкою або баламученням читача. Адже ж на попередній сторінці "Енциклопедії Українознавства" названо серед праць "нац. державного напрямку" праці В. Липинського, отже нікому й на думку не приїде розуміти під "напрямком державницьким" напрям, який уґрунтував би й зміцнював... московсько-державницьку ідею! А тимчасом воно саме так і є.

М. Бантиш-Каменський був завзятим москвофілом, ворогом української самостійности і всіх самостійників у минулому, патріотом "общего отечества".

Про це прекрасно знають автори наведеної нами цитати, але свідомо баламутять читачів нанизуючи беззмистовні слова, з метою власне заохотити до читання таких "державницьких праць" писаних в дусі льюльности до російської держави".

Як можна писати історію в "державницькому напрямі" (українському) "в дусі льюльности до російської держави" - це.... "секрет винахідника"!

Писана (як і "Історія Русов") московською мовою "Історія Малої Росії" Бантиша-Каменського не лише була присвячена їй автором "Всепресветлейшому державнейшому великому государю Николаю Павловичу", не лише в тій присвяті говорилося, що "Малоросія доселе не імела подробнаво дееписанія на отечественном язике", але була москвофільською під кожним оглядом, а не тільки під оглядом "отечественної" московської мови.

У своїй передмові до цієї "Історії" автор запевняє, що початкова історія України була наче б то так "тесно звязана с общей отечественной", що хоча потому наступило на його думку "отторженіє" (відірвання) "Малої Росії литовцями" про той, долитовський період властиво немає потреби писати окремо!

З нагоди припущення одного "іностраного історика", що усунення Многогрішного сталося за участю московського уряду, пише Бантиш-Каменський таке: "Мог ли цар Алексей Михайлович действовать скритим образом на пагубу поданново, когда все деянія сего государя ознаменованы искренностью і правотой? Не ім ли несколько лет отторгаемы билі усиление просьби о присоединеніи Украины к Российской державе? (стор. 288.

Коментарі до цього зайві.

Далі наводимо де-які твердження та уривок з "Історії"

Малой Росії, щоб показати справжнє відношення її автора до важливіших подій і постатей української історії.

Для автора "Історії Малой Росії" Київська Русь - це просто "Росія" (том I, ст. 7). "Южная Росія" і "Малая Росія" - для нього синоніми!

Подавши опис пам'яток українського письменства, Бантиш-Каменський пише, що всі вони були написані "в тех странах, котория ... отторжени от Російскаво достоянія і снова присоединілись к оному под названіем "Малоросіи" (там же ст. 16). Тому для Бантиш-Каменського московський історик Н. Карамзін ("Історія Государства Російскаво") є просто "наш історіограф" (том I, стор. 41). У цій, отже, концепції немає місця для жодного українського народу, як народу державного і як окремої нації.

Щойно на стор. 96 ставить автор цієї "Історії" питання: "Откуда взялись козаки? Почему імя в чертах своіх отпечаток азійскаво происхожденія, говорят языком словянским?" І на це питання відповідає, що, мовляв, запорожські козаки склалися з... "черкесов" (кавказькі верховинці), які переселилися на Україну та з "всех бѣглых людей" (це б то втікачів різних націй).

Це все погляди, які чужі були і є українцям, поминаючи вже їхню абсурдність. Що більше - вони є доказом цілковитого яничарства і свідчать як далеко відкотилася українська свідомість порівнюючо хоч би з часами Хмельницького, коли то вважали українці козаків прямими і єдиними нащадками тих "русичів", що ходили з Олегом на Царгород.

З приводу умови гетьмана Богдана Хмельницького зі шведами, підписаної ним уже по переяславській умові, пише Бантиш-Каменський: "Хмельницькій желал сохраниť присягу, ім даную царю, і вместе действовал скритним образом в противность переяславскаво договора... бив подданим, гетман действовал, как независимый владетель: сносился мимо Обладателя Росіи с врагом ево, в ніх искал дружби себе"... ("Історія Малой Росії" том II, ст. 13)*. Далі, подаючи про те, що Хмельницький зносився зі шведським королем, наводить з листа Хмельницького, датованого 18.I. 1657 р. згадку про численні листи гетьмана до короля ("... nosque quod multis publici summius letris") та його підпис: "Dux Cohortis Zaporoviensis" і рішуче осуджує ті зносини, пишучи, що вони "обратили на Хмельницкаво справедливое негодование (оправдане обурення) царя (там же, стор. 14) за те, що він ще й наказав козакам виступити "на заштиту неприятелей".

*сторінки подаємо всюди за третім виданням 1842 року.

Як дивився автор на Україну, видно зі слів "подяки Хмельницького" московському цареві. В ній автор приписує Хмельницькому побажання цареві "возвращения наследственнаво достоянія Волині, Покуття і прочіх Російських земель" (там же стор. II).

Розглядав, отже Бантиш-Каменський українські землі, як спадкову власність московських царів, а гетьмана Хмельницького, як підданця московського царя. Всі "окремішности" українські пояснює Бантиш-Каменський, так, як і москвини: "Неоспоримо, што соседство с Польшею і Литвою, а потом долгое господство сей держави над Малоросією, і змінив ей в дусе, правілах і обичаях і часто в вере, много подействовало на язык" (том II стор. 220) - Отже: "єдиний рускій народ"!

Звідси впливає і така цілком безпідставна оцінка Виговського: "Сей честолюбивий і лукавий человек... сей пришелец, не дорожил Украиной, страной для него чуждою, равнодушен был к благоденствию ея жителей, не страшился изменить (зрадiti) царю, был расположен ко всегдашней (безнастанній) измене.... Тщательно (дбайливо) скрывал он измену свою от верних подданих Російскаво Самодержца... но проніцательний* Пушкаръ, двіжимою прімерной (гідною наслідування) любовію к отечеству, любовію і должним усердієм Царю, пронік в сокровенные намеренія лукавого гетмана і в февралі 1658 года отправил к гасударю гонца своего Яковенку с письменним известієм о неверности Виговскаво" (том II, ст. 28).

Далі читаємо, що наче б то московський цар наказав Пушкарю слухатися Виговського і тоді Пушкаръ зважився "вооружонной рукой избавить соотчичей от невернаво їх Предводителя". Виговський тоді виступив проти Пушкаря, але згідно з фантазіями Бантиш-Каменського українці не хотіли з Пушкарем битися, і Виговський мусив вислати проти нього "наемное войско, состоявшее із поляков і сербов". Загадкою лишається, чому ж, в такому випадку серед тих наемників опинився великий патріот український Богун, змушуючи тим автора "Історіі Малої Росіі" написати: "к сожаленію неустрашимий Богун, полковник Винніцкій помрачил (затямив) тогда прежнюю славу обнажив меч против соотечественников" (т. II., ст. 30).

Описавши ж кінець Пушкаря, пише автор: "Такім образом кончил жизнь свою Пушкаръ, верный царю подданный і заштитник сограждан! Отечественная історія сохранит имя его благодарному потомству" (там же, стор. 12).

З нагоди поїздки Брюховецького в Москву на поклон і для того, щоб "ударить челом Великаму Государю всім Малоросійскимі городами", робить Бантиш-Каменський таку увагу: "Давно

---

*проникливий

слідвало йому ісполнить сію обязаность, на Гетманов возлагаеться".

Про Дорошенка читаємо таку оцінку: "... дерзкій підприємчий Дорошенко обольстивши татар... заступил ево (Опари) место для гібелі України і вреда Росії" (там же стор. 79). На стор. ж 124 зве Дорошенка "честолюбівим і вероломним"; "дукавим", "містительним", зате тут же з запалом підкреслює вигадане ним "Мілосердіє Обладателя Росії", яке наче б то "более угроз і наказаній смірило віновний народ" (там же ст. 103). А той народ був "винний" тільки тим, що хотів визволитися з московського ярма!

Але автор того не хоче, навпаки пише: "Если би козацій вождь імел ум і політику Богдана Хмельницькаво; то... старался би наперёд сніскать любов Обладателя Росії" (там же т. II, ст. 87).

Многогрішний, що зрадив свого гетьмана, звичайно викликав велику симпатію у Бантиш-Каменського, який серед "заслуг" того гетьмана згадує й таку: "Многогрішний... прівьол снова Україну под мощній скипетр Російскіх Самодержцев".

Чи ж любить Бантиш-Каменський свій народ і свою "Малоросію"? Так, любить, але, на жаль, також любовою провінціяла, "провансальця". Він навіть писав про свою "Історію Малої Росії", щоб "увічнити" героїські вчинки предків, яких ділами він пишався, але... але він пишався тільки тими з них, що могли піти на користь Московщини!

Щоб з'ясувати, чим пишався автор тої "Історії", цитуємо з його "Історії" (т. III, ст. 196) наступне речення:

"На поле брані сини України мужественные, не щадят себя, сражаясь за Царя і Родіну" ("В бою сини України мужні, не шкодують себе, воюючи за Царя і Батьківщину").

Наведені цитати не лишають найменшого сумніву що-до того "напряму державницького", в якому проф. Оглоблін признає "перше місце" цитованій "Історії", звучи її появу "епіхальним явищем".

Треба думати, що як проф. Оглоблін на ст. 400 т. зв. "Енциклопедії Українознавства", так і дійсні ("ділові") редактори згаданої "Енциклопедії Українознавства", пишучи, про "державний напрямок", мали на увазі саме ту державу, якій служив Бантиш-Каменський і в інтересі тої держави було й складено "Енциклопедію Українознавства", але... але нам не зашкодить знати, що та держава звалася не "Україна" і навіть не "Малоросія" - тільки Московщина, пізніше - "Росія", а нині - "СССР"!

Значи, в якому "державницькому напрямі", в інтересі

---

* як бачимо, автор "забув" уже, що "політика Богдана Хмельницького" полягала в укладенні союзу з ворогом Московщини.

якої держави була писана "Історія Малої Росії", ми вже не будемо дивуватися тому, що її автор так дбайливо "нищив" гетьмана Мазепу!

Вже в своїй "Історії Малої Росії" пише Бантиш-Каменський про гетьмана Мазепу цілком в тому ж напрямі, що його визначив Петро I, лише не гірше Квітчиного "Підбрехача" додає, що може. Ось, що там читаємо про гетьмана Мазепу: "Мазепа с хитростю і осторожностю Виговскаво, соединял в себе злобу, мстительность і любостяжаніе Брюховецкаво, превосходил Дорошенка в славолубіи, а всех іх в неблагодарности" ("Історія Малої Росії" т. III, ст. 9).

Звичайно Мазепі ж без жодних доказів приписує ця "Історія" написання доносу на Самойловича. Але коли мова йде про донос на гетьмана Мазепу, то ось як про це пишеться: "Удостоверясь в тайних сношеніях Мазепи с врагами отечества, Кочубей, увлекаемый верностью к Престолу, решил донести на него государю. Он не мог предвидеть несчастных последствий благороднаво рвенія".*

Тому ж, що ця "Історія Малої Росії" писана в московському патріотичному дусі, в ній і про зруйнування москвинами Батурина говоритья так, як не висловлювався навіть автор "Історії Русов". Ось що читаємо про це на стор. 216: "в 1708 году город Батурин, быв гнездом изменников, совершенно разорен князем Меншиковым".

Зрадник Галаган, який "участвовал в разореніи Сечи" - це "Достойный полковник" (там же ст. 104).

І це природно для цього історика, що навіть про скасування москвинами (пізніше) гетьманського уряду написав таке: "Нельзя пріписать в вину Петру I несоблюденія договора, поставленого царьом Алексеем Михайловичем с Хмельницьким... Безпрестанная ізмена гетманов, оказываемые полковими і даже сотенними начальниками злоупотребленія, беспорядки в судебных местах, заставили Государя даровать Малоросіи новое образование" (там же т. III, ст. 152).

Тепер зреферуємо коротко книжечку Бантиш-Каменського "Жизнь Мазепи", майже не коментуючи різних інсинуацій на великого гетьмана, які вона ширить**. Робимо це, щоб потім з усією яскравістю виявити не просто генезу, а й подиву гідну неоригінальність того, що нині ширять; виховані вже червоною Москвою, "мазепознавці" та "історики" та всю несумлінність їх "наукових" праць.

"Жизнь Мазепи" - це книжечка видана (в форматі 12 сантиметрів на 19 сант.) у Москві. Друкована вона в друкарні Августа-Семена при "Імператорской Медико-Хірургической Акаде-

*шляхотної горливости, запопадливости

** у першій книзі цієї праці висвітлено все ясно.

міі " року 1834. Має сторінок 92 і портрет гетьмана Мазепи (який, як побачимо, цілком не є його портретом).

Природно, що на титульній сторінці пишеться чотири рядки з Пушкіна, які висловлюють в дійсності лише палке бажання москвинів і москвофілів. Пушкін подає його в формі dokonаного факту. Ось ці чотири рядки:

"Забит Мазепа с давніх пор;
Ліш в торжествующей святине
Раз в год анафемой донине,
Грозя, греміт о ньом собор".

А ось далі уривок з "об'єктивного" викладу історика, який від перших уже сторінок не може навіть приховати свого тенденційно-негативного наставлення до гетьмана, свого бажання змалювати читачам найчорнішими барвами замість гетьмана якусь огидну постать, цілком не журячися, чи відповідає вона правді!

Вже на стор. 5 цитованої книжки, читаємо: "Мазепа, Іван Степановіч... роділся 1644 года... Мазепа, воспитаний в Польше Езуитами... перенял у воспитателей своїх искусство лицемерия, если не превзошел даже их в сей науке..."

".... служил в гвардіи Іоанна Казіміра... нравился польским дамам. Пилкій юноша вступил в короткое знакомство с супругой одново Вельможі і жестоко наказан за увенчаную любов: ревнивий муж раздел ево, обліл дьогтем, обсипал пухом, велел посадить без седла і узди на дікую лошадь, привязать к ней верьовками...." (ст. 6). При цій нагоді, як пише автор, "Мазепа обратил свой взор на Заднепровскаво Гетмана крамольнаво, храброво, властолюбиваго, врага Поляков і собственной родини". (отже гетьмана Дорошенка змістя оскаржує автор не лише в ворохобництві, а ще й робить з нього ворога України!). Предводител ь чігірінскій, не менше ево (І. Мазепи) лукавий, обуздивал підприємчєваво юношу страшась в ньом опаснаво соперника" (ст. 7).

Далі мова про те, що гетьман Дорошенко мав послати Мазепу послом до Ромодановського і "Коварний (підступний) посланник... не стиділся уверять Російскаво Полководца в іскренности Гетмана, утверждая, што он целовал в том образ Спасителя і Прєсвятой Богородици! Так первое вступленіє Мазепи ... ознаменовано било неправдою" (ст. 8).

Як побачимо далі, з метою психологічно яось узасадити неймовірну вигадку, немов людина хвора, стара, якій смерть зазірала в очі, маючи і так усе, чого лише бажати людина може, могла поставити все на карту у власному інтересі, Бантиш-Камєнський намагається представити Мазепу як "чорну вдачу". Він

хоче переконати читачів у нелюдському егоїзмі, славолюбстві, закланності і ненаситній гордості гетьмана.

Для цього тільки Бантиш-Каменський орудує непевними "фактами", пояснюючи їх можливо найбільш негативним способом, та наділяє гетьмана прикметами не надто додатними! На стор. 8 оповідає Бантиш-Каменський читачам, що Мазепа був узятий в полон "храбрим Кошовим Атаманом Серкою, представлен Самойловичу, отослан в Москву". Самойловича на цій же сторінці зве автор "добродетельним". Мазепа, пише Бантиш-Каменський оселився в Україні разом "с женой і дьтми: он в скором времени лішілся последніх і утешілся!"...

Це "утешілся" (та ще й зі знаком оклику) знова додане автором для очернення Мазепа, (бо ж це його твердження ні на чому не оперте), а далі читаємо там таке: "Мазепа скривал в душе своей злобу, мстительность, любостяжаніе (закланність, жадобу грошей), неограниченое славолюбіе, бил чужд всякой благодарности". І це все, звичайно, без найменшого доказу! І тут же автор запевняє, що Самойлович "возвисіл" Мазепу, щоб негайно ж поставити питання: "Какая дума занимала неблагодарнаво? Он завідовав своєму добродетелю (добродію), помишлял, как би ісхитить із ево рук булаву... ездил в Москву... с злобой в сердце, і лестью в устах... совершил предначертаний план (заздальегідь обміркований); написал на своево добродетеля ложний донос, которим воспользовался Голіцин"... (стор. 10-11).

Природно, все сказане не відповідає правді, і тому ті свої слова не підтверджує Бантиш-Каменський жодними доказами. Мало того, він без жодних скрупулів оскаржує гетьмана Мазепу також і в смерті сина Самойловича, щоб тут же написати: "Мазепе нужни билі жертви, і кров невіннаво юноші покрила безславієм первие дні владичества... Мазепа не довольствовался ізгнанієм опаснаво соперніка... навльок на него подозреніе в ізмене" (ст. 11).

Бантиш-Каменський зовсім не переймається тим, що бути у війську почалися перед обранням Мазепа і пише спокійнісінько: "Малоросіяне і запорожци, недовольние ізбранієм Мазепа... вишли із повиновенія, но билі усмірени Великоросійскімі полкамі" (ст. 12).

Виэбираючи всі плітки, які можна використати для знеславлення гетьмана, приписує Бантиш-Каменський заходам Мазепа засуд москаля, ротмістра рейтарів - Сибільова, та на тому не кінець! Мазепа, або як зве його автор "злюбний предводитель Малоросіян"... "стараясь открыть сочинителей пасквилей преследовал, каво только мог, не оставляя даже іноков

в мірних обітелях (монастирях)... ізліл весь свій яд на ченця Соломона... Несчастний не мог стерпеть в Москве пытки (тортурів), существовавших тогда в отечестве нашем і казньон бил в Батурине"* "Міхайло Самоілович бил также пытан по настоянію (на домагання) Мазепи" (ст. 16).

Оскаржує гетьмана автор також у смерті "Бунчужнаво Таваріша Забіли", який подав на гетьмана "бездоказательний донос".

Коли якісь факти з часів гетьманування Мазепи перечили оскарженням Бантиш-Каменського, то він намагався і їх подати скомпонованими так, щоб і вони лише обтяжували гетьмана. Так напр. коли є безсумнівним, що власне гетьман Мазепа вжив заходів, щоб згадуваного ротмістра не було так важко покарано, як це мало бути, то і тоді автор написав: "Надлежало явить прізрак великодушія, штоби оковать недоброжелателей", це б то посуджував гетьмана в тому, що він це зробив лише для того, щоб викликати вражіння, ніби він є людиною шляхотною, великодушною і справедливою, та тим обезброїти ворогів.

Цілком іншим тоном говорить Бантиш-Каменський про московського царя Петра I. Ось хоч би зразок: "мудрий Преобразователь наш", "попечительний Государ", "Мілостивий Цар" і т. д.

Треба згідно з московською концепцією, показати, що Мазепа аж до "зради" був цілковито лояльним до Московщини та її царя, отже, це робить автор так, щоб і в цьому випадкові очорнити Мазепу. Бантиш-Каменський пише: "Хітрий Мазепа" лише вдавав з себе прихильного "нашому отечеству", але "хотел бить полезним не отечеству - самому себе" і "поривался іскітить лаври у Шереметьева". Тому наче б то стало сам гетьман напрошувався, щоб цар йому доручив битися зі шведами, але, мовляв, "Піотр умел различить полезных себе людей і тому, "когда надменный (зарозумілий) гетман набліжался к границам літовским", наказав йому вернутися.

І тут Бантиш-Каменський патетично вигукує: "Что сделал тогда оскорбленный Мазепа? Каким образом отместил Царю своему і Благодетелю?" (ст. 29).

Саме на те, щоб ще більше підкреслити "невдячність" Мазепи, розповідає автор тої брошурки, як Петро нагородив гетьмана Мазепу не лише найвищою московською відзнакою, не лише вистарався для нього від польського короля орден "Білого Орла", але й подарував йому величезні маєтності на Московщині, в Севському повіті, і тут же він знову додає: "но могли лі оні наситить честолюбца?" Він, мовляв, усе лишався невдячним!

---

*Соломон склав листа від імени гетьмана Мазепи, підробив підпис і доручив польському королю, але шахрайська інтрига розкрилася, бо студент, який переписував листа, зголосився до короля і показав чорнетку листа.

Мало того, наче б то "Очерняя перед Государем всех Малоросіян, Мазепа виставлял только свою верность".

З оповідання випливає, що гетьман хотів уникнути залежності від Августа, якому мав намір Петро, підчас військових дій у Польщі його підпорядкувати.

З тої нагоди на ст. 34 виступає автор з такими міркуваннями: "Внікая в поступкі Мазепа, нельзя не удивляться своей волю ево і вместе великодушності Петра I. Получив ат Государя приказаніе находітса в повиненіи Августа, в праве лі бил Гетман оказивать медлительность?" і знову вбиває в голову читача, що "Мазепа жил только для себя" (ст. 35).

Переходячи до опису відносин з Палієм, Бантиш-Каменський не шкодує для гетьмана темних барв: "Коварный Предводитель Малоросіи, умевший льстить і абманивать," "алчный к добичам Мазепа..." і т. д. На стор. ж 43 читаємо "Доселе Мазепа являет собой пример верности і усердія престолу Російскому... В начале 1706 года... он помрачил свою славу новими злодеяніями, і в тоже время поселілась гнусная ізмена в сердце сего неблагодарного человека, благодетельствованого Петром I."

Оповівши далі відому "історію" про образу, якої допустився п'яний Петро I., виступає Бантиш-Каменський з дуже характеристичними міркуваннями, які з усією виразністю свідчать про кольосальну тенденційність цього автора. Бантиш-Каменський пише: "Но положим што Пётр... оскорбил Мазепу, следовало лі ему нарушать присягу, предавать соотечественников тягостному игу иноверцев, мститъ Государю своему, который удостоивал ево доверіем і дружбой, утешал в печали, награждал деревнями і подарками, возвыол в достоинство кавалера ордена святова Апостола Андрея Первозваннаво, Действительнаво Тайнаво Советника і Князя Римской Имперіи?" (ст. 45, див. в кінці фотокопії).

В перекладі це речення згучить так: "Але допустимо, що Петро... образив Мазепу, чи ж слід було йому порушувати присягу, віддавати своїх земляків у важке ярмо чужинців, помшатися на цареві своєму, який його дарував довір'ям і приязню, потішав у журбі, нагороджував селами й гостинцями, наділив гідністю кавалера ордена святого Апостола Андрія Первозванного, Дійсного Таємного Радника і Князя Римської Імперії?"

Але на цьому не кінець! Звичайно і та вигадка чужинця-хроніста, яку ширять серед нас нині вихованці Москви, також пишеться в цій брошурці на ст. 59, де читаємо: "ізменник обещал возвратить Польше всю Малоросію і Смоленск, Станіслав

обязивался сделать его Владетельным Князем Полоцким і Вітебским, на правах герцога Курляндскаво. Нікто не знало о сіх договорах, кромє обоіх королей, Графа Піпера, аднаво польскаво сенатора і ізганаво із отечества Болгарскаво Архієпіскопа...."

Тут треба зазначити, що не може викликати довіря хоч би добір взаємничених осіб (при чому тут болгарський архієпископ?); те ж, що ця вигадка дісталася до Адлерфельдової "Воєної історії Карла XII", також не є жодним аргументом, поскільки не лише кілька разів сам Карло XII подавав не ці, а цілком інші умови шведсько-українського порозуміння, але й в шведських архівах, які дісталися москвинам після бою під Полтавою, знайдене було таємне листування між гетьманом і королем, яке виключало всяку можливість подібної комбінації.

Та автору байдуже до правди. Він є типовим "яничаром" і тому при кожній нагоді він виявлює те яничарство! Так, наприклад, на стор. 69 читаємо: "Пйотр Великий чрезвичайно огорчїлся ізменою новаво Іуди". (до цих слів автор додав нотатку, що то власні слова "государя") і тут же автор зве Меншікова "храбрим" за те, що той ніби-то "взял приступом Батурїн", однак, природно, цілковито не згадує те, що москвини спалили місто, а мешканців - вирізали!

По докладному описі огидної комедії, підчас якої кидано анатему на гетьмана та його однодумців, а кат вішав опудало, яке мало нагадувати ненавистного москвинам гетьмана, автор пускає в обіг ще одну вигадку, якою хотів ще більше спотворити постать великого патріота. Автор встиг вже забути, що згідно з йогож оповіданням мав Апостол "первий оставить изменника" й втікти і на стор. 70 подає, немов би Апостол покинув гетьмана за його згодою й мав - захопити й віддати в московські руки Карла XII!

Згадує рівнож Бантиш-Каменський про маніфест Карла XII. до українського народу, щоб тут же написати, наче б то "малоросіяне продолжалі сохранять должную (належну) верность к Престолу".

Подібно "Історії Русов" твердить автор, що "Мазепа... находїлся прї обозе, отказавшись проливать кров своїх соотечественников" (ст. 74), а потім наче б то перебував навіть під сторожею шведів, що мали йому не довіряти. А далі читаємо: "К довершенію мук, терзавших его (Мазепи) черную душу", мав довідатися гетьман про заходи москвинів за гроші одержати його в свої лапи, і це захитало "неустрашимость злодея" (злочинця), який, буцім-то, зважився на самогубство та прийняв отруту.

Закінчуючи цього пашквіля на Великого Гетьмана, зраджує його автор причину, яка його спонукала написати і видати цю брошурку.

"Тщетно (марно, даремно) Залуский і Шведські Пісателі превозносят похвалами великість душі Мазепи і мніую (вигадану) любов к Отчеству: безпристрастное (обективне) потомство может лучше судить о деяніях ізменника...." далі скорочено повторює ще раз усі приписані гетьманові автором "злочини", зокрема намір "отторгнуть отчизну от древняво ея состава" і триумфуючи закінчує: "Где ж великість душі, заслужившая ему, по словам Иностранних Пісателей безсмертную славу?" (стор. 79-80).

Чи ж бодай сам Бантиш-Каменський вірить в те, що пише, чи та брошулка є тільки наслідком його незнання?

На жаль, ні!

Переконуюче доводить це слідуєче:

Бантиш-Каменський у "Примітках" оскаржує гетьмана у зведенню Мотрі Кочубеївни, подаючи такі подробиці, які купи не держаться. Він запевняє, що наче б то гетьман "подослал в дом Кочубея одново слугу с предложеніем Матрьоне сначала трьох тисяч, а потом десять тысяч червоних".

Тимчасом, як знаємо, батьки Мотрині належали до найбільших багатіїв у Гетьманщині. Мотрі гроші не були потрібні, а до того ж така "пропозиція" з одного боку, могла лише образити дівчину, що не була повією, а з другого боку стояла в цілковитій суперечности з відомими Бантиш-Каменському пізнішими вчинками Мазепи. Та автор нехтує навіть тим, що йому було відомим, а запевняє читачів, неначе "Мазепа увьоз возлюбленную, похитів (викравши) ейо ночью, как волк овцу" до того ж "очародействовал несчастную, і она плевала на мать і отца своево" (ст. 87-88).

Тимчасом Бантиш-Каменський чудово знає, що гетьман не лише не викрадав Мотрі, але ще й (коли вона сама втікла з дому до нього) не прийняв її, тільки відіслав до батьків!

Що це було так, знаємо з тих листів гетьмана, що їх викрав у Мотрі її батько. Текст тих листів був добре відомий Бантиш-Каменському, бо ж він його подав у своїй "Історії Малої Росії" вид. II. Там він, перед тим, як подати текст листів, майже дослівно повторює цитоване нами зі сторінки 87-88 "Жизнь Мазепи", додаючи ще, що "Мазепа увьоз возлюбленную. Раздался вопль (крик) в доме родителей оскорбленных. От стыда принуждён бил Гетман разстаться с Мотрей, лишів (позбавивши) ейо с невинностью і покоя"...

Після коротенької передмови до тих листів, написаної в тому ж дусі, подає Бантиш-Каменський текст 12 листів, як він пише "для любопитства читателів". Після тексту стверджує автор "Історії Малої Росії", що ці листи зберігаються у відписах (копіях) в "Колежскому Архіве" у Московщині. Оригінали листів звернуті Головкиним Мазепі з таким листом: "Разбирая взятие у Кочубея письма, нашли мы, между прочими, некоторые письма и цидулы, Вашево ль Сіятельства рукою ілі чьею іною писания... котория подлиннікі (оригінали) не переписывая і нікому оних не показывая, к Вашему Сіятельству, за печатью прі сьом посылаем".

Звичайно, москвин збрехав і, всупереч заповненням, наказав зняти з тих листів копії. Бантиш-Каменський не піддає сумніву автентичности цих листів.

Тимчасом як лист Ч. 2 так і лист ч. 5 виключають усе те, що пише Бантиш-Каменський. З тих листів видно, що власне не раз Мотря доконала Гетьманові за те, що він не затримав її у себе, це б то не зробив так, як пише Бантиш-Каменський, та не могла йому того вибачити, і власне тому гетьман мусів аж двічі порушувати цю справу і виправдуватись!

Маючи текст тих листів, автор проте без найменшого застереження розповідає читачам вигадки, які могли очорнювати гетьмана.

А тимчасом запитаємо себе, чи легко знайти серед нас такого вдівця, що маючи понад 60 років, покохавши молоду красуню, яка, кинувши батьків, сама прийшла до його палацу, подумав би не про задоволення своєї пристрасті, тільки про майбутнє дівчини і відіслав би її незайманю до батьківської хати, хоча за тих обставин становище, величезне майно і те, що дівчина сама прийшла з наміром жити разом з коханим, гарантували цілковиту безкарність гетьманові. Гетьман зробив так, як лише шляхетна і порядна людина зробити може! Якою ж огидною підлотою є, значить те все, маючи в руках текст листів, так нищо очорнювати цього патріота і людину?

Згадане вкупі з поясненням самого автора про мету, з якою він написав свою книжку "Жизнь Мазепи", не лишають найменшого сумніву що-до кольосальної тенденційности автора та невірності ним писаного. Під цим оглядом вона не різниться від "Історії Русов", яку навіть перевищує москвофільством, що часто переходить просто в московський державний патріотизм.

IV. ВІДНОШЕННЯ ДО ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ Т. ЗВ. "СВІДОМИХ УКРАЇНЦІВ".

(доба перед 1917 роком).

З огляду як на розміри цієї книжки, так і на її характер, ми не будемо в цьому розділі надто докладно реферувати погляди на гетьмана Мазепу тих істориків і визначних людей, які вже уважали себе українцями.

Погляди на Великого Гетьмана як "Історії Русов", так і Бантиш-Каменського, ми так докладно висвітлили лише тому, що з "легкої руки" наших москвофілів і автономістів прийнялося уважати ті твори за "високо патріотичні", українські, а тимчасом широкі кола нашої інтелігенції здебільшого не читали цих творів, а коли хтось і переглядав якийсь із них, то не вдумуючися і вірячи словам тої чи іншої спритно змонтованої "Передмови".

Словом з цими творами мається так, як у відомій народній байці на цю тему*

Наша інтелігенція, повіривши "басистому", так захоплюється українським патріотизмом тих "Історій", що було кінцевим спинитися на них докладніше. Але такої кінечности, оскільки мова про Уманця чи Грушевського, немає. Що ж до Костомарова, то ми лише коротко зреферуємо його погляди, бо вони, на жаль, і досі ширяться серед нас та мали некорисний вплив на трильогію Б. Лепкого.

Натомісць кінцевим є спинитися на поглядах Шевченка, хоча Шевченко і не був істориком!

Безперечно, однак, і П. Куліш мав рацію, коли ствердив, що Шевченко був не лише найперший поет, але й історик, бо писав він "Шевченко переше всіх запитав наші німі могили ... й одному тільки йому вони дали відповідь, ясну, як Боже слово" (Основа" ч. 3, 1861 р.).

І це була правда! Шевченко, який був не "українофілом" - тільки справжнім українцем, завдяки своїй геніяльній інтуїції ліпше розумів нашу історію, ніж не один з пізніших

---

* - "Та й смачні ж млинці на молоці!

- А хіба ж ти їх коштував?

- Я їх не коштував, тільки казав мені басистий, що бачив цимбалистий, як жид ласував!"

істориків! До того ж слід не забувати, що Шевченко був вільним від усякого москвофільства "самостійником".

Шевченко в кількох своїх творах ясно висловив своє відношення до гетьмана Мазепи.

Вже в 1844 році в поемі "Сон" зайняв Шевченко безкомпромісово-вороже становище до царя Петра, якого з пошаною згадують обидві розглянуті нами попереду "Історії". Ще ясніше висловився Шевченко в написаній 1845 році містерії "Великий Лях". Там "Друга душа" оповідає, що її за те до раю не пускають, що вона напоїла коня московському цареві, коли той вертався з-під Полтави. Там згадується з виразною симпатією оборонця Батурина, Чечеля і таврується звірське пкндровання Батурина й вигублення всього населення москвинами.

Обіздячи Україну з доручення археологічної комісії, Шевченко у Переяславі з захопленням згадує в своїх нотатках чудову соборну (катедральну) церкву, яка, як відмічає Шевченко, була побудована в 1701 році гетьманом Мазепою. В ній збереглося тоді Євангеліє, дароване гетьманом. Крім того, в семінарській бібліотеці було чудове Євангеліє, але вже не друковане, тільки писане оздобним письмом на пергаменті українською мовою.

На цьому Євангелію на маргінесах перших сторінок написане: "Сіє Євангеліє прислано і дано от ясновельможного пана, пана Івана Мазепи, войск... запорозьких обоіх сторон Дніпра Гетьмана і славного чина святого апостола Андрія кавалера до престола Переяславського Єпископського, которий от его ж милости создан, отновлен і дорогоцінними утворами украшен".

Про цей собор власне і згадує поет уже на заслання, включаючи його в панораму України ("Собор Мазепи сяє-біліє") не може його забути й пишучи для "малоросійського" обмосковленого "дворянства" свої повісті і згадуючи цей собор хоч би аж двічі в "Близнятах" - не забуває кожного разу підкреслити, що його збудував гетьман Мазепа!

Може під впливом цієї згадки й пише поет "Іржавець", твір в якому ясно і виразно займає становище по боці Мазепи, а не москвинів:

"Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави;
А за ними й Гордієнко,
Кошовий із Січи,
Веде своїх недобитків
Та плаче ведучи, -

"Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати
Полтаву достати.
Ой, пожали б, як би були
Одностаїне стали
Та з хвастовським полковником
Гетьмана едали.
Не стреміли б списи в стрісі
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата.
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганий,
Не плакала б Матір Божа
В Криму за Україну".

Це відношення до гетьмана Мазепи не змінилося у поета до кінця життя, бо в поезії, написаній в році 1860, він з призи́рством і обуренням згадує Галагана і Кочубея, людей, що зрадили гетьмана Мазепу, бо бажали прислужитися москвинам.

Інакше ставиться до гетьмана Мазепи сучасник Шевченка - М. Костомаров, автор "Історическіх монографій". Ця праця, писана по московськи, складалася з 21 тома і охоплювала як події української, так і польської та московської історії*. Серед них був том, присвячений гетьманові Мазепі (вийшов він згодом в українському перекладі у Львові: "Мазепа" Т. I і II.).

Москвофільські погляди Костомарова знайшли свій вислів у програмі "Славянскаво Общества ім. Кірила і Мефодія", відомого нині серед нас під назвою "Кирило-Методієвського Брацтва", "програми", що його автором був власне Костомаров і що проти того програму, як свідчить сам Костомаров, виступив Шевченко "з крайньою нетерпимістю".

Костомаров, природно, не належав до прихильників гетьмана Мазепи, а вибір з численних матеріалів тої надзвичайно важливої доби зроблений у нього так, що не лише кидає непевне світло на особу гетьмана, але й лишає у читача пригноблююче вражіння. Ті ж матеріали і документи, коли б були подані в цілості і всі, не дали б підстав для таких песимістичних висновків.

---

*Подаємо повну назву одного з томів тих "Історическіх монографій!" "Богдан Хмельницькій і возвращеніе Южной Руси к Росіи".

З огляду на те, що нині досить важко дістати велику монографію Костомарова, про яку ми щойно згадували, щоб познайомити читачів з насвітленням постаті гетьмана Мазепи Костомаровим, підкріплюючи наші відомості докладними цитатами взятими таки з Костомарова — зреферуємо далі відповідну частину праці: М. Костомаров "Історія України в життєписах визначніших її діячів", перек. О. Барвінського, видання Н.Т.Ш. у Львові 1918 року.

Ця праця має популярно-науковий характер і в оригіналі звалася не "Історія України"... тільки... "Історія Росії"...

Життєпис гетьмана Мазепи починає Костомаров відомістю про його походження і згадкою про його службу при дворі польського короля Яна Казимира. На стор. 452 твердить Костомаров немов Ян Казимір "видалив Мазепу з двора", далі — оповідає ще одну версію вигаданої пригоди з зальотами, що кінчалися привязанням до спини степового коня, а тоді пише: "після цієї сумної пригоди Мазепа пішов до козаків, служив спершу у гетьмана Тетері, а потім у Дорошенка". Вже щойно наведені слова піддають читачеві думку, що Г. Мазепа "пішов до козаків" лише тому, що його усунув король з двору і заздрісний чоловік покарав його в спосіб.... який забезпечив йому популярність серед західньо-європейських поетів, малярів і композиторів. Тимчасом, як про це було подано в першій книжці цієї праці, так не було!

Покинув королівський двір Мазепа з власного бажання і з власного ж бажання вступив на службу до Дорошенка...

Про освіту Мазепи Костомаров говорить дослівно так: "Мазепа... скінчив десь там в польській школі курс наук, а що був на свій час досить освіченим, то міг вибитися в козацтві" (ст. 453).

Оповідючи на ст. 454 про те, що Мазепа, як генеральний осавул їздив з дорученнями Самойловича до Москви, пише Костомаров так: Мазепа "зміркував що (за Софіі)... вся влада була в руках її улюбленця-Голіцина, підлестився йому... Звичайно винують самого Мазепу в тому, що він викопав яму під Самойловичем і готовив загибелю чоловікові, котрого повинен був уважати своїм добродієм. Ми не знаємо, о скільки Мазепа брав участь у кормолах, що готовилися проти гетьмана Самойловича, і треба вдоволятися тільки припущеннями, тому й не маємо права видавати суду що до цього питання".

Далі знаходимо такі "об'єктивні" інформації: "залічувалися до значних і держалися їх інтересів люди, що одержали польське виховання... Гетьман, що прожив молодість у Польщі на дворі польського короля був іменно з таких. Він прилюд-

но мав внести.... цей польсько-шляхоцький напрям.... Мазепа швидко виявив свої панські хитрощі і пішов у розлад з народними змаганнями".... "доносили в Москву, що Мазепа оточився поляками, зложив з них компанійські полки... що він дозволив старшинам повертати козаків у підданство і відбирати в них землі... Мазепа перший завів на Україні панщину... Московська управа не тільки не приписувала у вину Мазепі його вчинків, але для більшого захисту його особи послала полк стрільців..." (стор. 454-455).

Щоб не забирати місця на з'ясування усієї безпідставності наведених обвинувачень - відсилаємо читачів до тому I. від стор. 5 до 15, де він може побачити, як було все справді. Рівно ж і далі не лише сам тон, але й подання фактів вказує, що Костомаров виразно намагався представити гетьмана Мазепу в темному світлі. Напр. на тій же сторінці, Костомаров, так інформує читачів про приїзд Мазепи до Москви разом з великим почетом старшинським, приїзд, якого в дійсності домагався Голіцин, бо хотів надати більшої урочистості своєму віздові до Москви в ролі переможця: "під час перевороту приїхав Мазепа випадково в столицю, розуміється з наміром кланятися любимцеві" (ст. 455-456). Далі пише Костомаров усупереч правді: "За весь час двадцятилітнього гетьманства Мазепи проявилася ненависть до його у підданців... неприязнь до Мазепи почала виявлятися доносами і підступами..." (стор. 456). Тут мусимо нагадати, що доноси і спроби підкопатися під гетьмана мали місце від перших початків його гетьманування (по двох роках), отже не були вони наслідком наростання зненависти до нього українського народу, яке, яке б мало бути, згідно з Костомаровим, наслідком соціальної політики гетьмана, більше того ті доноси походили з найзаможніших верств, від людей, що мали на оці не інтереси народніх мас лише власні егоїстичні забаганки.

Як уже на це звернув увагу і Андрусяк - Костомаров тенденційно й неправильно насвітлив взаємини між гетьманом і Палієм, пишучи між іншим: "'був у Мазепи ще один противник... ворог усіх зв'язаних панським духом з Мазепиним гетьмануванням". (460). "Палій хотів віддати під владу московського царя цілий той край, котрий перше віддав Хмельницький Московщині" читаємо далі у Костомарова (стор. 461). Це речення пояснює чому такою симпатією користується у нього Палій.

Коли ж оповідає Костомаров про арештування Палія то знова не тільки представляє гетьмана ініціатором арештування, але й робить такий висновок: "Так у згоді з московською управою розправлявся Мазепа з народними живлами на Україні,

неприятними польсько-шляхецькому напряміві" (465)ст.). Далі читаємо: Щоби більше ласки придбати собі в государя Мазепа в своїх доносах стало жалувався на несупокійних дух підвладних йому українців, а найбільш козаків запорожців" (ст. 465). Так, принагідні дипломатичні нарікання (і то - безособові!), зроблені з метою "замилити очі" - обертаються у Костомарова в "доноси".

На стор. 467 подає Костомаров переклад листа гетьмана до Мотрі, з якого зникли без сліду саме надзвичайної ваги слова, слова, які доводять, що гетьман повівся з Мотрею надзвичайно шляхотно!

Цей пропуск уможливив Костомарову так поінформувати про те, як наче б то Кочубеї обвинувачували перед московським ченцем з Севська Мазепу в згвалтованню Мотрі, що хоча Костомаров і не займав становища до цього наклепу, однак він видаватись може правдоподібним.

Самозрозуміло, Костомаров робить Мазепу ініціатором ув'язнення Кочубея, Іскри та інших доносчиків.

Однак в поданому досить докладно доносі Кочубея (ст. 469-473), який навіть після його скорочення (бо, пише автор скорочені пункти "відноситься після замислу до різних тут виложених") - зайняв п'ять сторінок, це б то восьму частину того, що присвятив Костомаров Іванові Мазепі, проскочило досить цікаве для нас обвинувачення, а саме Кочубеї обвинувачує Мазепу в тому, що: Мазепа, всупереч наказам московським, заселявав лівобережцями Правобережжя та, що всупереч постановам Коломацьким, не тільки не заохочував до мішаних шлюбів (з москвинами), а ще й утруднював такі!

Між іншим слід тут подати один пункт того доносу, який спритно використав (перекрутивши!) проф. Оглоблін, у своїй праці ("Нариси з історії України" випуск VI "Україна в кінці XVII - в першій чверті XVIII віку" Київ, 1941 р.).

Там, у Оглобліна на стор. 154 читаємо: "Недарма в розмові з В. Кочубеєм Мазепа одверто казав: "Не бил бим шляхтичем, не бил бим сином коронним, естли бим всего добра Короні Польської не зичил" і, природно, не подано джерела. А "джерелом" був ... донос Кочубея, від якого він сам відмовився, та й в тому доносі про це було так: "Львівський міщанин Русинович говорив, що возив до Мазепа письма від різних польських панів. Той же Русинович розповідав, що польський коронний гетьман Сінявський доручив йому сказати Мазепі, що государ не вдержиться проти Шведів, а козаки, як будуть з ним одностайно, то згинуть, як будуть за поляками, то лишаться в цілости при своїх вольностях. "Я", - говорив Русино-

вич - передав це гетьманові, а гетьман відповів: щоби тільки Бог дав мені здоров'я, котре ослабло; я прихильний панам полякам; я б не був шляхтичом і сином коронної землі, як би не бажав добра польській короні..." (Костомаров, ст. 472-473).

Цей уривок доводить, як несолідно заховуються особи, яких потім титулується в пресі "визначними нашими вченими", "мазепознавцями", дозволяючи собі з метою очорнити великого гетьмана так перекручувати слова, подаючи як факт і то факт, що мав місце в розмові з Кочубеєм, те, що тільки наче б то чув Кочубей від Русиновича.

Костомаров сам пише, що Іскра признався в тому, що все подане в доносі є звичайним наклепом. Признався він діставши тільки десять батогів, а Кочубей визнав донос за наклеп і без того, а йому дали москалі п'ять батогів уже після того визнання (там же ст. 474). Іскру по цьому ще раз допитували й він тоді дістав ще 8 батогів.

Чому так поставилися москвини до доносу Кочубея - не важко зрозуміти, коли навіть Костомаров, мусив написати, що "донос Кочубея бездоказовий і в об'єктивних людях не міг викликати довіря". Шож допіро мали думати москвини, коли напр. серед пунктів того доносу був і такий, як закид, що наче б то Мазепа навмисне не укріплює Батурина, щоб не могла столиця гетьманська захищатися перед шведами, тимчасом як власне москвини чудово знали (а Кочубей того не знав - або забув), що гетьман кілька разів звертався до москвинів у справі конечности відновлення і зміцнення Батуринської твердині! Головний свідок - сотник Кованько, заявив, що Кочубей намовив його свідчити на шкоду гетьманові, а що він в дійсности нічого не знає. Власне абсурдність і бездоказовість доносу була причиною, чому москвини почали припускати, що донос був інтригою шведських агентів і хотіли батогами вирвати признання, що так власне і було від Кочубея чи від Іскри. Тоді Кочубей, щоб рятувати свою шкуру, написав до московського царя листа, в якому пробував виставити себе в ролі зневаженого батька, у якого наче б то: "пірвав Мотрю нічю тайно, а потім вернув її родителям з Григорієм Аненковим і велів Кочубееві такі слова переказати: "Не тільки дочку твою може гетьман силою взяти, але й жінку тобі може відобрати". Опісля Мазепа зводив дочку Кочубея письмами, і чародійським дійством довів її до божевільности: "еже дщери моей возбіситися і бігати, на отца і мать плевати". Кочубей предложив жмуток писем Мазепи до Мотрі.

І знова повстає питання: пощо випустив Костомаров з ли-

ста гетьмана до Мотрі ті власне слова , які доводять неправдивість того нового наклепу?

Коли Кочубея на тортурах допитувалися москвини, чи не діяв він за намовою шведів - Кочубей заявив ще раз, що діяв він "з власної злости" (ст. 475).

Далі Костомаров намагається переконати читачів, що лише "о-полячені" верхи, лише найзаможніші хотіли відновлення державности і пише: "У всіх знатних (заможних) закорінився такий погляд, що український нарід сам по собі, а московський - також сам по собі і при всіх обставинах українець повинен іти там де йому лучче, хоч би від того москалеві було гірше" (478).

А щоб ще більше узасаднити завість кроку Мазепи і брак волі до відновлення державности, пише: "Від часів Богдана Хмельницького цей край ненастанно хитався!"

Далі, змалювавши все так, щоб виглядало ніби крок гетьмана був авантюрою малої купки старшини, пише Костомаров, що наче б то з гетьманом прийшло до шведів тільки 1.500 душ.

На стор. 482 Костомаров подає наче б то сотники ближчих міст просили Меншікова щоб "їх захищав від Мазепи, який віддався неприятелеві". Про те, що подібні випадки після зруйнування Батурина траплялися де-коли там, де перебували московські війська, ширячи своїми звірствами пострах довкола - ми вже згадували на своєму місці, але узагальнювання сказаного, впарі з тими твердженнями Костомарова про наставлення і настрої населення, які ми щойно наводили, набирає особливого забарвлення. Це тим більше, що Костомаров не згадав ані слова про те, що москвини завдяки зрадникові дісталися підземним ходом до Батурина, тільки описав його здобуття так, немов би то в першому ж штурмі, протягом двох годин здобуто столицю, зруйновано і винищено населення.

Далі не подає цілком Костомаров про те, що старшина не зі своєї волі зіхалася до Глухова для "вибору" Скоропадського, а про саму інсценізацію виборів пише так, немов би все було в порядку і "вибори відбулися згідно з давніми звичаями" (ст. 484). Немає у Костомарова навіть натяку на те, що вищих церковних достойників позвозили москвини до Глухова і ті оголошували "анатему" під примусом, під примусом же оповіщено було, що й усіх хто наважиться підтримувати гетьмана Мазепу - відлучається від церкви.

На ст. 485 ще раз повторює Костомаров таку потрібну москвинам вигадку немов би то "Український нарід рішуче не пристав до замислу свого старого гетьмана і зовсім не був йому прихильний", бо наче б то "Інтереси протонародньої

ерсви були противні інтересам старшини і загалом значних людей козацької суспільности".

Це, сказати б по сучасному, - "класове розуміння" цілої історії, яке виключає ідею національної єдності і взагалі ідею користности державности для всіх верств народу. Нині таке пропагують московські большевики, очевидно виключаючи з цієї схеми - московську советську державу ("аргументація" їхня не має найменшої вартости, в чому може читач переконатися прочитавши книжку Р. Паклена "Правда про московську національну політику", а тому ми над нею не спинаємося тут).

Немов для підтвердження наведеної попереду думки Костомаров далі описує справу так наче б то український нарід почувши про перебіг подій і перехід гетьмана на бік шведів - кинувся на старшину, дідичів і заможніших міщан та почав їх нищити.

Тимчасом як ми знаємо, про розрухи подібного роду (і то нечисленні й не дуже поважні) писав сам гетьман Мазепа у своїх листах до царя й московських достойників ще до свого переходу на бік шведів, отже подібні розрухи аж ціяк не були звязані з підписанням умови зі шведами і поєднанням з ними (див. про це в книзі І. цієї праці, стор. 59). Тимчасом і нині ці розрухи генералізують московські історички, повязуючи їх не з тим з чим вони були в дійсности повязані, лише для того, щоб переконати українців, наче б сам український нарід не хотів відновлення власної державности.

Об'єктивність вимагає ствердження того, що Костомаров писав, що коли б шведи мали більше війська - заможні козаки мабуть підтримали б гетьмана, а так "перейшли до неприятеля тільки старшини", та й ті швидко повтікали. Однак коли ми вдумаємося в це признание, то прийдемо до висновку, що і в ньому Костомаров стоїть на помилковому становищі, що державність була потрібна вищій старшині, а заможня верства ("болото" французької революції) не була, ані за відновленням державности, ані проти того й тому приєдналася б до того, хто був би дужим. Тим самим Костомаров під плащиком "об'єктивізму" далі перепачковував ту ж тенденцію. Саме тому й вираховує Костомаров на ст. 486 "Втікли ген. суддя Чуйкевич, ген. осавул Максимович, лубенський полковник Зеленський, Кожухівський, Андріяш, Покотило, Невінчаний, Лизогуб, Григорович, Сулима". Натомісць не подав Костомаров призвищ тих, хто лишився разом з гетьманом!

Перечислені Костомаровим старшини, що були безперечно

слабодухами, боялися за свої родини, маєтки і т. п. безсумніву зловилися на гачок московської облудної політики, той самий на який і нині ловляться різні "поворотці". Їм здавалося, що коли вони зрадять Україну і свого гетьмана, то за зраду одержать не лише амністію, але й нагороди, як це мовляв сталося з полковником Галаганом. Тимчасом... вони дісталися на Сибір, що зрештою не перешкодило пізніше ще декому зловитися на ті ж лукаві московські обіцянки.

Далі Костомаров не забуває повторювати, що все населення України ставилося вороже до шведів, а шведи наче б то тримали гетьмана Мазепу немов у непомітному арешті, дбайливо "охороняючи" його. Як знаємо, одне й друге було вигадкою.

Кількість запорожців, що приєдналася до гетьмана і шведів у Костомарова зменшена в кілька разів і тому йде мова лише про три тисячі, мало того, не забув тут же підкреслити Костомаров, що то були люди, що вражали всіх своєю дикістю і страшні п'яниці. Коли підкреслювати ці дві прикмети у запорожців, то чому не підкреслювати їх говорячи про Петра, який міг під цим оглядом перевершити будь-кого.

Не згадує натомісьць Костомаров ані словом про численні запорожські відділи, які билися з москвинами, не подає нічого про залогу Січі, лише подає про три сотні полонених, що їх москалі вбили і представляє справу так, наче б то вже зі зруйнованої Січі втік Гордієнко зі старшиною. Дослівно: "Та в Січі була тоді невеличка частина всього запорожського коша; останки з Гордієнком і з усією старшиною вспіли переправитися через Україну, розбили московський відділ полковника Кампеля і злучилися з Карлом" (стор. 488).

За московськими ж джерелами подає Костомаров і про дальший перебіг подій з капітуляцією 16.000 шведів включно і так описує все, що починаємо думати немов з гетьманом у Бендерах могло бути не більше двох-трьох десятків українців!

Розповівши про смерть Мазепи дає Костомаров таку характеристику гетьмана: "Се був чоловік лукавий". Під зверхнім виглядом правдивости він був спосібний представитися не тим, чим справді був, не тільки в очах людей простодушних і легко підлягаючих обмані, але й перед найбистрішими. При такій вдачі міг він улестити Петра Великого і опанувати, так що сей протягом многих літ уважав його чоловіком найприхильнішим московському престолови і царству. Мазепа носив ненастанно на собі ціху тої щирости, що лежить у вдачі й обычаях українців, заявляв усе нехить до хитроців і лукавства, часто визначався добродушною веселістю, всіх любив гостити і здавалося, неначе б його серце все стояло отвором; тим він нахилив до щирости своїх гостей і приятелів і

вивідувався від їх всьо, що йому було треба. Він був дуже щедрий для всякого, з ким мав діло, але так само не дбав ні про способи, ні про дороги, щоби добути собі достатків, котрі так легко розтрачував, як безрозбірно збирав: одних обдери, других обдарувати - се була його черта, спільна більше або менше польським панам. Він був вельми набожний, запомагав церкви, був добродієм духовних, роздавав милостиню; більша частина переворядних церков у Києві і в інших містах українських обовязана до нині поминати поміж щедрими добродіями Мазепу, хоч і не сьміє виголосити його нап'ятованого анатемою імени. Навряд чи можна згодитися з тими, що опісля толкували, неначе б Мазепа чинив се тому, щоби укрити свій нахил до католицтва; про його православність нема поводу сумніватися: однак його релігійність обмежалася зверхними обявами побожності і носила на собі ціху того ж внутрішнього лукавства, замітного в усіх поступках Мазепи: з такими чертами він являвся в своїй трагікомедії з Фальбовським, і у відносинах до Самойловича, і в справі з Палієм, і в справі з Кочубеем та його дочкою, і в угодливісти Голіцину, і у відносинах до Петра, і в своїм поступованню, що попередило зраду. Мазепа часто здавався хорим, часто радився лікарів, часто лежав у постелі по кілька днів, цілий обложений плястрами тяжко стогнав і охав; навіть говорив, що каже собі робити домовину і деякі споглядаючи на його, були тоді переконані, що нині-завтра гетьман минеся, коли гетьман справді був здоров. Перед царем вихваляв він свою вірність, а брехав на український нарід і найбільш чорнив Запорожську Січ, а тимчасом перед Українцями стогнав і жалувався на строгі московські порядки, двозначно лякав їх небезпекою якоїсь нещасної пригоди, а Запорожцям переказував тайними дорогами, що цар їх ненавидить і вже викоринив би їх, як би гетьман не захищав їх і не гамував царського гніву. Його перехід на шведську сторону, після всіх метикувань, навряд чи можна признати наслідком давного замислу, або, як інші обявляли - особистого привязання до Польщі й тайному намірові піддати нарід український під польську владу. Мазепа що-до виховання і обичаєвих понять справді був Поляком до костей, але щоби він був прихильний політичним поглядам Польщі, до готовости жертвувати свою вітчизну, на се нема ніяких даних, а навпаки всьо показує, що Мазепа яко Українець плекав і голубив у собі бажання політичної независимости свого краю і се найяснійше пробиваєся в думі, котру Кочубей предложив яко свідощтво неприяного чувства Мазепи. В сім бажанню Мазепа не розходився ні з одним з давних гетьманів, ні з своїми ро-

весниками, на скільки їх займали політичні обставини. Мазепа побачив змогу здійснити давнє сердешне бажання і захопився за нього.....Українські політики, виховані в душі польської культури, не могли причарувати нарід ніякою ідеєю політичної незалежності, позаяк у народа зложилися свої власні суспільні ідеали, котрі зовсім не вязалися з тим, що могли дати народови люди з польськими поглядами. Хоч ті політики і не думали повертати України в неволю польських панів, а маячили про незалежність української держави, то все таки держава така, утворена ними під впливом питомих їм поглядів, була б в дійсності подібною польській Речі-Посполитій. Не бажаючи віддавати Україну Польщі вони би мимовільно утворили з неї другу Польщу, а сего нарід українськи не хотів, хоч би при якій завгодно політичній незалежності".

Як бачимо з наведених цитат, Костомаров ставився до гетьмана Мазепи так само неприхильно, щоб не сказати - вороже, як і кожний московський історик, більше того - викривлював дійсність, промовчував те, що не вязалося з тим крайне негативним навітленням. Його навітлення, чи краще сказати його спотворення вдачі і цілої діяльності великого патріота й політика нашого від спотворення якого допускалися автор "Історії Русов" та пізніше Бантиш-Каменський рижидлося позірно науковою формою і намаганням приховати тенденційність під маскою об'єктивізму.

Все це разом давало такий разячий образ, що редактор і перекладач другого видання "Історії України" яке мало бути доконане для вшановання столітніх роковин народження М. Костомарова - Олександр Барвінський у відповідному такий меті "Передньому слові", не зміг саме "життепису" Мазепи лишити без "редакторської примітки": "Цю розвідку про Мазепу написав М. Костомаров в часах, коли московська цензура гляділа грізними очима на всяку прояву української самостійности. Тим-то був він приневолений оцінку діяльності Мазепи так зложити, щоби її читати у великій частині поміж стрічками, подібно, як і розвідку про "Дві руські народности" (стор. 493). Та наведені рядки вказують лише на те, оскільки цілість "життепису" разили необмосковленого українця, разила в такий мірі, що він, ставлячися з великою пошаною до автора і вважаючи помилково його українським патріотом-націоналістом, уважав конечним виступити в невдячній ролі адвоката клієнта приловленосо на гарячому вчинку. Ціла "примітка" аж ніяк не може виправдати Костомарова бо: I) Справа зовсім не в "оцінці" діяльності тільки в тенденційному й анти-

українському описі цієї діяльності 2) "Оцінки" з огляду на цензуру міг Костомаров зовсім не давати, як би дійсно його "оцінка" не була такою, як дана ним. 3) Натомість міг Костомаров подати хоч би тоном літописця чи тоном протоколу правильний перебіг подій, правильні числа і не намагатися викликати у читача нехіть та вороже наставлення до гетьмана. Так напр. Так напр. міг Костомаров замість писати: "Мазепа скінчив десь там в польській школі курс наук" - подати сухо і коротко: "Закінчивши освіту в Києво-Могилянському колегіумі, імовірно ще студіював філософію у Варшаві". А коли того не знав - міг написати "Не знаємо де Іван Мазепа здобув освіту". Ані одного, ані другого не боронила б йому цензура і тенденційно-зневажливий тон не був потрібним. 4) Коли б Костомаров боявся навіть найбільш стримано подати правду, то тоді ніхто його не змушував писати саме про Мазепу, а не напр. про Розумовського! Ліпше було нічого не писати, ніж пускати в обіг те, що лише отруювало свідомість читачів. А що праця Костомарова власне дала такі наслідки бачимо з аналізу пізніших писань про гетьмана інших авторів, у тому числі й наскрізь прихильно наставленого до Івана Мазепи - автора "Трильогії" - Б. Лепкого, про що буде мова на своєму місці.

Праця Уманця "Гетьман Мазепа" (с-Петербурґ, 1897 р.) дуже різниться від праці Костомарова ширим бажанням її автора об'єктивно змалювати постать великого гетьмана,* але її автор не спромігся визволитися цілком з-під впливу своїх попередників у тому розумінню, що де-які вигадки останніх уважав за такі, які справді мали місце.

Крім Шевченка з українських поетів позитивно розцінюють діяльність гетьмана Мазепи також Степан Руданський, що присвятив йому окрему поему, а з новітніх - Юрій Дараган, Дажбожич і Старицька-Черняхівська (драма на 5 дій "Іван Мазепа"). З письменників слід згадати Богдана Лепкого, який пробував змалювати нам великого гетьмана і його великий чин в трильогії "Мазепа", а крім того "Полтава", яка є продовженням трильогії - разом шість книжок. (біля виданого в 1955 р. твору "Мазепа" або "З-під Полтави до Бендер", що має бути продовженням, походили руки "реконструкторів") та Ф. Дудка "Великий гетьман". Про трильогію будемо говорити докладніше трохи далі.

Михайло Грушевський своєї великої "Історії України" не дописав до доби Мазепи і накреслив силуетку гетьмана лише в своїй короткій "Ілюстрованій історії України", яку написав ще перед революцією (1911 р.), та сплявся на цій по-

---

*Нашадок одного з числа старшин гетьмана Мазепи Василь Горленко, який сам писав: "я, как малорос, проклінаю полтавскую бітву... Мой предок вместе с Мазепой боролся против деспотіи Петра I.", так оцінював у 1897 р. книжку Уманця: "первое доброе слово о Мазепе с 1709 г... Я давній інстинктовний і традиційний мазепінець і с радостью встречаю фактическое подтверждение своїх сімчатій к Мазепе", (Листи Горленка до П. Мирного).

статі в деяких своїх статтях (напр. "Шведсько-український союз"). Ця історія після революції витримала кілька видань. Крім того, в 1918 році написав і видав М. Грушевський книжку розміром приблизно 140 сторінок: "Мазепа і шведсько-українська умова", на жаль, цієї книжки ми тепер дістати не можемо і тому не маємо змоги подати з неї цитати, які показують, що все ж Грушевський, не зважаючи на свій засадничий автономізм (отже, і політичне москвофільство), в тій книжці дав далеко більш прихильну і позитивну оцінку діяльності гетьмана Мазепи, ніж в згаданій "Історії".

Відповідні, однак, розділи "Ілюстрованої України" не лишають сумніву, що її автор не тому негативно оцінював особу і діяльність гетьмана, що було для того досить важливих причин і фактів, тільки тому, що не міг цілковито визволитися з-під впливу своїх попередників та був автономістом-драгоманівцем. Впливало на М. Грушевського викликаючи у нього нехоть до гетьмана те, що гетьман Мазепа став постаттю "символічною", персоніфікацією самостійницьких стремлень України, втіленням ідеї української державности не номінальної, тільки фактичної. Гетьман Мазепа був символом України, що не "з ласки" "старшого брата" має ті чи інші автономічні "права і вольности" (має так довго, як довго той "брат" їх "даватиме"), а має їх усі, які лише можуть бути, бо вони випливають із її суверенности.

Для М. Грушевського, який хотів вдержати тісний зв'язок з Московщиною, який був драгоманівцем, федералістом, завзятим борцем лише за "перебудову Росії", який не уявляв собі щасливої України поза межами т. зв. "Росії", - постать Мазепи була в ліпшому випадкові де-що одіозною! Підходячи до гетьмана й його діяльності з упередженням, М. Грушевський пише: "Особливим гнівом дихали люди на гетьмана Мазепу, підозрюючи, що то він, як шляхтич і "поляк", як його прозвали, напосівся завести на Україні польські порядки. З великою підозрілістю ставилися до всіх вчинків його і старшини, навпаки, не підозрювали в тім руки московського правительства і навіть готові були вірити, що все те діється против його (московського правительства) волі" (стор. 366).

Тимчасом наведені слова - то все узагальнення, цілком не узasadнені, бо і "гнівом дихали" лише одиниці (а таке буває при кожній владі) і за поляка гетьмана не вважали, бо інакше не могло б бути такої широкій співпраці між Мазепою і правобережними полковниками (в тому й Палієм), яка була протягом кількох років.

Та й старшина не вважала його за поляка (смішно тве-

рдження Кочубея, висловлені ним у доносі, що мав очорнити Мазепу і звільнити гетьманське становище для самого Кочубея, уважати за погляд загалу!).

Далі М. Грушевський повторює твердження своїх "малоросійських" попередників, немов і "старшинська верства", "і гетьман пильно держалися московської клямки". Тут же згадується, що гетьман, здобувши прихильність царя, "випросив цілу купу різних надань маєтків" "для своїх рідних і близьких і для всієї своєї партії старшинської" (ст. 367). Так приймає автор за ширю монету твердження про відданість московському цареві й старшин, і гетьмана та концепцію "Мазепа - старшинського гетьмана". Коли ж далі М. Грушевський розповідає широко про церковне будівництво, то й тут не забуває вставити таке речення: "Немов щоб заглушити всякі поговори ворогів, що він чоловік чужий, окатоличений, "лях", заходить ся Мазепа коло величних на той час будівель, головно церковних... (стор. 367) тим реченням інспіруючи думку про неширу побожність гетьмана і бажання, так би мовити, "замилити людям очі", думку, цілком неумасаднену.

Закінчує М. Грушевський опис про те, як опікувався гетьман українською культурою, словами: "Без сумніву, духовенство, старшина вся, так сказати, тодішня українська інтелігенція славила такого щедрого і гоїного гетьмана і як би не пізнійше нещастя, він зостався б в пам'яті українській як незабутній протектор українського духового і культурного життя... Але через це не зменшалося незадоволення на гетьмана за всі явища суспільні й економічні, які будили гнів і ненависть серед народу... Мазепа зі старшиною заходилися приборкати нарід страхом, залякати: замішаних в тих розрухах ловлено і віддавано на різні сувері кари..." (стор. 369).

М. Грушевський далі ані словом не згадує про універсали і інші заходи, яких уживав гетьман, щоб стримати стремління нашої старшини повернути назад панцизні відносини, обмежуючися лише до згадки про спробу скасувати оренди, заведені Самойловичем, яку закінчує так: "Тим гетьман з старшиною і заспокоїлися, але нарід не заспокоївся, хоч і не важився піднятися проти захищеного компанейським та московськими ратями нового ладу" (стор. 370). По цих словах переходить М. Грушевський до опису виступу Петрика, який трактує як соціальний бунт проти "нового ладу" і всупереч правді пише: "Мазепа трівожився, просив московського війська, бо боявся, що як рушить сам з України, то піде повстання" (стор. 371).

Виразною несимпатією до гетьмана Мазепа подиктовані та-

Виразною несимпатією до гетьмана Мазепи подиктовані також наступні рядки: "Мазепа розписувався перед московським правительством про невдоволення народне, що підіймається на нього від сих "легкомисних і непостоянних людей" за його вірну службу московському правительству. Він хотів тим, очевидно, розіграти вдячність московську за такі прикрости, що спадають на нього за сю вірну службу, але не була се дуже мудра політика, бо всі попередні досвіди показували, що звичайно всі вірні служби забувалися, коли против гетьмана прокидався рух на самій Україні і московському правительству не рука була підтримувати його .

Та мабуть Мазепа дуже сумно не дивився на українські обставини й сподівався, що за московською підмогою й своїми компанійцями він потрапить далі триматися безпечно, не дбаючи про настрої народній. Тимчасом його вірні служби московському правительству дійсно стягали на козацтво і весь нарід український де-далі все більші тягарі і через те (!) у людей не тільки "відпадало серце до великого государя", як говорили сучасники, себ то пропадала охота до московської опіки, - але й на гетьмана", пише Грушевський "як на вірного слугу Москалів підіймалося все більше гніву і жалю народнього - як то ми вже з попередніх відзивів бачили" (стор. 373).

І навіть саму спробу за допомогою шведів визволити український нарід пояснює М. Грушевський, як свого роду "калькуляторство", яке впливало, мовляв, з того, що шведи з усіх боїв виходили переможцями, що можна було сподіватись їхнього нападу на Україну, а тут, мовляв, сам московський цар виразно сказав Мазепі, "щоб не сподівався помочи, не може йому дати московського війська, бо самому потрібне. Ну, а з своїми силами Мазепі не було що й думати боротися з Карлом" (стор. 375). Тут же додавав автор, що Мазепа мав не раз нагоду переконатися, що "московська ласка швидким конем їздить".

І хоча сам Грушевський вже сам тут схиляється до думки, що союз зі шведами не лише був узасаданений, але й давав нагоду "спробувати за поміччю шведською визволити Україну від московської влади, що останніми роками так тяжко безжалісно і немилосердно затяжила над українським життям", а все ж і далі ставиться до гетьмана з нехиттю.

Може власне таке наставлення до гетьмана було причиною, чому М. Грушевський не подав, до якого часу* належить на-

---

Автор монографії "Гетьман Мазепа" - Уманець тої думки, що написання "Думи" треба віднести на роки 1698-1699. З цією працею М. Грушевський був, звичайно, знайомий. Ми свого часу (1926 р.) в статті "Дума Мазепи" подали міркування, чому слід її написання віднести на час коли І. Мазепа ще не був гетьманом.

писання гетьманом його "Души", а в самій "Думі" пропустив (позначивши однак крапками) тих дві строфи, які вказують, що "Дума" була написана тоді, коли Іван Мазепа ще не був гетьманом!

Рівно ж повторює М. Грушевський, як безсумнівну правду, абсолютно неімовірну історію, яка безперечно мала в своїй основі якусь політичну інтригу, але і тільки. Цією історією, трактуючи її як політичну інтригу може і слід було зайнятися у великій якійсь праці присвяченій гетьманові, а не подавати про неї в популярній короткій історії в такій формі:

"Сам Мазепа завагався і завів листування з царем, але кінець кінцем побоявся звіритися на слово Петрове та й шведи стерегли його пильно" ("Ілюстрована Історія України" стор.

382). Тут мова про ту "пропозицію", яку, через Апостола згідно з твердженням Бантиша-Каменського зробив Петрові гетьман Мазепа, а саме: захопити в полон Карла XII з усім його оточенням і віддати в руки москвинів. Фантастичність пляну, особа, через яку мала б ця пропозиція бути зроблена, слушно недовіря до неї москвинів і т. д. - все складається на те, щоб її не брати за справжню монету, а тим більше не пускати в популярній історії в обіг, як безсумнівний факт. Так робити може лише той, хто має нахил вірити всьому, що кидає тінь на великого гетьмана.

Та не зважаючи на те, що все ж між оцінкою діяльності гетьмана Мазепи та його самого в "Історії Русов" чи у Бантиш-Каменського й Костомарова і оцінкою Грушевського лежить ціла безодня.

Наддністрянські автори, які не перебували під впливом пропаганди московської, до великого гетьмана Мазепи ставилися позитивно і в 200 роковини полтавської поразки видали на честь гетьмана науково-історичні праці. Тоді ж вийшли у Львові (1909 рік) "Історичні причинки" д-ра В. Барвінського (ч. I і II), які присвятив автор гетьманові Мазепі, бажаючи, як він пише в передмові, "прилучитися до загального протесту України-Руси проти святкування Московщиною роковин полтавського бою" і "щоб пошанувати пам'ять найлучшого сина України-Руси".

Та наші наддніпрянські автономісти аж до вимушеного обставинами проголошення самостійності України, дивилися на Мазепу майже крізь московські окуляри.

Так напр. відомий діяч автономістів - Євген Чикаленко у 1912 році чувся майже ображеним тим, що його і той гурт автономістів, що гуртувався коло часопису "Рада" називано на стрінках "Кієвлянина" (не слухно) "мазепинцями". З тої

нагоди він занотував у своєму "Щоденнику", опублікованому в 1931 році накладом "Червоної Калини" таке компромітуюче "роз'яснення" справи: "Чорносотенці-малороси, такі як Савенко, почали тепер називати себе "богданівцями" в пам'ять Богдана Хмельницького, який приєднав Україну до Москви, протиставляючи себе "мазепинцям", які ніби то хочуть відірвати її від Росії. Але по суті вони не "богданівці", бо Богдан приєднав Україну на автономних основах і відстоював автономію * України... В дійсності ми "богданівці", бо ми від самого початку відродження української свідомості дали автономії не йшли. Творці і сучасники "Історії Русов", "Кирило-Методієвське братство", були автономісти-федералісти; Драгоманов і Грушевський у своїх працях раз-у-раз були автономістами, а не сепаратистами і з політикою Мазепи нічого спільного не мали. Треба б нам цей погляд проводити в пресі, але страшно, що адміністрація буде нас штрафувати (накладати грошеві карі) за автономізм!

Але що робити? Треба ж нам доводити, що ми не були ніколи і не єсмо сепаратистами і не думали ніколи відірватися від Росії". (дата - 2-го січня, 1912 року).

І це не є погляд самого Чикаленка, але й усіх автономістів. У тих роках його однодумці видавали в Москві, московською мовою, журнал "Українская Жізьнь" і хоч би один з головних редакторів котрого (С. Петлюра) в 1914 році в статті "Війна й українці" писав ні більше ні менше: "Українці не піддадуться провокаційним впливам і виконають свій обов'язок громадян Росії... не тільки на полі бою... але й як громадяни... що повинні сприяти успішному виконанню російською армією виїмково-відповідальних завдань, що впали на її долю" (цитуюмо за виданням У.В.А.Н. "Симон Петлюра" ст. 185-186, а не за оригіналом і тому, ствердивши виняткову тенденційність редакторів, що виявилось в доборі матеріалів, а також свідоме пофальшовання тексту, напр. в "листах до Донцова" - жодної відповідальності за докладність не беремо на себе). Говорити про те, як люди з такими поглядами могли ставитися до гетьмана Мазепи - заїве. Це - ясне кожному.

Лише треба з притиском ствердити, що ані Є. Чикаленко, ані С. Петлюра в тих випадках не мали ані права ані підстав свої погляди, погляди автономістів, подавати, як погляди всіх тодішніх українців! Ані Тарас Шевченко, ані члени "Братства Тарасівців", ані основник РУПу - Міхновський, ані члени

*Тут Є. Чикаленко помиляється, бо гетьман Богдан боровся за цілковиту самостійність України.

У.Н.П., ані ті українці, що гуртувалися коло "Снопа", не поділяли поглядів п. С. Чикаленка чи М. Грушевського. Донцов у тому ж 1912 році обстоював в своїх писаннях ідею самостійності України і зрвання зв'язків з Росією. Вони були "мазепинцями", ворогами Росії! Лише волею долі власне автономістам. "Громадянам Росії" пощастило в 1917 році захопити в свої руки владу на Україні з усіма трагічними для України наслідками того!

У 1917 році Д. Донцов виступив зі своєю брошурою "Похід Карла XII на Україну".

В ній автор на підставі історичних праць знавців тої епохи, переконуюче доводив, що гетьман Мазепа мав, входячи в союз зі Швецією, цілком реальний і добре опрацьований план і що не його вина в тому, що той план, наслідком нещасливого збігу обставин, не міг бути здійсненим!

У 1919 році в зв'язку зі зростом сили українського національного руху, що перетворився в стихійну національну революцію, зростає й зацікавлення та захоплення статтю й ділами гетьмана Мазепи. Висловом того зацікавлення була не лише згадувана книжка М. Грушевського, але й блискуча брошура Д. Донцова "Мазепа "мазепинство". Мазепа для Донцова, як слушно стверджує "Книгар", був "безсмертний абсолют, у вчинках якого виразно позначається політичний і національний імператив, придатний для нашої епохи".

Ця брошура була властиво відчитом, з яким виступив Донцов у липні 1918 року, зараз же по організованню "Братства Самостійників" величавої панахиди по гетьманові Мазепі і демонстрації.

Справа з цією панахидою представлялася так: за згодою уряду Скоропадського московські анархісти демонстративно влаштували 7 липня в св. Софії молебен за здоровля "государя імператора всея Росії". Цей молебен зрозуміла наша молюдь як свого роду виклик, не випадково підтриманий урядом Скоропадського, члени кабінету якого були присутні на тому молебні.

"Братство Самостійників" ще за кілька днів до тої московської імпрези знало про те, що вона готується. Провід "Братства" вирішив з одного боку подбати про те, щоб московська демонстрація не пройшла гладко (і справді на площі тоді ж зібралось багато українців, які відповіли на московський гимн співом українського гимну і відспіванням вічної пам'яті гетьманові Мазепі), а з другого боку вирішено було в день полтавської катастрофи (10 липня) організувати панахиду по гетьманові і величезну маніфестацію на його честь.

Серед легальних організацій, створених тайним "Братством Самостійників" була військова організація - "Військове Товариство "Батьківщина". На тайному засіданні вирішено було, що формальним, легальним організатором цілої імпрези й буде це "Військове Товариство", а всі інші контрольовані самостійниками організації візьмуть у ній активну участь. Рада Військового Товариства "Батьківщина" видала в зв'язку з цим святкуванням відозву, в якій говорилося:

"Переїняті глибоким жалем у роковини катастрофального національного нещастя на широких полях під Полтавою 1709 року, 10 липня о 12 годині по півдні, ми, сини безмежно дорогої нам Матері України, кличемо всіх, у кого бється ще серце, повне святої любови до Рідного Краю, спомануть не злим тихим словом всіх лицарів наших, що поклали життя своє в сей надто трагічний в нашій історії день. Помолимося за душу великого народнього страдника, за гетьмана Івана Мазепу. Всіх, хто родився під рідною стріхою, у кого на устах брешить наша рідна мова, кому дорога доля й воля Вітчизни, у кого болить душа від наруги над усім, що святе для українського почуття, всіх вас закликаємо прийти до храму св. Софії, навколішках Бога благати прощення тим нерозумним, хто не став поруч з Великим Гетьманом..."

Хоча, звичайно, уряд Скоропадського виніс постанову, яка забороняла членам кабінету бути на цій панахиді та день цей оголосила днем праці, праця припинилася майже по всіх міністерствах і нижчих установах де працювали українці.

Московська церковна влада, яка почувала себе під охороною уряду Скоропадського цілком певною себе - замкнула на ключ церкву св. Софії і довелося владці Назарію служити панахиду просто на подвір'ї св. Софії, під голим небом! Ще вночі влада Скоропадського розліпила оголошення, в якому говорилося, що маніфестація не буде допущена, і "державна варта" уряду Скоропадського справді намагалася розсіяти українців, що тисячами зійшлися, щоб вшанувати великого гетьмана.

Валентин Отамановський - душа "Братства Самостійників", запропонував після панахиди маніфестантам ще й таку ухвалу: "всенароднє українське віче, зібране в жалібні роковини на майдані св. Софії в Києві, домагається негайного перенесення з чужини до столиці України тлінних останків Гетьмана Івана Мазепи, Петра Дорошенка, Пилипа Орлика та вміщення домовини гетьмана Івана Мазепи в соборі св. Софії, поруч з домовиною князя Ярослава Мудрого". Цей внесок був одноголосно прийнятий.

Після того рушила маніфестація під будинок Губерніяльного Земства, де її привітав С. Петлюра, а далі похід попрямував на Хрещатик і Хрещатиком до магістрату. Там нарешті сконцентрованим великим відділам "Державної варті" (поліції Скоропадського) вдалося спинити похід і розпорозити його.

Ми так докладно спинилися на цій маніфестації не тільки тому, що підчас неї вперше, по 209 роках міг український народ вшанувати гетьмана Мазепу в столиці тоді майже незалежної Української держави, хоча влада була в ній під ту пору в руках ворогів українського народу,* яких однак, стримували німці з власних політичних міркувань.

Сам факт, що щойно тоді, коли полумя національної революції досягло своєї найбільшої сили, можна було вшанувати Великого Гетьмана, не менше проречистий за яскраво-вороже становище до вшановання пам'яті гетьмана Мазепи уряду Скоропадського.

Ті, хто прагнув шляхом федерації "відбудувати" московську імперію могли толерувати і підтримувати навіть з погляду формально-правного антидержавні молебні за московського царя, але не могли толерувати небезпечного для москвинів культу Мазепи!

Наведене ж вказує які величезні зміни відбулися під впливом національно революційних подій і діяльності "самостійників" - коли в цей момент навіть українські автономісти декларували свою пошану великому борцю за самостійність України.

У. ВІДНОШЕННЯ ДО ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ І АВТОРІВ ПО НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ.

По тому здвигові в свідомості інтелігенції і народних мас, який принесла визвольна національна боротьба років 1917-22, боротьба скерована проти всіх без винятку політично-державних організацій московського народу: соціалістично-ліберальної Московщини очолюваної Керенським, монархічно-ліберальної очолюваної Денікіним і большевицько-комуністичної очолюваної Ленініним і Троцькім, боротьба, яку супроводила й стимулювала націоналістична пропаганда "самостійників" - не могло бути й мови протягом певного часу про наświetлювання в українській мові діяльності і постаті гетьмана Мазепи в стилі Пушкіна.

На західніх землях і на еміграції можна говорити про

---

* т. зв. "Протофіса" і членів московської конституц.-демократичної партії, які хотіли пертворити Україну в московську Вандею.

певний культ Мазепи, а на окупованих землях протягом 7-8 років ведеться дбайлива підготовка, сполучена з терором до поновного переходу до передреволюційного трактування гетьмана Мазепи та його діяльності.

Одним з виявів культу Мазепи є ряд праць (виданих на еміграції) І. Борщака з окрема "В книгозбірні гетьмана Орлика" (Л.Н.В. за 1923 р.), "Орликіяна" ("Хліборобська Україна", 1923 р.), "Невідомий французький роман XVIII ст. про Мазепу" ("Нова Громада", 1924 р.) і дуже добра розвідка його "Гетьман Пилип Орлик і Франція", що є поважним вкладом в нашу історичну літературу, друкована в збірн. Н.Т.Ш. т. 134-135. в тому ж році. Потім появлюється кілька його менших розвідок в роках 1924-25 в журналі "Стара Україна" (Львів) та "Арешт Войнаровського" (Збірн. Н.Т.Ш. 1925 р.).

В кінці 1926 року І. Борщак входить в контакт з окупаційним урядом для України, з окрема зі Скрипником. Тоді появлюється його кілька статей в Київських виданнях, а він від 1927 року до 1930 редагує в Парижі видавану за большевицькі гроші рептілку "Українські Вісті".

На рік 1931 припадає написання спільно з французьким журналістом Рене Мартелем книжки "життя Мазепи", що виїшла по французьки і мала багато моментів спільних з ... "Полтавою" Пушкіна!

По цьому періоді помітне намагання наново навязати контакти з еміграційними видавництвами, в яких починають появлюватися праці І. Борщака. Ці праці різняться своїм характером від праць з перед 1926 року, але вони відповідають бодай формою настроям української еміграції й читачого загалу західньо-українських земель.

Серед них слід згадати (й спинитися над ним) відчит читаний 11 вересня 1932 року на святочній академії Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, виданий потім друком в томі Записок Н. Т. ім. Шевченка.

Важко сказати, чи наведені попереду подробиці з життя Борщака, чи щось інше заважило на тому, що цей його відчит ("Мазепа людина й історичний діяч") має власне той характер, який має, це б то, що він написаний за відомим рецептом "на бочку меду - одна ложка дьогтю".

Як ми вже казали, в році 1932 та ще підчас урочистого святкування роковин гетьмана Мазепи не могло бути й мови про відчит в стилі Костомарова чи Бантиш-Каменського, але все ж при певному сприті можна було влити ту "ложку дьогтю".

Чи ми хотіли б мати "ідеалізовану постать", чи ми думаємо, що гетьман Мазепа немав ні однісінької хиби, властивої людям? Ні! Лише ми уважаємо, що коли автор не має уперед-

ження до тої особи про яку пише, до тої історичної постаті, яка своєю діяльністю породила, як пристрастних приятелів так і ворогів, - то не повинен подавати речі ніколи й ніким (в тому й самим автором!) не доведені, що очорнюють данну особу і то в такій формі наче б то той чи інший наклеп був загально-відомим, доведеним, безсумнівним фактом.

Рівно ж ми уважаємо за вказане не видавати осуду діяльності в тій формі, що ось, мовляв, коли б дана історична особа зробила так і так - тоді б можна бути певним її успіху!

Щоб краще з'ясувати про що мова - звернемося до прикладу. Проф. М. Грушевський і ряд інших закидали Б. Хмельницькому, як непростиму помилку те, що І) він, по перемозі під Корсунем і Стеблевим не рушив зараз же на Варшаву, бо, мовляв "В тім часі міг би Хмельницький перейти вздовж і впоперек цілу не то Україну, а й Білорусь, Литву й саму Польщу,.. морем би піднялося наоколо нього пригноблене хлопство, селянство, щоб зробити кінець панованню шляхти... але Хмельницькому... було боязко, що він так сильно образив "маєстат річи посполитої" ("Ілюстрована історія України" ст. 300) і 2) що Хмельницький по зборівській умові завдяки своїй політиці втратив підтримку селянства. Тимчасом сам проф. М. Грушевський, стоячи на чолі Центр. Ради, власне хотів діяти так, як йому здавалося треба було діяти й Хмельницькому: він апелював до селянства, яке закликав іти проти "панів", а також до всіх однодумців - федералістів, автономістів і т. п. московської імперії, яких заохочував творити новий уряд для тої імперії, що тоді валилася. Стратегічна вартість "мудрої" політики людини, яка "повчала" ... *post factum* Хмельницького - була жахлива: він мусів рятуватися під охорону німецьких багнетів бо, знехтувавши ряд важливих передумов не міг виставити навіть такого війська, яке тоді нашвидку стягла большевицька Москва. А Хмельницький, всупереч помилковим поглядам проф. М. Грушевського, не зважаючи на ті наче б то свої прогріхи, зростав на силі і замість відіграти роль якогось Смелькі Пугачова, що так імпонувала професорові, заклав підвалини під козацьку державу та виявив геніяльні здібности, спромігшися зорганізувати армію, постачання, навязати звязки з закордоном і т. п. Похід же за рецептою проф. М. Грушевського, який не враховував національної ідеї й національного чинника в боротьбі, міг би на чужій етнічно території принести лише цілковиту і швидку поразку.

Щоб оцінювати і то оцінювати правильно дії, тої чи

іншої історичної постаті треба дуже й дуже докладно знати всі обставини в яких їм доводилося діяти, докладно знати засоби, якими могла та особа розпоряджатися, а також пам'ятати про тодішні погляди та про прикмети людей на яких доводилося опирати свою політику. Загальникові ж і поверховні оцінки (та ще й негативні!) не повинні мати місце в науці, тим більше, що буває й так, що де-коли невідомі нам причини змущують того чи іншого діяча поповнювати помилки, яких він, можливо, не міг не поповнити (помилки Карла XII).

Коли історик подає неперевірені цілком, а то й просто вигадані "факти", як правду і ті "факти" кидають понуру тінь на історичного діяча, а до того ще й вдається до неузасаднених оцінок і вказування "хиб" та "помилко" - маємо всі підстави бачити в тому тенденційність і ненауковість.

Вертаємося тепер до з'ясування характеру реферату Борщака читаного на святочній академії на честь Мазепи, влаштованої Н.Т.Ш. у Львові року Божого 1932.

На вступі сам Борщак признає, що "історія це оповідання про минуле, оповідання найдокладніше скільки це можливо, на підставі документів, фактів, текстів. Історія не стверджує нічого, чого вона не певна й абсолютно певна". Далі, однак викликає у нас де-яке застереження те, що по цих слушних словах, автор один раз у власному імені, а один - наводячи слова Гастона Парі, підкреслює, що невільно надуживати текстів бо "ніяка політика, навіть найпатріотичніша, не може бути виправданям", а потім "Той хто задля патріотичної релігійної чи навіть моральної мети дозволяє собі у своїх студіях хоч найменше ухил від правди, негоден мати своє місце у великій лабораторії, куди допускають чесних, а не зручних".

Це подвійне підкреслення, враховуючи час і аудиторію, наводить відразу припущення, що автор має намір виступити з думками, які будуть прикрими в першу чергу для патріотів,* бо ж промовчано про те, що ще більш недопустимим є фальшувати минуле в угоду... ворогові окупантові! Промовчано - бо треба йому було усправедливити той "дьоготь", що він його мав домішувати до "меду" власне з метою розхитати погляди патріотів.

Та чи не помиляємося ми самі? Чи не посуджуємо безпідставно в такому намірі? На жаль - ні!

Хоча й дуже зручно, але де лише може домішує Борщак до "меду" слів того "дьогтю"!

Ось вже на початку запевняє він нас: "Досі маємо тільки одну, буквально одну, наукову монографію, що охоплює в цілості життя й діяльність Мазепи". Цим реченням він від-

---

*бо ж те, що взагалі "невільно надуживати текстів" - це є кожному відоме.

силає нас, як до праці чисто наукової, до тої монографії, яку написав М. Костомаров!

Автор чудово знає, що та монографія є країне тенденційна і щоб його не заплідозрили відразу в "підливанні дьогтю", застерігається, що вправді вона написана Костомаровим тоді, коли автор "вікопам'ятних "Книг битія українського народу" прийшов до гурту співробітників "Новоаво Времени"*.

Наведене речення є спритною грою слів, бо: 1) "Книги битія", які зручно похвалив принагідно Борщак, аж ніяк не ширять ідеї сепаратизму і самостійності і 2) долучена далі Борщакком цитата з Костомарова ("Ще в 1860 році Костомаров писав... Затаврована в своїому часі прокляттям, ця нещасна історична постать (Мазепа) мимоволі викликає до себе історичне співчуття... Супроти України він поступив по своєму ширю. Він хотів незалежності і свободи для своєї батьківщини.... Особа Мазепа ще чекає безсторонньої історії... тепер, коли спори вирішені, все заспокоїлося") - доводить, що і в 1860 році Костомаров тому лише говорив про "історичне співчуття", що уважав ідею незалежності української держави навіки остаточно і міцно похованою, за згодою і доброю волею українців і тому, мовляв, можна й "грішника", який діяв "у добрій вірі", що вже не встане шкодити - простити.

Але монографія про Мазепу була писана тоді, коли Костомаров уважав уже потрібним "затаврувати Мазепу" і Борщак, що це знає, мало того - погоджується з оцінкою ученого езуїта Мартинова, яку тут же й навів ("Костомаров осуджує Мазепу без жалости й найкатегоричніше... Але чому властиво Костомаров думає, що Мазепа хотів піддатися Польщі, безсилля якої він знав й яка була ненавистна українцям? Ні!... Спроба Мазепа знищити всяке чужинецьке панування на Україні дійсна і шира") той сам Борщак додає до тої оцінки: "ми маємо лиш єдину наукову монографію про Мазепу, ідеологія якої ціла наскрізь хибна..."

А тепер ми вправі нагадати І. Борщаку його ж власні дефініції того, що можна назвати "наукою" і наведені ним слова Гастона Парі й запитати: пощо ж він переконує нас, що ця монографія є "наукова" коли вона згідно з його ж дефініціями, не може мати місця "у великій лябораторії куди допускають чесних, а не зручних"? Чи тільки тому, що її тенденція аж ніяк не українська патріотична?

Отже два розділи з відчиту І. Борщака були присвячені фактично лише: застереженням, які б дали змогу прелегентові говорити на святочній академії на честь Мазепа речі неприемні для його однопумців (патріотів) і привернути увагу

---

*реакційно-бюрократичний московський часопис.

до праці Костомарова, як до поважного наукового джерела.

У третьому розділі береться І. Борщак, як він пише, "зводити разом документальні дані про Мазепині "діла й дні".

Біографічні дані, які подає Борщак є того роду, що несамохіть насувається припущення, що вони вміло підібрані на шкоду Мазепі. Говориться, що батько Мазепи "шляхтич і жолнер" - "пристав до української революції". Де вчився Іван Мазепа? Мовляв, також не зовсім ясно, а ось, що був "покоєвим у польського короля" - так це так! Потім мова про те, що "Мазепа пристав до Дорошенка", але, мовляв, "не видно, щоб він відіграв важнішу роль в оточенню Дорошенка". Далі читаємо: "При Самоїловичу став довіреною людиною... Мазепа, сам залишався у тіні, кермує старшинською змовою, яка закінчилася коломацькою радою: скинено Самоїловича й вибрано гетьманом Мазепу. Новообраний гетьман придушує повстання Петрика..."

Це мали б бути твердження оперті, як пише Борщак, на "документальних даних". Що вони кидають темну тінь на гетьмана Мазепу - це так, але чи справді вони "оперті на документальних даних"? - Безперечно ні! Але... за те вони кидають тінь на ненавистного Москві гетьмана і тому, розуміючи добре, що повторене двічі краще затямиться, особливо коли його подати як річ, що не може підлягати сумніву, кілька сторінок далі пише І. Борщак: "Уже коломацька рада перейшла так, що хоч не лишається сумніву хто був інспіратором і автором, доказів певних нема. Роля Голіцина та старшини вся на долоні, але доведіть ролю Мазепи! Неможливо!"

Отже І. Борщак, те чого за його власними словами "довести неможливо" і на що жодних доказів нема - вбиває в голову слухачам і читачам, як річ аксіоматичну, не підлягаючу сумніву.

З якою метою? Заплямити гетьмана як людину на святі організованому на його честь!

Тут слід нагадати, що коли немає доказів участі в тій змові Івана Мазепи, то є досить доказів того, що він у ній не відігравав жодної ролі!

Але на цьому очорнювання Мазепи ще не скінчене.

Далі, ніби ненароком, знова розписується І. Борщак про Мазепине "віддавання данини жіноцтву" і, згадавши, як і Бантиш-Каменський про листи до Мотрі, не лише "забув згадати", що вони виправдують гетьмана від наклепу в зведенню Мотрі, але й пустив в обіг таку двозначну фразу: "Сильні ж мусіли бути почування майже 70-літнього чоловіка, щоб "зачарувати" молоду дівчину, яка розірвала з батьками й навіть піш-

ла на ганьбу, залишивши рідний дім для гетьманських покоїв".

А щоб ще більше підкріпити ці свої твердження наводить далі бабські плітки, які чув французький посол від белзької воеводижи. По цьому розписується про надзвичайну хитрість Мазепи, а потім хоче ще зручно його оскаржити в жорстокості (тоді буде "портрет" цілком в стилі Пушкіна!) Але таке обвинувачення, як знаємо, цілком безпідставне, треба "піднести" аудиторії зручно, щоб вона не обурилася і щоб прийняла його. З цією метою застосовує І. Боршак такого трика: "складна була постать царя Петра", пише Боршак, "і великі були суперечности в його вдачі. Міг бути жорстокий, як ніхто, і міг чарувати, як ніхто. Власний його син, якого чекав уже царський кат, вийшов від Петра очарований ним". Це речення пише І. Боршак щоб "дьоготь" змішати з "медом", щоб "осолодити" наївному хаклови "пігулку", яку він має проковтнути, бо - алюзія - ясна: далі йде мова про те, як саме міг "очаровувати" гетьман, тут же спритний натяк на Макіявеллі, купа компліментів вишуканості мови гетьмана, читаності, бібліотекофільству і... двулличности! З Макіявеллі мав "переводити в життя два принципи: "вміти змінити шкіру лиса, що робить засідку, на шкіру льва, що примушує тремтіти вовків", другий: "таємниця це душа справи".

"Мазепа" пише Боршак "мусить бути елястичним до найбільшого лукавства". Тут же цілий абзац про "аристократизм" Мазепи, який мав виявлятися у "погорді до людей низького походження", але який не перешкоджав йому "кланятися тричі до землі царському висланцеві Михайлову". По цьому, наче б то з захопленням, вигукує Боршак: "А яке лукавство!" І подавши цілий ряд прикладів того "лукавства", ще раз вигукує "це шедевр лукавства!"

Після того без доказів і підстав пробує переконати Боршак нас у тому, що Мазепа "любить владу не тільки задля її користей, але задля її самої". Словом мав би бути Мазепа передусім амбітником і для цих амбіцій, для заспокоєння своєї жадоби влади, мав би не спинятися ні перед чим. Власне тут нагадує Боршак знову про змову проти Самоїловича, як діло рук Мазепи. Тут же вплетена фраза така: "Учень Макіявеллі знав вартість народньої любови і не шукав її. Йому було досить по словам Балюза поваги і додамо від себе остраху".

"Жорстокий? Доказів на це немає", але Боршаку треба за всяку ціну прищепити нам думку немов Мазепа був безперечно жорстокий, хоча на це й немає жоднісіньких доказів, а тому далі спокійнісінько хапається Боршак "пересмикнування карт" і пише безпосередньо по цитованих щойно сло-

вах: "Правда, що Григорію Самоїловичеві "голову відтягли, рубаючи три рази для більшої муки" (Самовидець), правда, що не вважаючи на Мотрю, він не скористав зі свого права ласки що-до Кочубея та Іскри, але обидва ці випадки неможуть свідчити про жорстокість Мазепи, бо входять у страшний рахунок "державної рації"; коли за словами Рішельє, "державний муж був би не мужем, а куркою, як би був милосердний". Молодий Самоїлович, людина енергійна і здібна, був великою загрозою для нового режиму, а справа Кочубея мало не зруйнувала цілого Мазепиною задуму. Поза цим ніде навіть у царських проклямаціях, не знаходимо вказівок на жорстокість Мазепи". До наведеного ми можемо додати, що в цьому випадку редактор парижських більшовицьких "Українських Вістей" перевищив навіть Петра І, бо потрапив більше ніж Петро І, обпалюючи Мазепу і то... на академії на його честь!

Щоб зрозуміти усю глибину перфідії цього огидного трика і безмежність наївності слухачів та редакторів збірника Н.Т.Ш., що вмістили все наведене без застережень - мусимо проаналізувати. Й перевірити де-які з цих натяків-вигадок що їх пустив у світ Боршак.

Про жорстокість Петра І згадав Боршак, як ми вже казали, щоб "осолодити" свій наклеп на Мазепу, і... щоб поставити ті прикмети Петра І і Мазепи на одному рівні.

Що ж в дійсності справді знає з цілою певністю історія про жорстокість Петра І.? Знає, що Петро І одержував садистичну насолоду приглядаючися мукам катованих або й катуючи особисто. Знаємо, що по ліквідації стрілецького бунту Петро І. особисто протягом ряду днів розважався... рубанням голів стрільцям. Ось, що оповідає в своїй праці Йоган Корб: "Дня 28 жовтня (1698 р.) цар наказав своїм вельможам і полковникам, щоб кожний з них власноручно відрубав кілька голів стрілецьких. Сам цар, сидячи в кріслі, приглядався такій жакливій трагедії, обурюючися лише тим, що багато з бояр приступали до цих надзвичайних обов'язків з тремтливими руками" ...

Він же описує, як урядовці німецького посольства в Москві, одержавши дозвіл оглянути в'язниці й почавши з найбільшої, почули з четвертої будови жакливий стогін та ввійшовши туди побачили Петра і бояр, які розважалися тортуруючи в'язнів. Про такі ж жорстокі розваги царя Петра І оповідає й інший автор - голляндець Я. Стрейс. У Лебедині рівнож Петро бував підчас катовання українських старшин, заховання його з сином і першою жінкою й багато інших історично-усталених фактів не лишає сумніву що-до виняткової жорстокости Петра І,

якого перевищав під цим оглядом може лише Іван IV, Лихий.

Отже І. Борщак зручно "порівняв" Мазепу з тим звірем у людському образі, а щоб те порівняння не було фантастично-обурюючим, щоб його думку прийняли й затямили, подає немов знехотячи, вигадані "докази". Кажемо ясно - вигадані!

Справа в тому, що гетьман Мазепа не був причетний у найменшій мірі до тортування й закатовання полковника Григора Самойловича. Григора Самойловича з власної ініціативи арештував московський севський воевода - Неплюев. Підчас арешту пробував полковник Самойлович ставити опір і тому московини оскаженіли. До всього того на великі маетки Григора Самойловича дивився ласим оком цей воевода і він же його на московській території допитував, тортуровав, а потім - закатавав і все майно Самойловича Григора - загарбав. Пов'язування його смерті, а з окрема способу закатовання з гетьманом Мазепою є огидним наклепом, зробленим лише з метою спостворення постаті Мазепа.

Те ж саме слід сказати і про інший наклеп, а саме про те, що гетьман, незважаючи на любов до Мотрі "не захотів скористати з свого права ласки щодо Кочубея. Отже мусимо з усією рішучістю ствердити, що гетьманові не прислужувало жодне "право ласки"!

Ми знаємо, що було кілька випадків коли московини карали тих, хто складав на гетьмана фальшиві доноси, або образив його. У всіх тих випадках, коли гетьман і хотів застосувати до них меншу кару - мусів звертатися з відповідним проханням до московинів. Мало того, на такі прохання гетьмана московини мало звертали уваги, а бувало, що й просто - відкидали. Так напр. коли московська влада приловила (по втечі) засланого на Соловки ченця Соломона, який брав участь в інтризі проти гетьмана, і наказала покарати його смертю, Мазепа звертався до царя з проханням замінити смертну кару на заслання, але Петро I, відповів, що такі люди шкідливі для кожної держави і відмовився замінити кару смерті - засланням. Коли б мав гетьман "право ласки" - не потребував би просити московського царя і не одержав би відмови.

Рівно ж московська влада переводила слідство пов'язане з доносом Кочубея та Іскри, вона ж винесла засуд на смерть і цар особисто визначив рід смертної кари.

Яку ж у сумі характеристику гетьмана дав І. Борщак на академії на честь того ж гетьмана Мазепа? А ось яку:

Син шляхтича, що "пристав" підчас повстання Хмельницького до козаків, вчився невідомо де, подорожував десь закордо-

ном, очитаний, був покоевим дворянином при польському королі, спритний, надзвичайно хитрий інтриган, джигун і бабій, улесливий і zarazом надзвичайно амбітний, зарозумілий та бундочний, ставився з погордою до народу й нижче роджених. Послуговувався підкупамі, рабською запобігливістю, інтригою й не оглядався ні на що. Очевидячки, поскільки він не цікавився любовю народу, "жорстоко придушував повстання", а волів викликати острах і правити терором - то важко говорити про його український патріотизм. Справделивим не був бо у всіх випадках думав лише про себе й інтереси своїх прибічників зі старшини. Безмежно владолубний при чому владу любив для самої влади, лукавий, облудний і жорстокий.

Коротко: Боршак з усмішкою, з юдиним поцілунком дав такий же негативний портрет Мазепи, як і Костомаров та Пушкін. Костомаров приписував Мазепі таку вдачу: "Ето бил егоіст ... поляк по воспитанію і прийомам жізни... он сделал себе кареру подделиваясь, как ми видели московским властям і отнюдь не останавливаясь ні перед какими безнравственными путями... ето была воплощенная ложь".

Та навіть ця характеристика Костомарова, характеристика безсумніву злобно-неправильна і тенденційна ще все ж краща від тої, яку перепачкував Боршак на святкованню роковин гетьмана Мазепи! Характеристика Боршака може конкурувати хиба з такою характеристикою Мазепи, що належить Пушкіну:

"Не многим, может быть, известно,

Что дух его неукротим,

Что рад и честно и безчестно

Вредит он недругам своим;

Что ни единой он обиди

С тех пор как жив не забивал,

Что далеко преступни види

Старик надменный простирал;

Что он не ведает святини,

Что он не помнит благостини,

Что он не любит нічево,

Что кров гатов он лить, как воду,

Что презирает он свободу,

Что нет атчизни у него".

Давши таку обурюючу кожного українця, що не став московським запроданцем, характеристику Мазепи, Пушкін, цілком логічно зве в своїй "Полтаві" гетьмана не інакше, як "злочинцем".

До цього ми можемо лише додати, що коли б гетьман хоча частково справді нагадував ту моральну потвору - не могло бути б і мови про будь-який шляхетний вчинок з його боку і довелося б розглядати його перехід до Карла XII лише, як невдалу калькуляцію амбітника. Борщаку власне цього й треба, але що то була святочна академія на честь Мазепи, то він хотів щоб до таких висновків доходили щойно згодом його тяжкодумні слухачі й тому далі немов би похваляв поступовання Мазепи, але похвалюючи все, потрошки докидав усе нові обвинувачення, вибравши для того форму публіцистичну, яка давала змогу кидати все нові й нові обвинувачення без їх узаasadнення. Ось напр. пише "Ніхто не вміє завдяки грошам так добре як він зробити з ворога свою людину", "всі на його службі починаючи від князя Голіцина, якому коломацька рада принесла 10.000 червінців від Мазепи".

Обійшовши так потребу подавання доказів, промовчавши факти й результати дослідів у цій справі, Боршак пускає спритно між нас ту чи іншу отрутну думку, як безсумнівну істину! А тимчасом досліди наприклад ствердили, що донос укладено було москвинами, вони (князь Голіцин і помішники) були його ініціаторами й перекладений з московського текст лише підписали де-які старшини, відомо, що Голіцин волів іншого кандидата (полк. Дунін-Борковського), що й від нього жадав 10.000 червінців, що скупий Дунін-Борковський не мав охоти їх дати, а що старшина воліла обрати Мазепу. Нарешті відомо й те, що новообраний гетьман мусив зобов'язатися Голіцину виплатити цю суму та, що виплатив її рік пізніше, позичивши від того ж Дунін-Борковського! Але Боршак з легкістю балетниці перескочивши через некорисні йому фактичні дані, "по кавалерійськи", наскоком накинув вигадку, яка кидала тінь на Мазепу. Правда, тут же спритний автор, прекрасно розуміючи, що визнання за Мазепою військових здібностей, войовничости й рішучости у переведенню своїх плянів ніяк не перечить вигаданим прикметам злочинця у якого немає нічого святого, закінчує похвалою Мазепі за войовничість і рішучість.

Так же "по кавалерійськи" розправляється Боршак з автентичністю портретів Мазепи, твердячи, всупереч правді, немов не існує жодного портрета, якого ми могли б уважати правильним і тут же не забуває подати опис того, як виглядав Мазепа, що належить (цитуюмо дослівно) "якомусь старшині, мабуть шведу", що наче б то мав бути свідком першого побачення гетьмана зі шведським королем. Чому власне цей опис зовнішности наводить Боршак, хоча за ним стоїть анонім, людина

про яку ніхто й нічого не знає? Та тому, що той опис такий: "Мазепа був дуже негарний: на обличчя й виглядав приблизно так, як малюють у римській історії великого Манлія. Але ва-ші очі полоняли його білі руки, тонкі, повні грації та його горда голова з білими пуклями, довгі обвислі вуси". Не випадково тут порівняно Мазепу з Манлієм (треба думати - з Титом Манлієм, оскарженим у державній зраді і скинутим з Торпейської скелі), і згадано - що він був ..."дуже негарний".

Очевидячки цей опис немає найменшої вартости не лише то-му, що невідомо кому він належить, не лише тому, що свідоцт-во не анонімів, а людей, що справді знали й особисто розмов-ляли з Мазепою говорять про його красу, але хоч би й тому, що ні на одному з портретів гетьмана (як "алегоричних" так і мальованих людьми, що не раз бачили гетьмана) не бачимо у Мазепа "довгих обвислих вусів".

"Думу" Мазепа згадує далі Боршак для того, щоб так сфо-рмулювати її провідну ідею "Сильна автократична влада з су-ворою дисципліною задля вищих інтересів держави - такий прозаїчний переклад думи Мазепа". Та ми мусимо з усією рішучістю ствердити, що такий "прозаїчний переклад" треба Бор-щаківі мати для його цілей, але цей "переклад" надто далекий від оригіналу! Кожен може переконатися перечитавши уважно текст думи, що в ній гетьман закликає до єдності, висту-паючи проти політичної "отаманії", проти розбрату, політикан-ства й численних "орієнтацій", закликає ж до орієнтації на власні сили і до збройної боротьби за віру і за вольности ук-раїнські. Що така боротьба може бути успішною лише під проводом "стерника" - це річ відома і старим римлянам і су-часним республікам, але це не є "центром" думи і Боршак чудо-во знає, що в ній немає й мови про те, що ми звемо "си-льною автократичною владою", але йому потрібна така інтер-претація, щоб ще раз підкреслити "аристократичну вдачу Мазе-па" і владолубство. Це далі лягнується висунута нашими во-рогами концепція "старшинського гетьмана" і в дусі цієї концепції, знова ж без доказів, запевняє Боршак, що Мазепа "щедро обдаровує маєтками старшину, суворо й немилосердно нищать усі спроби селян до еманципації. У спорах козаків із старшиною він стає по боці останньої".

Тимчасом ми маємо ряд його універсалів, які виявлю-ють усю неправильність цієї вигадки Боршака, який принагід-но кидає тінь і на українське духовенство, представляючи йо-го, як і большевики, прихильниками гноблення селянства.

По таких безпідставних, але категоричних твердженнях Бор-

шак пише: "Селяни, для яких Мазепа завжди був, і справедливо, старшинським гетьманом і приятелем царя в рішучу хвилину не піддержали Мазепу, не зважаючи на свою зненависть до московських урядників". Наука Макіявеллі не підходить до селянської натури". Наведені слова, тим більше написані в тих роках, були не тільки очорнюванням гетьмана, не тільки впливали деморалізуючо на маси, але й будучи водою на московський млин, перегукувалися з советськими вигадками того часу і пізнішими.

Вправді далі Боршак признає заслугою гетьмана Мазепи те, що завдяки йому наче б то старшинська верства мала "ще 70 років відстоювати автономію", але ця концепція знова перетворює боротьбу за волю України в ... старшинську справу і тільки старшинську!

Розглядаючи далі поступовання гетьмана Мазепи, Боршак не випадково пише: "Одним з найкращих актів українського народу був переяславський акт". Але ми тут можемо нагадати, що Шевченко уважав той акт (і слушно!) за "найгірший акт", тимчасом, як "найкращим" його уважали і уважають москвичи та москвофіли й донині.

Кинуті далі порожні фрази про нерозуміння Москвою "програми Хмельницького" є порожньою балаканиною, суперечною історичним даним. Як знаємо, "Переяславський акт" не був ніколи програмою Хмельницького, лише одним з дипломатичних потягнень, яке оказалось фатальним.

Природно, І. Боршак, враховуючи те, що реферат на академії в честь Мазепи не зважився перед львівською аудиторією осудити саму ідею відновлення самостійности, але він, з одного боку цю ідею зробив "клясовою", "старшинською" і протинародною, а з другого, навіть в такій формі не хотів її зробити ідеєю, яка б виправдувала й освячувала поступовання Мазепи і тому цю думку висловлює хоча й "премрачними словами", але, коли над ними подумати - то досить ясно. Він пише: "Задум Мазепи в його головних рисах тепер досить добре відомий, як не брати під увагу, так сказати інтимного його боку, вельми цікавого, але більш для характеристики самого Мазепи ніж для його плянів".

Що цим хоче підкреслити автор того речення?

Що він, давши тут огидну характеристику Мазепи, коли й мусить визнати доцільність і узаasadненість його кроку, то не значить, що він тим самим стверджує чистоту намірів гетьмана, не значить, що вірить, що він справді думав про Україну, а не про власні амбіції.

Тому далі дає автор слово, як він пише "обвинуваченому",

*тут зручно підмінює Скрипниківський редактор ненависть до москалів (отже - до народу) ненавистю до московських... "урядників"!

який говорить про ідейність і чистоту своїх намірів, але сам до цих слів не займає жодного становища.

Однак далі І. Боршак, незважаючи на дану ним відемну характеристику гетьмана, як людини, мусить признати його заслугою об'єднання України. Ось, що він про це пише: "Захоплення правого берега Дніпра є справжнім політичним маневром, у здійсненні якого Мазепа вклав усі ресурси своєї натури, підоджучи царя на поляків, вбиваючи в нього довіру до них, і цілою складною грою осягнув те, що не зважаючи на польсько-московський союз, завжди фатальний для України, могутня українська армія перейшла Дніпр й залишилася там. Справа з Палієм, оспівана народом* була лише епізодом, неминучим у тяжкій боротьбі, яку Мазепа провадив задля Правобережжя. Палій тільки різав панів і нічого крім долі Залізняка, як не Гонта, його не чекало, а Мазепа з інвентури Петра й навіть Августа фактично об'єднав в Україну, чекаючи випадку оформити це юридично".

Далі визнає Боршак і подає на це докази, що не може бути й мови про намір гетьмана приєднати Україну до Польщі, лише, що Мазепа не мав жодних симпатій до Польської Республіки і, що метою його було здобуття цілковитої самостійності. Боршак у дальшому викладі виправдує і навіть одобрює цілком поступовання гетьмана Мазепи (союз з Карлом XII) незалежно від наслідків, а навіть і наслідки його вчинку були на думку Боршака корисні для України "бо, без Мазепиного задуму цар усе одно знищив би українську автономію й не з меншим, а може з більшим терором. Але на Україні тоді б не залишилося б традиції збройної національної революції".

І ось несподівано цілком після всього сказаного ним про Мазепу, Боршак виступає з твердженням: "Піднісши прапор революції свідомо й сформувавши її програму, Мазепа відсунув кінець української автономії на сімдесят років і кинув на завжди в українські маси незалежницьку традицію, скроплену кровю. А зв'язавши свій задум із могутньою тоді Швецією, водночас ворогом Москви і Варшави, Мазепа кинув на цілий світ гасло, яке так геніяльно сформулював Вольтер: "Україна завжди прагнула бути вільною".

Закінчує І. Боршак свій відчит словами, якими належить закінчувати подібні відчити, словами на честь Мазепи сказаними, які ми й наводимо в цілості: "Проте ніколи Іван Мазепа не був ані зрадником, ані кривоприсяжником, ані Юдою супроти України, до якої був повний "Sancti amoris patriae"! .....

Назавжди розлетілася "северная держава", збудована на зраді, підступі, терорі й гніті народів. Память "героя Полтави", будівничого цієї держави, недоб-

*"Дума про Мазепу й Палія" була "записана" лише славістом Із. Срезневським на Катеринославщині, який, у "Запорожской Старине" не лише допустився "редагування" текстів дум, але й власні твори подав як думи. "Дума про Мазепу" - твір Срезневського .

рим словом згадується в його власній країні, не кажучи вже про інші краї.

Натомість не "забит Мазепа", не "Гремить більше анате-ма"! Ідея української незалежності й соборності, кинена Мазепою, не зникла, не зважаючи на "того першого" на "ту другу" та всіх їх наступників. Вона розквітла таким буйним квітом, що тепер уже ніхто й ніколи не зможе її придушити. На наших очах сталася остаточна перемога Мазепа в українсько-московській боротьбі, в якій Полтава була лише тимчасовим епізодом.

І святкуючи сьогодні пам'ять Мазепа в старому княжому Львові, ми можемо на кінці тільки повторити те, що 223 років тому ствердив Пилип Орлик на берегах старої берладської волости галицьких князів-ізгоїв:

"Імя славетного гетьмана Івана Мазепа вічно житиме безсмертною славою в пам'яті нашого народу, бо він хотів дати йому змогу розвинути у повній свободі всі його безмежні можливості. Нехай ні військо, ні народ не стратить надії! Наша справа справедлива, а справедлива справа вкінці завжди перемагає".

Ми в цілості навели закінчення щоб об'єктивно зреферувати цілість, однак ми не важилися твердити, що це закінчення було цілком щирим, а не дипломатичним потягненням, даниною настроям аудиторії й вільної української громади, бо важко припустити щоб сам Боршак, в ту хвилину, коли написав ті слова, справді був переконаний, що "северная держава" "назавжди розлетілася", що справді не знав, що в ту пору в московській державі вже відновлювався культ Петра I, що справді не розумів, що було тоді передчасним твердити немов уже "сталася остаточна перемога Мазепа в українсько-московській боротьбі", бо ж він читав наведені слова дня II.IX. 1932 р. а в 1929 р. була зліквідована С.У.М. у Києві, в 1930 році відбувся в Києві процес С.В.У., в 1929 році скасовано комісаріят хліборобства УССР, з кінцем того ж року обмежено компетенції комісаріату освіти У.С.С.Р., в 1930 році проведено уніфікацію системи навчання і ряд вищих шкіл Києва і Харєова підпорядковано безпосередньо Москві, зліквідовано ВУАН, 6.I 1931 року скасовано комісаріят внутрішніх справ УССР, у двох перших місяцях 1930 року заслано як "куркулів" понад 200.000 українських селян, тоді ж відбулися масові розстріли інтелігенції без жодного суду, в 1930 році ж була зліквідована Автокефальна Православна Українська Церква, нищено господарчо Україну, велась підготовка до голоду.

Це все не могло бути невідомим Боршаку, як рівно ж

про це знали й слухачі та читачі його відчиту, а тому й виникає несамохить припущення: чи не мало це безпідставно-оптимістичне закінчення, власне своєю абсурдністю підкреслити його конвенційно-урочистий характер і тим самим піддати думку, що це закінчення лише "реверанс" в бік "патріотів", а, мовляв, "правда" була подана в перших двох третинах викладу?

Безперечним є, що цей відчит в цілому, не даючи нічого нового, не даючи наукового об'єктивного викладу про Мазепу, як людину й діяча, давав досить багато поштовхів для уяви, поштовхів, які мали на меті спрямувати думку загалом в напрямі негативної оцінки великого патріота і відновлював у пам'яті наклепи та інсинуації, висловлювані в ньому в формі відомостей певних і безсумнівних.

Цей відчит, як ми вже казали був видрукуваний у збірнику Н.Т.Ш., а видавництво "Червона Калина" в 1933 році видала книжку І. Борщака-Р. Мартель "І. Мазепа життя і пориви великого гетьмана".

У цій книжці І. Борщак трактує всупереч правді цілу "Хмельниччину" як рух виключно соціальний, а Мазепа зображений далеким від історичної правди. Та певно історична правда й не цікавила І. Борщака, який не дуже то з нею церемониться, а свої твердження кидає на вітер! Так напр. у своєму відчиті писав Борщак: "Капризна була людина Ян Казимір, але .... але молодий Мазепа до кінця заховав для себе королівську ласку", а на стор. 8 твору виданого "Черв. Калиною" той же І. Борщак пише: "Невдача (на королівському дворі) пригадала йому рідний край. Невдячність чужинця розбудила в його враженій душі патріотичні почування". Отже Борщак тут заперечує самого себе і свої "факти", але додамо, не заперечує своєї ідеї, бо в рефераті щойно батько Мазепи "пристав до козаків", а Мазепа - амбітник Мазепа "робив кареру" там де йому було вигідно, у згаданій же книжці - сам Мазепа тоді "згадав" про батьківщину, коли йому наче б то посковзнулася нога і він не міг "робити кареру" при королівському дворі. "Правом чи лівом" - аби Мазепа випав у гіршому світі!

Далі про утиски з боку старшини. "Бунт Петрика" описаний в стилі якоїсь "пугачовщини" і дослівно читаємо: "ціла Україна ... ждала на гасло тільки щоб прогнати Мазепу"! Петрик став у Борщака "представником бідноти і селянства що бажав скинути українських панів". Ціле ж повстання було, як твердить сам Борщак "завзята боротьба аристократа Мазепи з українським Пугачовим-Петриком".

На стор. 59, природно, для змальовання краси Мотрі,

подано уривок з Пушкіна. Опис кохання до Мотрі і взагалі багато моментів надто близькі не до дійсности, тільки до тої ж "Полтави" Пушкіна.

Таким малював Боршак гетьмана Мазепу та його життя.

На початок періоду між двома війнами ще припадає маленька розвідка Олійника "Операції Карла XII на терені України", яка присвячена справам військовим і майже не торкається гетьмана Мазепи, а також кілька статей і "причинків до історії", що дають дуже мало для ґрунтового пізнання гетьмана.

Такий невідрадний стан, оскільки йде про "історичні" праці, присвячені одному з найбільших наших гетьманів спричинився до цілком фальшивої уяви широкого загалу про цього визначного патріота. Популярні брошурки такі, як хоч би видана в 1916 році в С.Ш.А. В. Будзіновського "Гетьман Мазепа", і видання Львівської "Просвіти" Характерника "Гетьман Мазепа", а також вартісна праця Андрусяка "Мазепа і Правобережжя" (видання Донцова) - не могли поважно змінити того сумного стану і це позначалося також на творах красного письменства видаваних в тому періоді.

Враховуючи характер цієї праці ми, з одного боку не потребуємо вичисляти й розглядати тих усіх більших і менших статей і розвідок, які торкалися періоду гетьманування Мазепи, а з другого - не повинні б були б спинятися над жодними творами красного письменства, нашою і чужими мовами писаними, яких число є досить поважне. Однак тому, що в наше завдання входить згадати те, що було "знаком часу" в тому антракті між двома світовими війнами, згадати те, що мало (а подекуди - й має) вплив на формування свідомости широких кол нашої інтелігенції й півінтелігенції та її розуміння й оцінки особи та діяльності гетьмана Мазепи - не можемо проминути цілковитою мовчанкою кількох творів нашого красного письменства з того періоду, а в першу чергу - трилогію Богдана Лепкого - "Мазепа".

Ті твори не належать до числа історичних праць, отже й не входять в обсяг нашої теми, але одні з них могли появилися тільки тому, що головною передумовою їх появи була наша уява про гетьмана Мазепу, яка виникла під впливом тих історичних праць, а другі - вирости на їх ґрунті і в іншій формі ширять далі те, що ті історичні праці подали. Тому, перепрошуючи за це невелике відхилення, яке однак є konieczне для охоплення цілости, присвячуємо далі кілька сторінок тим працям

Як це й зрозуміло, більшість завдяки тим історичним працям, остільки эле орієнтувалася в розумінню особистос-

тості й оцінці діяльності гетьмана Мазепи, що напр. те видавництво, яке видавало виключно патріотичні українські повісті й оповідання ("Ока" в Коломиї) видає в 1924 році перекладений Супранівським з московськ. мови історичний роман Мордовця "Царь і гетман" під зміненим заголовком "Гетьман Мазепа", й при різних нагодах згадують українські автори Пушкінову "Полтаву", як твір .... прихильний до укр. визвольних змагань, виявляючи таке дивовижне нерозуміння того твору, яке можна зясувати собі або незнанням московської мови, або - незнанням правди про гетьмана Мазепу, або... одним і другим вкупі!

Еліта західньої України засадничо в загальникових виразах хвалила гетьмана Мазепу і зачисляла його до ряду наших найвизначніших діячів, але з тим наставленням упарі, як це ні дивно удержувалася знайомість з його діяльністю на підставі головно тих тенденційних історичних праць про які була мова. Лише нечисленні одиниці були знайомі з працею Уманця, а монографія Костомарова уважалася серед загалу за "об'єктивне наукове джерело".

Такий стан справи відбився і на монументальному творі того часу - на трильогії Б. Лепкого "Гетьман Мазепа".

Не може бути на меншого сумніву, що автор "трильогії" - Б. Лепкий ставився до гетьмана Мазепи не лише позитивно, не лише з пошаною, але навіть з пієтетом! Саме тому тим більше можна уважати трагічним наслідком усього попередю сказаного безперечний факт, що на "трильогії" Лепкого відбився не лише шкідливий вплив Костомарова, але навіть ідеї інспіровані автором "Полтави".

Читача "трильогії" прикро вражає: 1) не розуміння (або хитання в розумінню) вдачі й поглядів гетьмана Мазепи 2) незнання (або помилкові цілком відомості) багатьох історичних фактів і 3) незнання побуту тих часів і поглядів тодішніх людей, а це все разом робить неузасадненим пієтет автора до постаті великого гетьмана.

З огляду на появу новим накладом "трильогії" є konieczним вказати конкретно на головніші прогріхи автора, прогріхи невилічні, які конче треба в новому виданню узгляднити в примітках, щоб читач під впливом "трильогії" не засвоював собі тих помилкових думок і уяви про ту добу.

На початку подамо коротко в чому полягає не правильність у змальованню Б. Лепким особистості гетьмана Мазепи.

Б. Лепкий, безперечно під впливом Костомарова, Бантиш-Каменського та інших подібних москвофільських джерел (а по-

частини й творів світової літератури) повірив, що Мазепа був винятковим "бабієм" і гульвісою. Читаємо у Лепкого про гетьмана, як про "славного в світі гуляку за котрим дуріли жінки й дівчата, котрого любовних пригод навіть на воловій шкірі не списав би" ("Мотря" ст. 233), зве його стало "женолюбом", "хоч старий - не гордує жінками. Як Фавст Мефістові так він мабуть запродав чортові душу ради жіноцтва" ("Полтава" ч. I., ст. 158), згадки про "юбки" (спіднички) в кількох місцях починаючи зі стор. 123 тому I. Тимчасом, коли б ми навіть повірили в правдивість усіх тих любовних пригод, про які згадували його особисті вороги і які помножені були письменниками, що шукають романтичних постатей, - то і тоді лише кілька пригод припаде на досить довгий період його парубоцького життя до одруження з вдовою Фридрикевич, жінкою білоцерківського полковника в 1684 році, це б то на роки 1659-1684. Чи нині ми звемо бабієм і "женолюбом" людину, що про неї кажуть немов вона у віці між 18-і 50 роком свого життя мала 5-6 любовних пригод? Про період мало не двацятілітнього подружнього життя гетьмана, нічого більш-менш певного про будь-які "пригоди" невідомо, а два роки по смерті дружини гетьман закохується в Мотрю, засилає сватів, хоче одружитися, а коли йому відмовляють і Мотря втікає до нього - заховеться шляхотно, аж ніяк не виправдуючи такої характеристики, яку дається йому в "трильогії".

Рівно ж не маємо підстав трактувати І. Мазепу, як кон'юктуриста "що переходить до того хто перемагає" ("Мотря" ст. 55-59), бо: 1) вступив Мазепа на службу до Дорошенка тоді, коли зоря останнього вже почала хилитися до заходу, 2) він не покинув Дорошенка з власної волі, тільки їхав з його дорученнями і те, що його захопили запорожці, а потім видали його Самойловичеві могло йому коштувати голови, а в ліпшому випадкові - заслання. Лишився він у Самойловича на підрядній посаді - отже про "перехід до того, хто перемагає" і тут не може бути й мови. 3) Мазепа, ставши гетьманом, не "переходив" на службу ані до Голіцина, ані до Петра, лише мусив ладнати з тою владою, яка була на Московщині, не маючи ані до одної з них симпатії і 4) перехід до табору союзників Швеції - був подиктований українськими інтересами, традиційною українською політикою (Богдан Хмельницький, І. Виговський) і як він, так і його безпосередні помішники лишилися вірними тому союзові незважаючи на всі невдачі шведів на Україні. Отже наведене речення є лише повтореною в добрій вірі пропагандовою безпідставною фразою очорнювачів гетьмана.

Піддавшись впливові московфільських істориків Б. Ле-

пкий обтяжує нічим неузасадненою відповідальністю за усунення Самойловича гетьмана Мазепу: "зробив з Самойловичем те, що Самойлович зробив з Дорошенком" (т. I, ст. 56), "Страшная там тінь... Самойлович, Петрик..." ("Не вбивай") Помилково цілком описує Лепкий повстання Петрика. На стор. 55 тому I читаємо, що гетьман "сам не знав що робити", а це не відповідає цілій пляновій діяльності гетьмана, упертому намаганню досягнути намічені цілі і тому історичному факту, що таке вагання мало бути 4 липня 1706 року тоді, як гетьман був у контакті з ворогами Московщини з літа 1705 року.

Мазепа Б. Лепкого нагадує взагалі "роздертого сумнівами" українського ліберала-гуманіста часів Лепкого, а не державного мужа початку XVIII століття!

Невідомий був безумовно Б. Лепкому й ряд важливих історичних фактів, а з окрема: 1) він остільки повірив москалям і москвофілам немов український нарід* ненавидів Мазепу, що з одного боку змушує одного з сердюків боротися зі спокусою застрелити гетьмана, або Орликові приписує подібну ж думку, а з другого пише: "другі оставалися під впливом того дурмана, яким опьянював себе народ, а якому на імя: православний цар і вірна служба йому" ("Батурин" ст. 42), і широко говорить у другій частині першого тому про нелюбов народу до гетьмана (ст. 3 і 4) та про відданість православного українського духовенства московському царю" ("Мотря", т. II, ст. 263). 2) в дусі тої ж москвофільської концепції він подає фантастично малі числа військ українських, які боролися під прапорами гетьмана за визволення України, перебільшує настрої москвофільські, розписується про величезні розміри дезерції і т. п. 3) в згоді з тою фальшивою концепцією оповідає Б. Лепкий про "героїзм" українських козаків, що наче б то боронили "Веприка" і їх робить головним чинником оборони та пише про кількадевні спроби шведів взяти місто штурмом ("Полтава" т. II, ст. 214). В дійсности твердиню Веприк боронило московське військо (залога 1500 вояків під командою Юрлова), а населення в кількості 1200 душ активної участі в збройній боротьбі не брало. Шведи втратили підчас першого невдалого штурму 600 душ, а перед другим штурмом - Веприк капітулював. Сталось це протягом одної доби. 4) Подібна ж помилка повторюється при описі облоги "Полтава". Згідно з трильогією ("Полтава" стор. 350) Полтаву мали боронити від українців і шведів у першу чергу "козаки й міщани", які наче б то створили міліцію числом у 3000 душ. В дійсности боронила Полтаву міцна й численна московська залога (4500 душ при 30 гарматах) до якої потім

*Це твердження опирали москвофіли на згадуваних вже словах Петра I. та на існуванню "думи про Івана Мазепу і Семена Палія", тим часом цю думу лише "записав" І. Срезневський, а ряд дослідників прийшов пізніше до висновку, що то фальсифікат пера Срезневського.

вдалося москвинам перекинути підкріплення в шведських мундурах (1400 душ). Таким чином московська залога сягала понад 5500 москалів, а примусово створена москвинами "міліція" для допоміжних робіт не перевищала 500 душ, населення ж Полтави (українське) під ту пору разом з жінками, дітьми, немовлятами й старими не могло сягати навіть чотирьох тисяч, отже "панамии положення" були там москвини. 5) На стор. 374 цілковито неправильно описане здобуття Січі. 6) Розподіл сил підчас полтавського бою був інший і на одного шведського вояка випадало значно більше москвинів ніж це подано в трильогії і на одну гармату - 16 московських гармат. Рівно ж зведена у "трильогії" майже до зера роля українського війська, яке тримало в облозі Полтаву, забезпечувало крило шведської армії і шляхи відходу.

Все разом узятє подає в трильогії весь перебіг подій у досить некорисному для українців світлі і не відповідає правді.

Рівно ж впрост зідеалізована постать справді темної особи - В. Кочубея. У "трильогії" Кочубей мучиться думкою, що він "зраджує собі старого товариша" (т. I, ст. 66) а це є мало імовірним, бо Кочубей був спочатку конфідентом у Севського воеводи Нешкева і доносив на Самоїловича, а потім, з доручення дяка Українцева, - стежив за гетьманом Мазепою.

Ні на чому не оперті твердження "Кочубей... були не глухі на голос людського горя..." ("Не вбивай" ст. 169). Знова ж пославши донос не міг думати Кочубей "Чого йому бо- ятися? Донос був основний і правдивий... все чиста правда .... Матеріалу на кілька зрад було доволі" (там же ст. 186) - бо він прекрасно знав, що його донос був цілком необґрунтований і бездоказовий, в подробицях - далекий від правди і власне тому йому не повірили москвини. Згідно з твором Лепкого Кочубей мав твердити ніби він "чув на власні вуха" немов Мазепа казав "нам конечне бути під ляхами" (ст. 186) і це мало бути "правдою", хоча з дальших розділів тої ж "трильогії" випливає, що Мазепа ніколи нічого подібного говорити не міг. На стор. 206 цього ж тому чомусь мають казати москвини про Кочубея і Іскру "завзяті, нікого видавати не хотіли", хоча Іскра одержавши 5 батогів, а Кочубей і без того, виказали своїх спільників і призналися, що донос їхній був фальшивий і що ініціатором його був Кочубей. Більше їм не було що виказувати - бо ж не діяли вони з доручення "шведської партії", як це припускали москвини.

Завдяки всьому попереду відміченому (в дійсности число фактичних помилок ще більше) бракує в трильогії належного умотивовання для піетету, з яким автор ставиться до гетьма-

на Мазепи і цей брак, як це видно з наставлення Б. Лепкого до Мазепи є тільки наслідком згубного впливу "історичних" праць, якими користувався він

Рівно ж вражає нас незнання побуту тодішнього і ментальності тих часів. Козаки й козацькі старшини розчулюються як вразливі панни надто часто і тоді "плачуть", "обіймають ноги", "припадають до колін" і т. д.

Особливо ж прикро разить оте "величання" московське "по отечеству" (по батькові) доведене у Лепкого аж до абсурду (мати зве сина "Іван Степанович"!) тоді, як в дійсності не тільки до полтавської поразки, а ще й протягом певного часу по ній не вживалося між українцями того "величання" і так зверталися українці лише до москвинів.

У Лепкого вплив "Полтави" Пушкіна лише відчувається, а в іншого автора ("Ф. Дудко "Великий гетьман") що виховувався в московських школах, твір присвячений Мазепі навіть починається цитатою з Пушкіна, а вирвані фрази з того протиукраїнського пашквілю трапляються кілька разів. Розгляду цього твору як за браком місця так і з огляду на те, що він своїм відтворенням подій не надто різниться від твору Б. Лепкого - не будемо присвячувати місця.

Так, як бачимо, не зважаючи на здвиг у свідомості викликаній національною революцією 1917 року, навіть на західних землях і на еміграції тяжить і до нині, як змора, московська політична пропаганда і ніяк не можемо ми цілковито зліквідувати московські вигадки та почати бачити гетьмана Мазепу і події його часу такими, якими вони дійсно були.

VI. ВІДНОШЕННЯ "ІСТОРИКІВ" ДО ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ ЗА НОВОЇ МОСКОВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.

Нова московська окупація мусила льогічно привести до відновлення нагінки на "мазепинство", а тим самим до нових заходів для цілковитого зогидження постаті й діяльності гетьмана Мазепи.

Осягнувши врешті перемогу над регулярними українськими арміями, москвини, очоловані большевиками, ще довгий час почували себе в Україні не дуже певними. В окупованій Україні ще протягом кількох років вибухали безнастанні селянські повстання, які не вдалося цілковито припинити навіть вимордуванням штучно викликаним голодом 1921-22 рр.

кількох мільйонів населення степової України. Щойно за допомогою другого голоду (1933 р.) вдалося москвинам зломити стихийний (неорганізований) спротив українського народу.

Та для того, щоб повстання носили локальний характер, щоб не було кому організувати одне загальне повстання, москвини, крім шаленого терору, вжили заходів, щоб розколоти українську інтелігенцію і знайти серед неї бажаючих "за шмат гнилої ковбаси" виконувати роль маріонеток. Конечність ведення такої політики змушувала москвинів не лише абсорбувати увагу інтелігенції різними "українізаціями", але й не давала їм змоги відразу виявити головні напрямні своєї національної політики.

Саме тому таких справ, як, напр., визначення згори стабільного відношення до гетьмана Мазепи не порушувано доти, доки окупаційна влада не почала почувати "ґрунту під ногами".

Наслідком цього приблизно до 1930 року історики й письменники могли згідно з власною інтуїцією та власними національними поглядами або більш орієнтуватися на українську національну стихію, яка ще силою інерції діяла, або, лявіруючи, наближуватися до старих московських національних тенденцій і поглядів. Коли ж по згаданих роках стає ясним, що москвини вже добре загнuzдали Україну, що "нових мазепинців" знищено не менше основно, ніж це було зроблено по зручності Батурина і по Полтаві з давніми, коли влада над Україною опинилася в руках червоних "Розумовських" або й нової "Малоросійської Колегії", - тоді всі карєровичі починають наввипередки з "українізованими" москвинами "творити" для українців таку "історію", яка б відповідала московським інтересам.

Недавно в одному з видаваних у Мінхені "Інститутом для вивчення історії й культури ССР" т. зв. "Українських збірників" (книга 2, 1955 р.) появилася на цю тему стаття Б. Крупицького "Мазепа і советська історіографія". На великий жаль, згадана стаття не лише не висвітлює цілості справи, але ще й робить вражіння, що вона написана не з метою висвітлити порушене питання, тільки з метою його затемнити та зручно й дискретно "вибілити" тих перебуваючих серед нас "лисів" які мають надто багато "пуху" на писківі!

Б. Крупицький дуже зручно натякнувши на те, що "О. Оглоблін спеціально займався Петриком, конкурентом Мазепи і ворогом Москви" і що наче б то "спеціально про Мазепу не писалося" (стор. 26). Далі перейшов до видань створеного в У.С.С.Р. "Інституту історії України", підкресливши в ньому роллю "Білоусова". Серед видань того "Інституту" згадав побіжно "Полтавську битву", що вийшла в 1940 році, стверджуючи, що в

ній "нові тенденції" виступають з повною силою".

У примітці до згадки про цей збірник, названо ряд книжок, що не мають жодного відношення до теми, а між них ще раз згадано, "Полтавська битва" збірник зі статтями різних авторів". Щойно на стор. 28 дуже загальною мовою говорить про збірник "Полтавська битва", а саме: "Вже в збірнику "Полтавська битва" Мазепа оголошується зрадником, бо він, мовляв, зрадив спільні інтереси українського і російського народів. Він був, на думку істориків-українців, що примушені (?РМ) були писати історію за вказівками Москви, аномальним явищем на фоні спільної боротьби Росії і України проти шведського "вторження". Український народ залишився вірним російському народові і спільно з ним переміг шведську небезпеку, в той час, коли ненавистний Москві Мазепа був тільки епізодом і таким залишився".

Після того, несподівано, перескакує Б. Крупицький на видані Академією Наук СРСР в Москві, вже по другій світовій війні, "Письма і бумагі імператора Петра Великого" та на дрібні статті таких авторів як В. Дядиченко і В. Шутой.

На статті цього останнього і спиняється трохи довше Б. Крупицький, щоб на закінчення виявити, чому саме стільки уваги він їй присвятив. Отже, власне ця стаття давала нагоду йому написати те, що мовляв, в СРСР до "речників українського буржуазного націоналізму" зараховано не лише самого Б. Крупицького, але й... О. Оглобліна!

Як побачимо далі, в статті Б. Крупицького не лише зручно обійдено ту основну правду, яку обов'язаний був сказати автор, що дав своїй статті такий наголовок, але й ще й вжито заходів для її замаскування. Автор хотів вплинути на наївних читачів заялуженим уже "аргументом": коли когось "большевики" звать "буржуазним націоналістом", - то це, мовляв, найкраще свідчення, що згадана людина заслуговує на цілковите наше довіря.

Тимчасом справа виглядає так: "Полтавську битву" видану в році 1940 редагували два редактори, один, (про якого згадав Б. Крупицький) - С. Белоусов*, а другий (про якого ні словом не згадав Б. Крупицький) - "О.П. Оглоблін"!

У передмові від "Інституту Історії України" до цієї книжки говорить ясно: "Вміщені в збірці доповіді проредаговані і підготовані до друку тт. С.М. Белоусовим і проф. О. Оглобліним".

На першому місці вміщена там "доповідь" проф. О.П. Оглобліна "Боротьба російського і українського народів про-

---

*так і видруковано "Белоусов", а не як у Крупицького "Білоусов".

ти шведського вторгнення " в 1708-1709 роках. (стор. 21-40). Є в цьому збірнику і доповідь В.А. Дядиченка : "Розгром шведів під Полтавою в 1709 році" (ст. 75-96), а також доповідь Н.Д. Полонської-Василенко "Роля Петра І. в підготовці полтавської перемоги" (ст. 113-134).

Доповідь Оглобліна є в основному тотожня з тим, що писав Бантиш-Каменський, на працю якого ("Істочнікі малоросійської історії") він часто і охоче покликається.

Ось кілька яскравих уривків з цієї доповіді проф. О. Оглобліна:

"Старий зрадник українського народу - гетьман Іван Мазепа перейшов на бік Карла", "Верхівка старшини добре знала, що широкі маси українського народу нерозривними зв'язками були зеднані з російським народом. Але з народними масами старшинській верхівці було не по дорозі. Зате їй по дорозі було з Мазепою, який завжди залишався польським шляхтичем, в якого, перефразуючі відомі козацькі слова про Адама Киселя "українські кістки обросли лядським мясом". Недарма в розмові з Кочубеєм * Мазепа одверто сказав: "Не бил бим шляхтичом, не бил бим сином коронним, естли бим всего добра короне Польської не зичил". "Недарма мало не на початку свого гетьманства Мазепа провадив таємні зрадницькі переговори з кримським урядом". "Недарма на все життя зберіг він свої старі зв'язки з польськими панами, все своє побожне схиляння дрібного кресового шляхтича перед ясновельможним магнатом".

"Мазепа активно допомагав польським панам придушувати на Правобережній Україні народне повстання під проводом Палія".

"Українська буржуазно-націоналістична історіографія (головно в особі Грушевського) створила дві легенди, які мали на меті затушувати справжній характер зради Мазепа. Буржуазні історики намагалися довести, що Мазепа шукав союзу з могутньою Швецією, щоб уникнути поглинення України Польщею і що тільки "несподіване" шведське вторгнення на Україну примусило його перейти на бік Карла XII.

---

*Як ми вже згадували, ці слова вихопив проф. Оглоблін з доносу Кочубея, переповненого вигадками, що до неправдивості якого сам Кочубей признався, але і в тому доносі не писав Кочубей, що йому ці слова мав сказати гетьман Мазепа, лише писав, що то мав чути від гетьмана у відповідь на переказане доручення польського короля - львівський міщанин. Отже проф. Оглоблін і ту вигадку Кочубеєву, щоб вона виглядала імовірніше, цілком безпідставно і довільно подав, як слова, що їх чув Кочубей, не подавши до того, що то слова з доносу.

Але історичні факти легко розбивають ці буржуазно-націоналістичні вигадки. Старшинська верхівка і керівник її Мазепа думали тоді про зєднання України не з Швецією, а саме з Польщею, і лише вичікували слушного часу, щоб коштом своєї допомоги Карлу XII виторгувати собі більше привілеїв у Польщі. Але в 1707-1708 роках, напередодні шведського наступу на Росію, в умовах народнього повстання проти старшини, торгуватися з Лещинським було вже пізно, і старшинська верхівка здалася на ласку шляхетської Польщі"* ("Полтавська битва", стор. 26).

"Тепер народ побачив на власні очі те, що він давно вже підозрівав, а саме, що Мазепа і старшинська верхівка хочуть віддати Україну на поталу польським панам, для чого й закликали на Україну шведських загарбників" (ст. 29).

Наведені уривки говорять самі за себе. Отже Б. Крупницький дуже спритно промовчав про ці вигадки й їхнього автора.

Але вже зовсім неможливо говорити про "Мазепу в советській історіографії" і промовчувати книжку проф. О.П. Оглобліна "Нариси з історії України" випуск УІ (Україна в кінці ХVIII століття). Видавництво Академії Наук УРСР. Київ, 1941 рік, сторінок 266. Книжка друкована була у Львові, на вулиці Оссолінських II.

З цієї праці приблизно 190 сторінок присвячені були гетьманові Іванові Мазепі, дальші - Орликові й останні сторінки - П. Полуботкові.

Таким чином не може бути жодного сумніву в тому, що виявом скрайньої тенденційности Б. Крупницького було говорення про дрібні статті советських авторів-істориків присвячені Мазепі при одночасній цілковитій мовчанці про найбільшу обсягом книжку, в якій йде мова головно про Мазепу.

В ній проф. Оглоблін на ст. 7 переконує читачів, що то Мазепа був організатором змови на "свого доброчинця" - Самоїловича. На стор. II запевняє, наче б то "Буржуазно-націоналістична історіографія складає Мазепі справжні панегірики". Далі, наважується автор запевняти, немов "Історія Русов" є, "взагалі прихильна до Мазепи", щоб потім... зацитувати один з типових для "Історії Русов" наклепів на нього!

---

* Як знаємо це вигадка проф. Оглобліна, бо навіть Петро I мусів визнати, що йшло про здобуття цілковитої суверенности а не залежности від Польщі.

На стор. 12 виступає автор з твердженням, що "українська шляхта "завжди була запеклим ворогом українського селянства", а серед них: "Білоцерківський" шляхтич Іван Мазепа; який назавжди, до кінця зберіг панську зненависть до селянства і побожну уклінність дрібного "кресового" шляхтича перед шляхетською Річчю Посполитою - один з тих "ясновельможних гетьманів", яких полум'яний український поет-революціонер назвав "варшавським сміттям" (ст. 12).

Далі повторює Оглоблін стару вигадку, немов компанійські полки склалися з різних заволок, а в першу чергу - з поляків!

На стор. 83 читаємо: що наче б то "царський уряд до певної міри стримував кріпосницькі апетити старшинських хижаків"!

На стор. 87 Оглоблін пише: "Мазепа не зупинявся перед наклепами, фальшуванням документів, провокацією, навіть фізичним знищенням своїх конкурентів".

Московську кольоніальну політику усправедливує автор пишучи, що "Лише воєнні інтереси визначили і політичну, і практичну поведінку російського уряду на Україні" (ст. 152).

"Шляхетська Польща стала ідеалом старшинської аристократії часів Мазепа. Верхівка старшини добре знала, що широкі маси українського народу нерозривними зв'язками зеднані з російським народом. Але з народними масами старшинській верхівці було не по дорозі. По дорозі було з Мазепою, який завжди залишався польським шляхтичем, у якого, перефразуючи відомі козацькі слова про Адама Кисіля, "українські кістки обросли лядським мясом". Недарма в розмові з В. Кочубеєм Мазепа одверто казав: "Не бил бим шляхтичем, не бил бим сином коронним, естльи бим всего добра Короле Польської не зичил" (стор. 153-154. Наведене є майже дослівне повторення написаного ним раніше, в попередній праці).

На стор. ж 158 повторює автор тої "наукової" праці вже відому нам московську пропагандову вигадку: "Мазепа договорювався із Станіславом Лещинським про безумовне приєднання Лівобережної України до Польщі, за що Мазепа діставав, разом з князівським титулом, у своє особисте володіння воевідства Вітебське й Полоцьке на правах герцога Курляндського, васала Речі Посполитої".

Наведені цитати з вистарчаючою ясністю ілюструють нам, яким представляє Мазепу московська історіографія та її ук-

раїнські підголоски. Порівнюючи ж погляди вихованих москвинами за царату "малоросіян" з поглядами виплеканої вже за большевиків т. зв. "української людини", бачимо, що вони між собою майже не різняться. Це й зрозуміле! Адже ж інтереси московського народу не змінилися, нарід той самий, політичні цілі його - ті ж самі. Змінилася лише форма правління, а тому й помітна тільки де-яка різниця у формулюванні закидів і взагалі у фразеології.

Але це ще не було б аж таким трагічним, коли б яничари, виховані чи царською чи червоною Московщиною, лише з примусу таке писали! У цитованій статті Б. Круницького він не лише немов ненароком згадавши працю Оглобліна, всупереч правді пише "спеціально про Мазепу майже не писалось", але й пробує запевняти, що "історики-українці примушені були писати історію за вказівками з Москви". На жаль, факти того не підтверджують! З одного боку, "малоросіяне" за царату, коли б не хотіли вислугуватися і коли б не були справжніми "яничарами", не потребували б з таким запалом розписуватися про Мазепу і тих гетьманів, про яких не можна було написати правди. Але вони писали те, що мало подобатися москалям!

З другого боку, ті з советських істориків, які опинилися тепер серед еміграції, могли (коли б хотіли) відкликати свої писання, або бодай далі не писати з власної волі в тому ж дусі. Могли б, але..... але того не робили протягом ряду років!

Вже видана на еміграції в 1949 році НТШ "Історія України І. Холмського" (з певністю "добре" проредагована Василенко-Полонською і О. Оглобліним) навіть в порівнянні з "Ілюстрованою історією України" М. Грушевського під цим оглядом "крок назад"! Ця "Історія" обережно ширить "погляди", запозичені з "малоросійських" історій та московських. В ній, всупереч правді, запевняється читачів, немов би то Мазепа уважав "за єдино-реальну основу тогочасної української політики співпрацю з Москвою"... і тому наче б то "Мазепа лишився ширим прихильником союзу з Московщиною" (Холмського "Історія України" ст. 246). Мав гетьман Мазепа ще у Дорошенка пізнати "далекосяглі, але часто нездійсненні задуми самостійників, на Лівобережжі він познайомився з сірою тверезою працею місцевих автономістів" (ст. 245). "Цій політиці співпраці з Москвою Мазепа залишався вірним на протязі майже двадцятьох років свого гетьманування" (там же ст. 253), - запевняє ця "Історія".

"Мазепа намагався підняти нарід до повстання... вияс-

няв причину, чому він розпочав війну з Московщиною. Але одиноким його успіхом було те, що на допомогу прийшли запо-рожці... Решта ж населення.... залишилась пасивна... (стор. 256).

Видання "Історії України" І. Холмського, треба розглядати, як свого роду "пробний балйон". Коли стало ясно, що він не викликав належної реакції, то вихованці УССР почали писати ясніше.

Хоч би цитований нами проф. Оглоблін в 1947 році в журналі "Український Літопис" у статті "Династична ідея в державно-політичній думці України-Гетьманщини в 17-18 ст" повторив добровільно всі свої головніші наклепи на гетьмана Мазепу, а в році 1951, вже в Америці, в журналі "Державницька Думка" згадану статтю опублікував удруге.

Автора її ніхто не примушував вже на еміграції пускати в обіг хоч би такі твердження:

"він (гетьман Мазепа) надто добре поінформований був у московській політиці, щоб зброю вжиту колись (не без його участі) проти Самоїловича, скерувати проти самого себе" (стор. 44.).

"Тим цікавіші заходи Мазепи рр. 1707-1708 додати до всіх своїх титулів ще титул князя Чернігівського (чи Київського) або ж дістати собі окреме князівство на терені Білорусі на правах герцога Курляндського, васала Речі Посполитої".

У 1941 році цей закид був сформульований більш ясно, а саме: "Мазепа договорювався зі Станіславом Лещинським про безумовне приєднання Лівобережної України до Польщі, за що Мазепа дістав разом з князівським титулом у своє особисте володіння воевідство Вітебське і Полоцьке на правах герцога Курляндського, васала Речі Посполитої".

Цього одного обвинувачення, незалежно від того, як воно висловлене, обвинувачення в намірі продати свій рідний край за титул і васальне князівство вистарчає для цілковитого очернення і знищення людини! Вправді, тепер автор не може собі дозволити ані на таку ясність, ані на раніше вживані епітети, але проф. Оглоблін "доповнив" те, чого сам написати не відважувався, добившись видання перекладу "Історії Русов", яка й продавалася з таким красномовним заохоченням: "Поспішіть придбати "Історію Русов". Вона розповість вам про мазепинщину". ("Вісник" 1955 р.).

Так заходами Москви навіть еміграція відкотилася на політичні становища з перед пів віка, а то й більше і вже не на сторінках московської преси, лише на сторінках, наче б то "націоналістичного" ньюйоркського "Вісника" зветься бороть-

бу за визволення України - "мазепинщиною"!

Саме на закінчення цього розділу слід навести те, що було видрукуване в "Новій Раді"* з 11 липня 1918 року в Києві безпосередньо по маніфестації:

"Замість плачу - сміх, замість суму - злі радощі переможця, замість "вічної пам'яті" рабу Божому гетьманові Іванові та воїнам, що положили своє життя під Полтавою за Україну, - анатема йому в самому серці України в Київській Софії!

Коли ж і як саме вперше проголошено ту анатему?

Але чогось українцеві страшно розгортати книгу історії, страшно і соромно. Бо ту анатему, хоч і з московського наказу, проголошено устами українців!...."

Так писала "Нова Рада", що була не органом націоналістів - тільки федералістів, Єфремова, Ніковського, Чикаленка та інших.

Чи не доведеться колись українцям відчувати ще більший "страх і сором", читаючи заклик "еміграції" року Божого 1955-56, довідуватись про "мазепинщину"(!) з... "Історії Русів"! або читаючи такі статті, як цитовані статті з "Державницької Думки"!

Чи це також робиться "з наказу Москви"?

VII. "МАЗЕПИНСЬКИЙ РІК" - РІК 1959.

Уже в "Передмові" до першого видання цієї праці (у 1957 році) я звертав увагу, що наближаються 250 роковини смерті великого гетьмана, а з ініціативи проф. В. Доманицького та інших українських патріотів українська еміграція проголосила "роком Мазепи" рік 1959 (від листопаду 1958 до листопаду 1959 року).

Остаточного підсумку пропагандової кампанії розгорнутої на сторінках еміграційної преси ще не можемо зробити

* Знаменним є, що наведені слова появилися саме в органі тих автономістів, які в 1912 році так ганебно "відхрещувалися" від гетьмана "Мазепи" (див. стор. 44), а з другого боку не менше знаменним є, що нині, під впливом напливу вихованців Москви і зміцнення москвофільства ми відкочуємося на позиції автономістів з 1912 року, що загрожує повторенням 1917 року!

як тому, що ще не появилася збірник, який мав вийти під редакцією... проф. Оглобліна, збірник на честь Мазепи, так і тому, що забагато місця б забрало докладне зреферовання хоч би лише всіх помітніших виступів на сторінках преси.

Основне тло пресової кампанії складалося наче б то зі славословій на честь гетьмана, які переплітано з біографічними та історичними відомостями. Серед того всього, що було видруковано - нового, цікавого і вартісного було, на жаль, дуже мало, але, звичайно і таке було.

Публіцисти й кандидати на істориків надто часто безкритично повторювали вигадки різних "історій" (про які тут була мова і про які ми за браком місця не згадували) і так часто покликалися з глибокою пошаною на авторів, які очорнювали великого гетьмана, що можна сумніватися чи ця акція дала ті наслідки, яких від неї сподівалися ініціатори.

Однак серед того, що появилася є речі коли й не нові - то з певних причин гідні уваги, яких тому не можна проминути мовчанкою. До таких між іншим належить стаття не раз згаданого тут проф. Оглобліна в календарі-альманасі торонтського "Гомону України" на рік 1958. Стаття ця зветься: "Зрив з Москвою гетьмана Івана Мазепи" (стор. 125-132).

Над нею мусимо спинитися і тут зреферовуємо всі важливіші твердження цієї статті, зіставляючи де-які з них з відповідними твердженнями того ж проф. Оглобліна, висловлюваними ним давніше.

На початку своєї статті подає проф. Оглоблін причини зростання невдоволення, які ми мусіли б назвати причинами другорядними, перехідними і промовчує цілком основне. Серед вичислених ним причин згадані воєнні тягарі викликані північною війною в яку "втягнув Україну російській уряд"* і вичислені "військові роботи", "натуральні і грошові побори" на потреби "російських частин", посилені випадки "втручання російського уряду і навіть військового командування у внутрішні справи України-Гетьманщини" і тому стаття трактує "дальше обмеження прав України" лише, як "наслідок" тої ж військової політики "уряду", як наслідок веденої війни (ст. 125). Очевидно, що таке ставлення справи зводиться до приховання справжніх, засадничих причин і до скеровання уваги в інший бік від тих причин рішучого характеру. Такі причини, які подає проф. Оглоблін, міг би подати й москаль, говорячи про причини хоч би невдоволення певних московських кол політикою їхнього ж московського царя, міг би цілком подібні причини подати напр. історик Новгороду (коли б

*всі підкреслення в текстах Оглобліна - наші, а не автора.

він зберігав свою автономію, як напр. її зберігали аж до недавнього часу окремі німецькі держави). Адже ж ясно, що всякий уряд, ведучи важку війну, накладає тягарі на свій власний нарід, обмежує ті чи інші права своїх громадян і коли якісь землі (чи міста) мають самоуправи - порушує інтереси тих одиниць для добра цілості. Більше того: може ведучи війну на терені Смоленської землі за справу, яка дасть безпосередньо користь не їй, а скажемо околицям Петербурга - рівно ж змушувати Смоленщину нести тягарі "за чужі їй інтереси". Таке ставлення переносить усю справу аж ніяк не в національну площину і сам опис тягарів чи навіть утисків і порушення "автономії" веде лише до позитивної чи негативної оцінки політики того чи іншого уряду, володаря чи премера, признання йому рації, чи навпаки визнання, що без того можна було тако ж обійтися без шкоди для цілого народу. Це підхід до справи члена тої ж нації, громадянина тої ж держави, який може бути прихильником як унітарного устрою так і федерального, чи з застосуванням широкої самоуправи, але це не є підхід члена іншої нації ніж пануюча в державі, не члена поневоленого доти вільного державного народу, до народу, що був його відвічним історичним ворогом! До цього слід додати, що в українському випадку це підхід глибоко-неправильний і шкідливий вже тому, що він ґрунтовно затемнює істоту справи. Адже ж боротьба між українським і московським народом не була спорадичним епізодом на тлі цілком інших прадавніх стосунків, не зродилася раптово й безпричиново і не була повязана ані з Петром I, ані з північною війною! Ця боротьба почалася вже в процесі формовання сучасної московської народності, чужої і на початках своїх народів українському. Походи на Вятичів Олега, Святослава, Ігоря, Володимира Великого, Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха - це окремі епізоди тої боротьби за часів коли українці керували політичним, економічним і культурним життям свого народу. Коли українська держава ослабла, ослабла експанзивна сила українського народу у безнастанній боротьбі з сусідами - починається ряд походів московських на українські землі: Здобуття Києва (II48) "суждальцями" (і пізніше звільнення сполучене з вирізуванням автохтонами "суждальських" залог) яке їм вдалося доконати за допомогою половців. Другий московський напад і здобуття ними Києва в році II55 та звільнення українських земель в році II57 (повязане знову з винищуванням чужинецьких "суждальських" залог записане в літописах!) і нарешті, зруйнування Києва в II69 році тими ж москвинами та пізніше перетво-

рення Києва , столиці нашої імперії у провінційальне місто, яке від татар (що йшли вже спільно з московськими військами) боронив у 1240 році воєвода галицько-волинської української держави - ось окремі етапи тої боротьби за "князівських" часів.

За литовсько-польського періоду москвини заохочують татар до нападів на Київ, а українці в союзі з поляками ходять на Москву і розбивають під Москвою московські війська.

За Хмельницького і наступників Московщина все намагається за допомогою Польщі перетворити українські землі, поділивши Україну між собою і Польщею, на свою кольонію і веде стало тоді типову політику чужонаціональної держави, яка хоче перетворити здобуті хитрістю чи зброєю землі у свою кольонію. По 1648 році перші збройні конфлікти між українцями й москвинами при штурмі Гусятини , підчас "відібрання" присяги від населення і в справі Бихова перетворюються по напруженню у взаєминах в 1656-57 роках у відверту, формальну українсько-московську війну, яка увінчується величезною перемогою українських військ над стотисячною московською армією на полях Конотопу в 1659 році, перемогою, яка не дала бажаних нам наслідків лише завдяки московським підкупам, інтригам і облуді. Від того часу, це б то від 1659 року, йде перманентна, з невеликими перервами збройна українськомосковська боротьба аж до 1676 року, це б то протягом 17 років, підчас якої вдається Московщині на спілку з Польщею перетворити поділену між ними Україну в одну скривавлену руїну! Ця руїна і безнастанні війни ведені на її території москвинами й поляками проти їхніх південних сусідів, не дають змоги майже протягом тридцяти років, це б то одного покоління, знесилений Україні вхопитися за зброю. Збройна боротьба проти Московщини року 1709 і наступних років (походи гетьмана Орлика), яка остаточно переривається зруйнуванням Січі в 1775 році на яких сто сорок років, щоб відновитися в 1917 році.

Цей короткий перегляд українсько-московських взаємин на протязі майже 1000 років, взаємин не залежних від того, хто керував тими народами: князі, царі, гетьмани чи демократичні або й комуністичні уряди, вказує, що причини тих взаємин треба шукати в тих чинниках котрі стало діяли і діють, отже в чинниках етнічних, географічних, економічних, культурних і світоглядових, а не в якійсь "північній" чи іншій війні! Тому, що не та війна була причиною політика московська на Україні не тільки не змінилася з її закінченням , а ще й

набрала більшої гостроти (дивися кн. І цієї праці, стор. 106-108) і не мінялася і пізніше.

Ми не маємо змоги тут займатися з'ясуванням цих причин, а відсилаємо читача до книжок: Р. Млиновецьки "Історія українського народу" вид. 1953 року ст. І-640 і до Р. Паклен "Правда про московську національну політику" вид. 1958 року (стор. 87-93). Тут обмежуємося до ствердження смішності підмінювання тих засадничих причин, що століттями викликали згадані наслідки, якимись проминаючими епізодичними "наслідками північної війни", підмінювання, якого метою може бути хіба лише бажання сконцентрувати увагу короткозорих людей на якихось дрібничках, щоб вони не бачили більшої й основної небезпеки, не могли проти неї боротися!

Отже в цьому засадничому питанні, якого альшиве поставлення у великій мірі позбавляє вартости далі ним писане - проф. Оглоблін, як бачимо, лишився на своїх попередніх позиціях; змінивши в них лише одне: у році 1939 намагався проф. Оглоблін всіма силами довести таку абсурдну думку:

"участь українського війська в Північній війні була не тільки неминучим наслідком приєднання України до Росії, а й визначалася інтересами широких кол української старшини і купецтва, кровно заінтересованих в тому, щоб здобути й собі для своєї торгівлі вільний вихід до портів Балтійського моря обминаючи територію Речі Посполитої". ("Полтавська битва" ст. 22)*

у році ж 1958 пише проф. О. Оглоблін:

"Велика Північна війна (1700-21), яку провадила Московщина з своїми союзниками проти Швеції, страшним тягарем лягла на Україну, втягнену російським урядом у боротьбу за зовсім чужі їй цілі й інтереси".

У стислому зв'язку з тою помилковою базою, яку висуває проф. Оглоблін для пояснення виступу гетьмана Мазепи по шведському боці, яку щоно ми докладно обговорили, на стор. 126 висуває він же (календар "Гом. України") і друге твердження далеке від правди. Читаємо там:

"перед українськими керуючими колами повстало (отже щойно підчас Північної війни! Р.М.) питання про визволення України з під московської зверхности" тільки тому, що Україні загрожувало або "припечатання ... поділу між Москвою і Польщею" або ціла Україна потрапила б знов під владу Польщі".

Зі сказаного вже нами попереду ясно, що питання про відношення її державности не тоді "повстало", а воно не зникало з числа основних завдань, які стояли перед Україною від 1654

---

*У цитатах на цій сторінці підкреслення наші.

року і що загрожували Україні не так дві згадані "можливості", як ще більше - третя (промовчана!): опинитися цілій під Московщиною і стати розгоновою дошкою для її стрибка в бік Середземного моря, Балканів і Заходу.

Про "кримську концепцію" і про "гадяцьку концепцію" писав О. Оглоблін в році 1939:

"Таємні зрадницькі переговори Мазепи і частини старшинської верхівки з польсько-литовськими магнатами почалися ще в 1703 році, коли козацьке українське військо ходило на допомогу Августу II і коли Мазепа активно допомагав польським панам придушувати на Правобережній Україні народне повстання під проводом Семена Палія. Станіслав Лещинський, що згодом, з ласки Карла XII був поставлений на польський престол, писав в 1708 році: "Я працюю з Мазепою п'ять років" над справою угоди старшинської верхівки з польським панством. Мова йшла про відторгнення Лівобережної України від Росії і повернення її під владу шляхетської Польщі чи то на засадах Гадяцької угоди і створення маріонеткової "держави" - "Зеликого Князівства Руського", про що мріяла старшинська аристократія, чи то просто про відновлення status quo ante 1648 року, , на що згоджувався Мазепа, якого спокушала перспектива стати васальним князем десь на території Речі Посполитої... забезпечені підтримкою частини старшинської аристократії в 1707 році Мазепа активізує свої переговори з Лещинським і на початку 1708 року між ними була укладена угода про приєднання Лівобережної України до Польщі" ("Полтавська битва" ст. 26). "недарма мало не на початку свого гетьманування Мазепа провадив таємні зрадницькі переговори з кримським урядом" (там же, ст. 25).

В році 1953, вже в Америці містить О. Оглоблін в журналі "Державницька думка" ч. 4 "Філадельфія" це ж твердження своє в такій редакції :

"Тим цікавіші заходи Мазепи рр. 1707-1708 додати до всіх своїх титулів ще титул князів Чернігівського (чи Київського), або ж - дістати собі окреме князівство на терені Білорусі на правах герцога Курляндського, васала Речі Посполитої".

В році ж 1958 в згадуваній статті (кал. "Гом. України") подано сказане в такій редакції.

"Гадяцька концепція вабила передусім тому, що забезпечувала найбільші станові (соціальні й політичні) інтереси вищої козацької старшини" і тому "знаходить широке коло прихильників серед генеральної старшини"... "Секретні українсько-польські переговори почалися ще в 1703 році".

"Полковник стародубський Михайло Миклашевський провадив ці переговори з литовсько-польськими магнатами" (стор. 126). "Обидві концепції не були чужі Мазепі, його батько... мабуť належав до прихильників Гадяцької Унії..." (ст. 129). "Мазепа був ініціатором українсько-кримської угоди Петра I 1692 року" (ст. 130) "На початку XVIII століття... ця концепція була неприемлема для Мазепи вже тому, що вона сполучала соціяльні мотиви, які висувало Запоріжжя з політичними прагненнями старшинської опозиції", (стор. 130)*.

Як бачимо, істотної різниці в твердженнях немає: лише зникли прикметники такі, як "зрадницькі", залишилася ж однак та ж концепція, а саме що головною причиною, як не єдиною, всіх антимосковських плянів, було бажання "старшинської аристократії" ("Генеральної Старшини") панувати над народними масами, а Мазепа готов був віддати цілу Україну за титул і мале васальне "князівство" в Польщі. Всюди і тут на еміґрації зручно збережена така форма вислову, яка дозволяє припускати, що "переговори" ведені Миклашевським, були офіційними переговорами веденими в імені гетьманського уряду

Тут мусимо нагадати, що в дійсности гетьман Мазепа не тільки не уповноважував полк. Миклашевського до ведення будь-яких "переговорів", але й довідавшись про те, що полк. Миклашевський на власну руку вів якісь розмови зі Станіславом Коцьолом - каштеляном троцьким, що належав до партії прихильників союзника Петра I - Августа, про можливість відновлення Гадяцьких пунктів - покарав полк. Миклашевського. Про те, чому не ангажувався більше гетьман Мазепа в розпочату за його відомом справу повстання Петра I - докладній - ше говорить у першій книжці цієї праці на стор. 18-25.

Так і в нових писаннях проф. Оглобліна залишене було ним "клясове" (станове) навітлення політики гетьмана Мазепи, роля "старшинського гетьмана" ворожого народним масам і прихильного ідеї поєднання з Польщею, але... не охочого до відновлення "Гадяцьких пунктів", бо мовляв: "особисто Гетьман не був зацікавлений у реалізації ідеї Великого Князівства Руського, як частини Речі Посполитої, в рямцях конституції якої гетьманська влада, супроти політичних прав старшинської аристократії, була б незрівнянно менша, ніж у рямцях Гетьмана Війська Запорозького, навіть підлягаючого московському цареві" (стор. 130).

Отже, в істоті речі досі все було змальоване проф. Оглобліним так, що не може бути й мови про будь-який український патріотизм гетьмана, про будь-яку його ідеїність, лише про егоїстичні інтереси його й групки вищої старшини, якими вони й керувалися в своїх плянах і діяльності не

* Всі підкреслення в наведеній цитаті - наші.

журячися ані добром України, ані ма.бутнім українського народу.

І тут ми вправі поставити питання: чи, коли б таким був справді гетьман Мазепа, міг би український нарід будь-коли ставитися до нього з прихильністю? Чи не прийшов би до думки немов "держава - це організація для експльоатації народніх мас"?... А коли до таких висновків може привести наведені нами спотворений образ гетьманської політики - то кому це буде на користь?

Тим цікавішим є закінчення статті, яке мало вьжеться з поданими попереду твердженнями її автора. Все закінчення, яке так не вьжеться з цілостю і тим, що досі писав О. Оглоблін, власне тому подаємо (починаючи від стор. 131) в цілості без змін, і звертаємо увагу, що в цьому тексті всі підкреслення належать не нам, а О. Оглобліну.

Ось це закінчення:

"В гетьмана Мазепа були зовсім інші пляни. Мазепа був українським патріотом-державником. Він глибоко розумів національні інтереси України, добре знав її історичне минуле й вагу його традицій, чудово орієнтувався в тогочасній міжнародно-політичній ситуації. Йому дуже добре був відомий постулат, що його згодом так чітко висловив, безперечно зі слів мазепинців, Зольтер у своїй "Histoire de Charles XII": "L'Ukraine a toujours aspiré à être libre".

Все те, що з таким глибоким знанням історії української державности й національної політики, з таким яскравим переконанням, з таким просто неймовірним блиском було висловлено в державних актах і писаннях мазепинців, особливо гетьмана Пилипа Орлика - все це були матеріали, відомі Мазепі і, очевидно, ним зібрані, це були його думки, його мрії. І жодному сiмніву не підлягають звістки сучасників, традиція наступних поколінь, врешті, славні слова Мазепа про основні цілі його політики.

Офіційні російські "Дневник" боїових дій 1708-1709 років, посилаючися на листи Мазепа до Карла XII, захоплені москалями в шведському таборі під Полтавою пише, що мета Мазепа була: "Чтоб Малороссійскіе козацкіе народи от Россіи били особое княженіе, а не под Россійскою державою". Сам цар Петро I, звертаючися з промовою до своїх офіцерів напередодні Полтавської битви, казав, що "король Карл і самозванец Лещинскій... клятвами обязались отторгнуть от Россіи народи малороссійскіе і учинить Княжестово особое под властію... Мазепа в котрих ему бить великім князем і іметь у себя вродвленіи козаков Донскіх, Запорожскіх і все роди козацкіе, котриє на сей стороне Волги". Те ж саме утверджує

ворожа політиці Мазепа людина - пізніше полковник прилуцький Гнат Галаган, який оповідав згодом (1745 р.), що Мазепа "предался королю (Карлові XII.) с тем, чтоб отбить нам от Росіи і битъ под Мазепиним управленіем, от всех монархов вольним". Нарешті, російський істориограф XVIII століття Петрівської епохи Голіков, який мав доступ до офіційних російських джерел, пише, що Мазепа "возжелал некоторим образом с ним (Петром I.) сравняться, т. е. сделаться ні от кого незавісіим владельцем".

Та все ж найважливіші свідчення самого Гетьмана та його однодумців. Зони цілком збігаються з тим, що казали вороги України й Мазепа. Українські полонені в Батурині казали, що Мазепа "договори о том заключил чтоб помагать королю шведскому и Конфедерації Польской (себ то Лешинському), Малороссію же отрешить би от російського іга і битъ ему самовластным князем". Це саме стверджує в своїх численних писаннях П. Орлик, який між іншим, передає слова Мазепа про те, що "ми, будучи свободним народом, свободно тепер отходім і под протекцією короля шведського совершенного нашего освобождения будем ожить".

У присязі гетьмана Мазепа, яка відбулася перед вищою українською старшиною в 1708 році, було сказано, що задля визволення батьківщини, Війська Запорозького й усього українського народу "від страшного московського ярма неволі, вложеної на наші шиї", щоб "привернути, поправити й поширити поламани й до остатнього упадку доведені закони та свободи", він, гетьман Мазепа, прийняв протекцію шведського короля Карла XII і мав за свій "обовязок, із своєї синівської любови до цієї отчизни, матки нашої, і з повинности свого гетьманського уряду проти ворогів москалів за добро отчизни, в обороні законів і свобод повстати, усіма способами й засобами боронитися та зеднаними силами св. королівського маєстату Швеції й Війська Запорозького, не щадячи свого маєтку, здоровля й життя й останньої крапли крови, воювати з москалями так довго, доки не визволиться наша Малоросійська отчизна й Військо Запорозьке від деспотичного московського ярма, й наші закони та свободи з побільшенням не повернуться до давнього стану".

Це була концепція гетьмана Мазепа. Вона ж також спиралася на стару українську політичну традицію, до того ще освячену імям Богдана Хмельницького, союзника шведського короля Карла X Густава. Не дарма Бендерська Конституція 1710 року підкреслювала, що Мазепа "віддав себе під непереможну опіку" Карла XII "йдучи слідами свого попередника, славної памяти найхоробрішого гетьмана Богдана Хмельницького".

го, який з найяснішим королем Швеції... Карлом XII заключив однозгідно військвий договір..." Це була традиція вільного союзу з великою європейською державою, далекою від кордонів України й свобідною від агресивних замірів що до її території - державою, яка вже півстоліття тому урочисто визнала Україну "pro libera gente et nulli subjecta".

Ця держава була тоді смертельним ворогом Москви й переможцем на всіх головних фронтах Північної війни. І "шведська" концепція гетьмана Мазепи, який прагнув визволити Україну з-під московської влади й хотів забезпечити її державну незалежність шляхом союзу зі Швецією, була, по суті, концепцією українською."

О. Оглоблін. ("Альманах "Гомону України" 1958 р. Торонто, стор. 131-132).

Як бачимо це закінчення перекреслює частину тверджень статті, а саме: 1) що Мазепа керувався не національними, а соціальними і особистими мотивами, визнаючи несподівано що гетьман Мазепа був українським патріотом-державником 2) що боротьба з Московщиною була наслідком тятарів воєнних, які накладал на Україну уряд (Петро І.), визнаючи що гетьман розумів національні інтереси України, історичне минуле і постійне стремління України до вільного незалежного життя, 3) що були лише якісь таємні ("зрадницькі") умови, в яких дбав гетьман про свої титули та особисті керисти, визнаючи в закінченню, що національні інтереси й цілі були сформульовані й висловлені "в державних актах", 4) що Мазепа умовлявся з Польщею про приєднання до неї українських земель, визнаючи нарешті в закінченню те, на що автор цих рядків звертав увагу ще у видрукованому в 1946 році першому виданню "Історії українського народу" на ст. 184, а потім вдруге на цей же факт зверталося увагу в новому повнішому значно виданню "Історії українського народу", виданому в 1953 році на ст. 242, а в зв'язку з тим, що проф. Оглоблін і після того не відкликав своїх неправильних тверджень, лише, подбавши про видання "Історії Русов", посередньо ширив їх далі - автор цих рядків ще раз з притиском пригадав цей документально стверджений і урядово зафіксований факт у першому виданню цієї книжки на стор. 44:

З огляду на величезне не тільки наукове, але й політичне значіння того з ким заключив союз гетьман Мазепа і яка була його мета: приєднання України до Польщі чи відновлення цілковитої суверенності української держави, мало не аби яке значіння довести людям, які в угоду москалям і москвофілам повторювали московські пропагандові твердження, нехтуючи навіть тогочасними урядовими документами, що

вони пишуть не правду, що їхні твердження є антинаукові вигадки!

Саме тому повторюємо дослівно те, що було написано в першому виданні "Історії Українського народу" на стор. 184 і що могла вже тоді прочитати наша інтелігенція, бо те видання було друкване в кількості тисячі примірників, які розійшлися цілком і його згадували "не злим тихим словом" (це б то з лютістю й злобою) навіть московські емігранти на свому науковому зїзді та в своїй пресі. Отже там стояло:

"вороги українського народу - москвини, коли не для пропаганди призначалися їхні слова, стверджують цілком не те, що подав Петро I в свому маніфесті. У "Щоденнику воєнних операцій полтавського бою" урядово стверджується, що в шведському архіві московський канцлер Головкін і підканцлер Шафіров (функції теперішнього Н.К.В.Д.) знайшли "багато листів Мазепи, якими він закликав короля Карла на Україну, обіцяючи, всю його армію на своєму прожитку утримувати і українськими військами до 50.000 підтримати.... щоб український козацький нарід окремих князівством від Московщини був..."

У виданні другому (1953) на стор. 242 видруковано було:

"Але ще більше значіння має те, що в московському "Щоденнику воєнних операцій полтавського бою" стверджується урядово, що в захопленому шведському архіві канцлер Головкін і підканцлер Шафіров знайшли багато листів гетьмана до шведського короля, в яких була мова лише про перетворення України в самостійне князівство, ні від кого не залежне".

З приємністю стверджуємо, що в статті друкованій в календарі "Гомону України" на 1958 рік проф. Оглоблін також нарешті визнав ясно на стор. 131 дослівно слідує:

"Офіційний російський "Дневник" бойових дій 1708-1709 років, посилаючися на листи Мазепи до Карла XII, захоплені москалями в шведському таборі під Полтавою пише, що мета Мазепи була: "Чтоб Малоросси́ские козацкіе народи от Россіи били особое княженіе, а не под Россійскою державою". Сам цар Петро I, звертаючися з промовою до своїх офіцерів напередодні Полтавської битви, казав, що "король Карл і самозванец Лещинській... клятвami обявализь отторгнуть от Россіи народи малоросси́ские і учинить Княжество особое под властію ... Мазепи в которих ему бить великім князем і іметь у себя во владеніі козаков Донских, запорожских і все роди козацкіе, которие по сей стороне Золги". Те ж саме стверджує ворожа політиці Мазепи людина - пізнійше полковник прилуцький Гнат Галаган, який оповідав згодом (1745 рік), що Мазепа "предался королю (Карлові XII) с тем,

чтоб отбить нам от Росии и бить под Мазепиним управлением, от всех монархов вольним". Нарешті, російський історіограф XVIII століття Петрівської епохи Голіков, який мав доступ до офіційних російських джерел, пише, що Мазепа "возжелал некоторим образом с ним (Петром I.) сравняться т. е. сделаться ни от кого независимим владельцем"..."

Адже ж проф. Оглоблін, перебуваючи кілька років на еміграції, на своєму викладі на зборах У.З.А.Н. у Німеччині казав дослівно: (цитуємо за його власним автотекстом виданим тоді ж У.З.А.Н.) "Отже Мазепа розпочинає переговори з С. Мещинським, які завершилися на початку 1708 року укладенням формальної угоди про об'єднання України з Польщею на засадах Гадяцької угоди" ("Доповідь" проф. Оглобліна з 1947) Найбільшому становищі залишався проф. Оглоблін і в 1951 році.

Визнання ним історичної правди і зречення тих тверджень нас цікавить не тому щоб нас спеціально цікавила особа проф. Оглобліна, лише тому, що він виступав на еміграції наче б то репрезентантом української незалежної наукової думки і погляди, які він публікував у роках 1947 і 1951, могли уважатися власне за погляди вільної української науки. Мало того! Доводилося спинятися так докладно на цій справі в оброні доброго імені і чистих намірів великого гетьмана, та спопуляризування правильних поглядів на цю трагічну добу нашого минулого і унеможливлення ворогам нашого народу в ідеологічній боротьбі проти України використовувати помилкові твердження ширені вже і на еміграції. А що ця можливість не була тільки безпідставним припущенням доводить хоч би стаття в "Новом Русском Слове" (Нью Йорк) з 30 жовтня 1959 року під заголовком "Іван Мазепа Калединський", яка є в дійсності пашквілем на славного гетьмана, але пашквілем опертим на цитатах взятих з... "Великої історії України" (видана І. Тиктором 1948 р.) і "Історії України" Аркаса (вид. 1947 р.) Наведений факт (незалежно від певного "препаровання" в тій статті тексту згаданих історій) вказує, що навіть необережний вислів може бути використаний ворогом, а що вже казати про такі твердження з попередніх років проф. Оглобліна, які ми наводили! А ці твердження використати неважко, бо це вже пробує зробити навіть наскрізь скомпромітований співробітник всіх можливих "орієнтацій" (а в першу чергу - московофільсько-советофільських), що не зважаючи на це умудряється друкуватися і в парижському московському ех-монархічному часопису "Русская Мисль" ("Г. Косич" статті, дописи, з Нью Йорку, новелька і т. д.) і в мінхенській "Українській літературній Газеті" (псевдо - "Андрій Сучава") у редакції ним "синьо-окенській" помітниці (ч. 2), а згодом можуть це ж почати робити й його справжні

хлібодавці.

Само закінчення статті проф. Оглобліна в календарі "Гомона України" за 1958 рік слід уважати явищем додатнім, що під оглядом формальним має не аби-яке значіння, перекреслюючи одну з найважніших пропагандових вигадок ширених досі москвофільськими колами, в тому числі і проф. О. Оглобліним. Коли б він в той же спосіб виправив і інші свої помилкові твердження, можна було б уважати під оглядом формальним попередні виступи його зліквідованими.

Розглянувши згадану статтю переходимо тепер до відмічення появи, безперечно пов'язаної з "роком Мазепи", перевиданої фотодруком в Нью-Йорці вартісної історичної драми відомої нашої письменниці і громадської діячки Старицької-Черняхівської: "Іван Мазепа".

Видання цієї драми саме фотодруком має величезне значіння, бо показує всім хто ще здатний думати, що всупереч вигадкам "адвокатів диявола" - і в Києві міг той хто хотів у 1929 році писати про гетьмана Мазепу так, як слід.

У своїй драмі Л. Старицька-Черняхівська протиставиться московській концепції "старшинського гетьмана" і в першій її дії Іван Мазепа, входячи до канцелярії, думає вголос:

"Час трензелі накласти

На старшину. Убожіє народ.

А старшина геть заростає салом."

Проти москвофільської концепції "владолюбного егоїста Мазепи" висуває авторка протилежну. Ми бачимо людину високо ідейну і альтруїста, яка каже:

"..... ми

Будуємо Україну... Хоч згинем

А вернемо всі згаслії права.

Загину я.... за мною підуть другі".

і там, на землях опанованих московськими окупантами не боїться письменниця вкласти в уста гетьманові остатні слова:

".....Підніmemo ж чари

За славу і щастя України

за знищення Петрового ярма,

За волю і негідтяжність

За вічну пам'ять тим, що полягли

У боротьбі за матір-Україну

заплакану отчизну нашу...

Живим - хвала - померлим вічна пам'ять

Україні ж....."

Ця, перевидана фотодруком драма Старицької-Черняхівської є не лише твором, який в короткій, приступній і цікавій формі знайомить читача з життям і діями великого гетьмана,

але й могла б бути широко використана для театральних вистав. Твір цей, як і всі твори Старицької-Черняхівської, відзначається своєю сценічністю і міг би робити на глядачів велике враження. На жаль, аматорські гуртки не завдали собі труда з ним познайомитися, а ті сили, які діють успішно серед еміґрації, подбали про те, щоб ті, хто не знав цього твору (а його, як це признався він сам, не знав навіть редактор Б. Кравців, що редагував збірника про розстріляних і покараних владою письменників-поетів України!) - і далі його не знали.

д. Старицька-Черняхівська не була ані комуністкою, ані їх приплентачкою і тому ті підривні чинники, які не забули "нагадати" Б. Кравціву про всіх комуністів - її не згадали і до "Обірваних струн" не дісталася ані одна її поезія і не було про неї згадки. Це - лише подробиця, яку згадуємо бо вона зясовує, чому була навіть в пресі спроба пропагувати постановку творів написаних на основі "Полтави" Пушкіна, але не було зроблено нічого щоб використати цей твір.

Ззагалі "Мазепинський рік" в основному лише спричинився до спопуляризованя імені Мазепа, але з огляду на те, що з причин про які ми вже згадували, преса, як та річка підчас повені, несла на своїх хвилях усе що трапилося і як на тій річці - вартісного серед того було надто мало, не дав тих наслідків, які міг би і повинен був дати.

Той хаос, який можна було спостерегти в повені статей і заміток "з нагоди" - вказував, що більшість авторів не уявляли навіть собі які проблеми чекають свого дослідника і в якому напрямці треба провадити справу, а також не знали матеріялу.

Першим же завданням було плянове опрацьовання й використання того матеріялу, який можна було знайти в чужинецьких архівах, з окрема в Швеції й почасти у Фрації.

Таким стан справи змушує нас присвятити кілька слів цьому питанню в окремому (наступному) розділі, а цей закінчуємо ствердженням позитивного наставлення до гетьмана величезної більшости нашої еміґрації.

УІІІ. ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО МАЗЕПОЗНАВСТВА .

Один з чужинецьких авторів цілком слушно сказав "коли б славнозвісна теорема Пітагора порушувала б чиїсь конкретні життєві інтереси - ні йому ні його наступникам й до нині не пощатило б її довести." Цю глибоко-правильну думку слід увесь час пам'ятати, коли йде мова про гетьмана Мазепу. Московщина до нині смертельно боїться воскресення ідеї, яку виписав на своїх прапорах гетьман, до нині боїться втрати Ук-

раїни, без якої вона б моментально перестала грати ту роль в міжнародній політиці, яку вона грає. Втрата України - була б для московської імперії, що виступає під псевдом С.С.С.Р., "початком кінця" і тому так як в пам'ятному 1708 році першим і головним завданням було знищити до женту Батурин, так тепер завданням москвінів - вирвати з корінням будь-які згадки про ті чи інші позитивні вчинки гетьмана Мазепи, забити знова так українцям памороки, як це їм вдалося по кількох десятиках років "праці" над українцями, щоб українці в своїй сліпоті вживали славне ім'я гетьмана як... лайки. Тоді в цій акції перед мала вести московська православна церква, а за нею - московська наука. Нині це завдання положено на комуністичну пресу і ту ж саму московську науку.

Враховуючи все сказане мусимо собі твердо пам'ятати, що цілий ряд, як нам здається, "доведених наукових істин" треба ґрунтовно перевірити. Ми ствердили, що головніші з тих істин є не більше, як пропагандовими вигадками, та треба працювати щоб зібрати як найбільше переконуючих доказів фальшивості тих "істин".

Щоб ліпше орієнтуватися в тому, на які конкретні питання треба дати нашу відповідь і які твердження помилкові слід перевірити - треба познайомитися з тезами коротко сформульованими самими зрагами українського народу, зрозуміти, куди скеровує ворог свій основний удар і власне, знаючи це - вжити заходів до того, щоб той удар ударемнити.

Щоб ці ворожі тези були докладніше сформульовані і тим краще виявляли наміри їх авторів - подамо їх не в нашому переказі, тільки в ряді оригінальних тверджень відповідальних ворожих чинників. З цією метою наводимо далі ряд тверджень з якими виступив "Комуніст України" (ч. 9, 1959 р.) з нагоди "Мазепинського року". Стаття з якої виписуємо ці твердження належить урядово-визнаним "фахівцям" - В. Дядиченкові і О. Касименкові. Перший з двох авторів, підписаних під нею, спеціалізувався на виконванні "антимазепинських" завдань ще в 1939 році, даючи матеріяли до збірника "Полтава", що про нього ми говорили на своєму місці.

Отже, яке становище в справі Мазепи займає Московщина та яничари, що пішли на її службу?

В. Дядиченко, що вже в 1939 році носив титул "наукового співробітника Інституту історії України", назвав написану за його участю статтю заголовком, що вказує, яке є "центральне завдання", що треба на вимогу окупанта "довести". Заголовок статті такий: "Славна сторінка споконвічної дружби російського і українського народу", це б то слід усупереч правді вбивати в свідомість поневоленого українського народу, що

його гнобитель є його найбільшим приятелем! Це й зрозуміло: адже ж господар може без труду від корови, яка уважає його своїм приятелем, забрати на заріз кожне телятко! Та коли б корови ставилися до нього так, як хоч би ще недавно бізони, - це не йшло б так легко.

А тепер подаємо без коментарів (бо хто читав першу частину книжки - то коментарів не потребує) уривки зі статті, які висвітлюють увесь "пляч" ворога і виказують мету його зусиль. Ось, що читаємо в ній:

"стара дворянська й буржуазна історіографія ... зводила все до дій царів і полководців.... залишаючи в тіні ролі народних мас".

"Особливо злобно фальсифікували і фальсифікують ці події українські буржуазні націоналісти. Вони замовчують братерський союз і історичні звязки російського і українського народів, всіляко піднімають на шит запродавця і найлютіїшого ворога України й Росії - Мазепу. В численних книжках, статтях, написаних націоналістичними недобитками, що осіли в ріжних імперіялістичних країнах, цей зрадник вихваляється на всі лади. Йому присвячується "Мазепинські роки"... і т.п."

"Вся ця писанина мерзенних слуг імперіялістичної реакції має єдину мету - витягти з смітника історії криваву постать Мазепи".

"Мазепа все своє життя глибоко вороже ставився до українського і російського народів... Освіту він здобув в єзуїтській колегії, де навчання було проіяно духом католицького фанатизму..." Свою кареру молодий Мазепа почав як паж при дворі польського короля. Але й для цього середовища його моральні якости були вже надто низькі. Спійманого на передлюбстві, молодого Мазепу вигнали з польських володінь... У 1687 році шляхом підкупу єзуїтському вигодованцю вдалося стати гетьманом України... Дослідження радянських істориків довели, що саме з гетьмануванням Мазепи звязане особливе посилення феодально-кріпосницького гніту... З нечуваною жорстокістю придушує він повстання 1687 року... Мазепа був найбільшим поміщиком України... Мазепі належало 20 тисяч селянських дворів.... З перших років свого гетьманства Мазепа підтримує таємні звязки з польськими магнатами, маючи на меті повернути Україну під польсько-шляхетське ярмо... Мазепа зобов'язався також віддати Лівобережну Україну і Січ під зверхність Польщі. Як винагороду за цю зраду польські пани обіцяли Мазепі титул князя і два воевідства - Вітебське і Полоцьке - у спадкове володіння. Весь український народ у тяжку годину ворожого вторгнення виявив непохитну вірність союзові з братнім російським народом. Українське козацьке

військо, яке налічувало 50 тисяч бійців, відважно билось проти ворога.... На боці Мазепи виступила лише старшинська верхівка Січі на чолі зі зрадником, кошовим отаманом К.Гордієнком... Ліквідація за наказом Петра I укріплень Січі, що відбулося ще в квітні 1709 року, мала на увазі виключно емклично військові цілі... обороняти її російськими і українськими військами не мало рації... Кожне містечко і місто доводилося шведам брати в запеклій боротьбі. Стародуб, Пирятин, Мглин та інші вони так і не могли взяти.... боротьба міст була завершена.... обороною Полтави.... Атаки ворога відбивали старики, жінки і діти... Під проводом Карла XII виступала 30-тисячна шведська армія, яка вважалася однією з найсильніших в Європі. Цій армії протистояли молоді, недавно організовані російські полки... Особливо активною і значною була участь козаків у розгромі і переслідуванню шведів..."Далі про те, що перемога московська принесла Україні добробут, хоча "буржуазні історики" змальовували їх ("реформи Петра I. Р.М.) лише як нагромадження насильств і розправ над Україною... тимчасом було інакше" і далі на доказ написано так: "Указом Петра I Київська колегія була в 1701 році перетворена в повноправний вищий учбовий заклад - Академію"... ("Комуніст України" ч. 9 ст. 55-63).

Така московська "історична правда"!

Як бачимо, майже з усіма цими московськими вигадками ми вже зустрічалися. Ми мусіли їх (на великий жаль!) підкреслювати то у одних то у других авторів писання яких видані були на еміграції. Хоча ті твердження є цілковито неправдиві - однак то одне то друге впливало на сторінках нашої преси. Це "впливаючі" в жодній статті разом, не разячи завдяки доданим до них "славословіям" на адресу гетьмана і іншої формі вислову, вони не давали такої ясної картини, як наведені вкупі, але ж в сумі вони закріплювали поволі в нашій свідомості, в свідомості читачів, утворюючи як-що не просто ворожу оцінку діяльності гетьмана то бодай - дуже невизначену. Що найбільше болюче так це той факт, що не завжди підтримували ті вигадки таїні прихильники московські! Ні! Були люди, які є добрими українцями, але не перестудіювавши добре справи, неперевіривши, виступали (як їм здається!) в імені "історичної правди"! До таких напр. належить С. Риндик ("Новий Шлях", Вінніпег, число 67-68), який хоч би пише таке: "Мазепа не зміг надхнути своєю волею український нарід і потягнути його за собою на боротьбу з північним ворогом. Це факт. І цей сумний факт свідчить проти великості Мазепи. Правда, ми знаємо, що перед ним стояли до переборення дуже великі перешкоди і що для цих перешкод треба було великого

майстра. На жаль Мазепа не був таким майстром, яким би ми хотіли його бачить.... він не тільки не потягнув за собою народніх мас, але не зумів сконсолідувати коло себе бода* своїх полковників"....

Що ж на це відповісти? Чи не слід визнати, що москвини й їхні підлабузники, такі, як В. Дядиченко, певно аж затирали руки від задоволення, читаючи всю цю "поважну" балаканину, яка була б зайвою навіть за гальбою пива, а не то що в часопису.... націоналістів!

Чи С. Риндик має підстави твердити, що дійсно Мазепа "не зумів.... український нарід потягнути за собою на боротьбу..."? Ні! Він просто, як висловився Шевченко "на квиток повірив москалеві" (чи їхньому приплентачу). Здається нам, що С. Риндику не чужа математика, отже, чому він замість того щоб "на квиток" вірити, не пробував спочатку порахувати, а потім поміркувати, а щойно тоді - писати?

Чи думає С. Риндик, що напр. у.т. зв. Великий Французький Революції брали участь "широкі маси" французького народу? Нині добре відомо, що "робив" революцію - Париж, а не Франція, а в Парижі робила ту "революцію" незначна меншість населення Парижа. Революція "вдалася" наслідком нездарности тих, хто був проти. Чи "вожді" тої революції були "не великими майстрами", бо "не зуміли потягнути за собою всіх"? Московську революцію 1917 року dokonalo (також через нездарність монарха та розклад його уряду) кілька тисяч людей у Петербурзі, підтриманих кількома ж тисячами у Москві. А жовтневу революцію хіба не dokonala знова меншість і то меншість карикатурно мала? Успіх мала знова через повну нездарність союзників своїх ворогів і нині, коли Московщина через нездарність союзників стала одною з великих держав - пишеться й говориться про те, що мовляв "російський нарід під проводом Леніна встановив радянську форму влади". Запитуємо: який відсоток населення боровся за большевицьку владу? Т. зв. "советський многонаціональний народ" нараховував і тоді щось коло 140 мільйонів, а скільки було в червоній армії? Напр. Ленін 15 січня 1918 року зміг вислати проти У.Ц. Ради "армію", що складалася з... 2000 морців! Пізніше настягано ще трохи війська, але в лютому 1919 року мусить той же Ленін підвищити платню до 50 карбов. на місяць "щоб вдержати контингент" у тій "добровільній" армії, яку спромоглися організувати московські большевики. Слід би було С. Риндику обрахувати який "відсоток до 140 мільйонів творить та вся червона "армія" якою розпоряджав Ленін по рокові керування державою, а коли б він це зробив - то побачив би, що вона не творила і одного відсотка!

Коли б приняли під увагу С. Риндик та інші, що рівно ж вірять московській вигадці про те, що Мазепа був сам, - що за часів Мазепи населення Гетьманщини не доходило й до одного мільйона і завдали собі труду перерахувати скільки брало участь у збройній боротьбі з Московщиною - то побачили б, що відсоток той був не менше ніж 5 разів більший! Але більшовики московські перемогли бо, як про це стоїть в "Історії ВКП(б) на стор. 199 (вид. 1939 р.) "Жовтнева революція мала перед собою такого, порівняно слабого, погано організованого, політично мало досвідченого ворога, як російська буржуазія".

Гетьман Мазепа мав проти себе дуже численного, забезпеченого добре артилерією й добре організованого західньо-європейськими, головню німецькими старшинами, ворога, мав проти себе виняткові морози і міг мати оперття лише в ослабленій, позбавленій сильної артилерії (і в наслідок вказаних попереду причин - баз і укріплених міст) - шведській армії.

Союзники програли і Москва не лише стратегічно перемогла, але й перемогла Україну в 250-літній боротьбі ідеологічно - прищепивши "Івану Непомнящому" цілий ряд фальшивих "історичних" відомостей. І коли б не Шевченко та ряд геніяльних та талановитих наступників "Іван Непомнящій" поволі б перетворився у лялечку в яку галапас поклав свої яєчка, щоб ті розвиваючися мали запас харчів, засоби для життя і розвитку. Та завдяки згаданим великим людям нарід збудився з летаргічного сну в 1917 році і хоча його знова обпоїли і завзято поять дурманом і сонзіллям - кров предків перемагає поволі отруту і є надія на повне видужання. Та цього видужання ще не наступило, ще кружляє отрута в жилах, повязана з цією другою "перемогою". Наслідки цієї другої "перемоги" й виявлюються в появі таких статей як та, з якої ми зацитували кілька помилкових тверджень. Автор тої статті з запалом гідним ліпшого застосовання збиває ще й інші, як він дує, патріотичні "неправди" і репетує "Шукайте правду" й пише: "Ця правда най - більше тепер потрібна нам"... і т. д. Ми з цим згоджуємося. Правда на більше потрібна нам, а в першу чергу авторові тої статті і тим, хто не знає правди. Безсумніву, коли хтось хоче правди, дійсної правди, а її не знає - то мусить її шукати, але шукати треба планоно, систематично і критично перевіряючи все, що пишуть ті чи інші автори. Без цього - знайдемо лише "московську правду" і... необережно її поширимо.

В першій частині ми подали досить доказів, що правда є цілком інша ані ж поширені серед нас погляди, однак тому, що нічого не є таким важким, як змусити маси перевірити погляди до яких вони звикли, як змусити ті ж маси (і інтелігентські в

тому числі) перевірити свої "авторитети" - треба й далі збирати нові й нові матеріяли, треба вишукувати їх, аналізувати, треба давати якнайбільшу кількість додаткових доказів, бо ж, як знаємо, навіть Христос дав змогу "Хомі невірному" вкласти пальці в свої рани, щоб так відновити в ньому втрачену віру. Це ж мусимо зробити й ми.

Отже, на закінчення, подаємо коротко ті підставові тези, які власне тому повинні наші мазепознавці підперти як найбільшим числом нових доказів, таким числом і таких доказів, щоб кожний "Хома невірний" - "увірував". Всі подані далі тези не є лише припущеннями, тільки дійсно відповідають правді і оперті на поважних аргументах, отже лише ходять про те, щоб число аргументів збільшити, щоб усю аргументацію систематизувати й спопуляризувати.

Ось ці тези й проблеми над угрунтованням яких повинні працювати наші історики:

1) Іван Мазепа походив з родини вірної українській вірі і повязаної віддавна з українським народом участю в козацьких рухах 2) освіту одержав спочатку в Києво-Могилянським колеґіум, а потім в чужих школах (усталити докладно в яких саме) і закордоном 3) немає підстав говорити про Мазепине "женолюбство", тим більше що ми не товчемо, при кожній нагоді і без неї, про "женолюбство" Володимира Великого і Богдана Хмельницького, хоча для того є значно більші підстави. 4) Іван Мазепа ще до того, як був обраний на гетьмана не виявляв ніколи й нічим будь-яких симпатій до поляків і служив вірно українському народові під проводом власне тих гетьманів, які були ворогами Польщі. 5) Щойно по полтавській катастрофі почали вороги ширити вигадки про якісь "польські симпатії" Мазепи або про те, що мали б сучасники підозрювати в них гетьмана, хоча тому суперечить як те цілковите довіря з яким до нього ставилися правобережні полковники так і ціла його політика в справі Правобережжя, включаючи в те й славу "Мазепину границю". 6) Об'єктивне дослідження справжньої політики гетьмана Мазепи що-до селянських мас, враховуючи: а) залежність від Московщини та її політики б) тодішні погляди в) відносини в маєтках гетьмана у порівнянні з відносинами в старшинських маєтностях г) прояви і форми селянських і козацьких заворушень та характер їх утихомирювання які разом стверджують, що вона диктована бажанням поліпшити селянську долю. 7) Участь гетьмана в початковій акції Петрика і політична (самостійницька) орієнтація висловлена в "думі" вказують на патріотизм і самостійницькі ідеї гетьмана. 8) політика гетьмана Мазепи була ведена в напрямці зміцнювання сили українського війська, але неминучістю було висилання його поза Україну. 9) До-

кладни: числовий стан війська, яким фактично розпоряджався гетьман Мазепа в 1708 році перед формальним переходом до табору союзників Карла XII, мало-що був менший від того числового стану, який мало українське військо яке боролось проти Московщини по його зєднанню з шведами 10) причини невдачі крилися не в ворожому відношенню народу до гетьмана Мазепа, а тим більше не в москвофільстві народніх мас, тільки в низькому моральному рівні головно тої старшини, яка висунулась понад рядове козацтво ще за Брюховецького й Самойловича, була здеморалізована цілою московською політикою й політикою тих гетьманів, була продажна і зраджувала не з "ідеїних" мотивів, тільки з жадоби наживи й егоїзму 11) Підтримка з боку українського народу для гетьмана Мазепа, враховуючи стратегічне становище (розміщення московських військ, втрату шведами артилерії й звязку з основною базою, втрату Батурина, Новгородсіверська, Білої Церкви, що була аж ніяк не наслідком симпатії населення тих міст чи їхніх залог до москалів) була надзвичайно велика, відсотково більша від підтримки в подібних обставинах інших народніх рухів у інших народів і 12) коли правдою є, що "переможців не судять", то не меншою правдою є, що переможеним пишуть їхню історію переможці, а доля народу по такій перемозі і кількість закатованих підчас боротьби - є єдиними певними показчиками справжніх настроїв подоланих, а цей "показчик" свідчить про те, що український нарід підтримував Мазепу і що переможці сфальшували історію.

Над якнайповнішим узасадненням усього сказаного мусить працювати українське мазепознавство і як автори так і читачі повинні усвідомити собі, що вкладом в українську науку аж ніяк не є докладна студія про колір штанів, які любив носити гетьман Мазепа, ані над його улюбленими стравами, з одночасним повторюванням (хоч би і з "компліментами" на адресу гетьмана Мазепа) одної чи кількох московських вигадок протилежним згаданим тезам. Коли хтось виходить на двобій з ворогом то підчас нього всю увагу зосередковує на діях ворога, а не наслухається чи не хоче його часом комар вкусити поза вухом! Ці прості, аксіоматичні істини доводиться повторити власне роблячи підсумки "Мазепинському року"

Їоб кожному було ясно, що сказане не є неузасадненим - спинимосся коротко на одній з більших публікацій, що появилася в межах "Мазепинського року", а саме на публікації К. Біди "Союз гетьмана І. Мазепа зі шведами".

Згадана публікація є властиво зреферованням поглядів тільки кількох авторів (і то далеко не з числа об'єктивних чи прихильних гетьманові), яким п. К. Біда вірить беззастережно, як рівно ж вірить тим цитатам, які не раз ті автори дуже несум-

лінно висмикували з тих чи інших текстів. Зузьке коло і спеціальний добір авторів, яким П. К. Віда вірить, безумовно є наслідком того, що він досі не спромігся перевірити правдивість чи не правдивість того чому вивчився ще за давніх часів, хоча українська наукова і політична думка вже те піддала ґрунтовній і успішній ревізії ще між двома світовими війнами.

П. К. Віда (згідно з "наукою" Драгоманова, що так "блискуче" скрахувала в 1917-22 рр.) історичні процеси бачить у межах позанаціональних і досі думає, що національна боротьба українського народу за державність була не боротьбою з іншими народами, а чимсь цілком іншим, була боротьбою з "автократичним системом", "московським режимом" "царатом", "цареслав'єм", а українську національно-державницьку визвольну ідею, слідом за москалями зве... "мазепинством", говорить про "послідовників Мазепи", "мазепинську ідею" і т. д. Ця концепція вигідна (і стало стосована москвинами, які пустили в рух такі безглузді наліпки: "петлюровці", "петлюровщина", "бандерівці", "мельниківці" і т. д., це б то однодумці того чи іншого ватажка, його особисті прихильники). Адже ж так трактуючи рух, щоб його знищити треба лише скомпромітувати "ватажка", а коли й не вдасться це - все ж історія тратить у свідомості народу тяглість і нарід замість думати про свою визвольну боротьбу - думає, що були в минулому якісь особисті рухи ватажків, що здійснювали власні цілі, до яких йому, народові, не має діла!

З розділі "Великий задум" переказує К. Віда про відомості про зносини з Лещинським і А. Дольською так, що не є ясною їх ані мета ані характер, а потім говорить про "чулки" про усунення І. Мазепи з посту гетьмана", що мали вплинути на поступовання гетьмана Мазепи. Москалізм "пост" відповідає нашому "становище" і українець не повинен вживати вислову "пост гетьмана" бо це не є "становище", не є посада з якої можна "усувати". Всі "арешти" гетьманів (Многогрішного, Самойловича і т. п.) ми повинні трактувати, як безправні акти насильства, як захоплення в полон, а не як "усування з посади".

Згадка про ті чутки викликає вражіння немов гетьман діяв з особистих мотивів.

Неумотивоване речення "Шведським військам забрала мабуть багато дорогого часу осіння переправа через Десну і саме це вирішило долю Батурина" є безперечно наслідком того, що авторові були невідомі шведські матеріяли, які вказували на затрату часу на підготовку "урочистої зустрічі" і на інші причини затримки. Число "понад 90 гармат" не узасаднене, як і кількість вояків, що складала залогу Батурина. Ще більше сум-

нів викликає твердження "Петро вмів налякати українську суспільність і українськи нарід сильно, смертельно, до нестями". Так п. К. Біда, повіривши вигадці про пасивність українського народу, шукає їй виправдання в нічому неузасадненому обвинуваченню українського народу в полохливості! Ціла наша історія доводить, що ніхто і ніколи не міг залякати нашого народу.

Після цього п. К. Біда повторює основну і найважливішу вигадку москвинів і москвофілів, вигадку таку ж абсурдну, як і вигадка немов татари зруйнували Київську державу, бо її абсурдність можна легко ствердити за допомогою звичайного підрахунку. Ось ця вигадка:

"І на жаль всім оці протидіяння російського режиму (отже не мусимо боронь Боже мати будь-яке почуття ненависти чи хоч би жалю до вічно ні в чому невинного "російського" народу! Р.М.) , з однієї сторони обдаровуваннями ласками вірних старшин, а з другої нелюдські знущання , зробили своє. Широкі лави українського народу не пішли за своїм гетьманом..." Тимчасом пішли за своїм гетьманом усі, хто міг і хотів піти, а таких було дуже й дуже багато, що ж до "вірних" москвинам старшин, яких москвини "обдаровували маєтками" то властиво таких маже не було! Москвини, безперечно, ані хвилини не вважали "вірними" тих, хто спокушений їхніми нагородами повернувся зі шведсько-українського табору й вислужувався москвинам, як рівно ж (і слушно) москвини не вірили і таким, що як полк. Полуботок чи хтось і з йому подібних, не зміг або не зважився виступити проти них, але безперечно був би то зробив, коли б бачив успіхи шведів.

Одне таке речення, як наведене нами, робить усю статтю чи не шкідливою і його б не написав , безперечно, п. К. Біда коли б трохи краще знав потрібну літературу, бо вже віддавна не тільки автор цих рядків, а і де-хто інший , заперечували правильність того, пущеного москвинами в обіг (Петром І.) пропагандового твердження.

Зі шкодою для українців і користю для москвинів подано далі числове співвідношення сил московських і шведсько-українських у додаток до всього не подано в якому моменті мало бути таке співвідношення: до приєднання запорожців чи після нього, з врахуванням усіх, хто протягом цієї війни боровся проти москвинів чи лише тих військ, що була з гетьманом у той момент. Навіть де-які московські джерела визнають, що шведи мали 34 гармати, а не як К. Біда подає - 56. Українське ж військо не мало рівно ж стільки гармат щоб разом стало 56.

Це - звичайно , менше важна помилка, однак і вона була

не на місці. Рівно ж не відповідає правді, що Мазепа покарав Кочубея за доноси московському царю смертю, тільки його покарав цар, який думав, що Кочубей хоче з доручення ворогів викликати в рішаччу хвилину розбрат і недовіра в рядах командування (гетьман Мазепа мав командувати всією кіннотою московської армії). Безпідставно твердить п. К. Біда, що автор "Історії Русов" "поставив собі завдання дати правдивий образ історичного минулого України і на його основі обґрунтувати і ідею української державности." Таке може написати лише той, хто не завдав собі труда уважно простодіювати цей твір і обставини його появи. Автор "Історії Русов" дуже мало цікавився правдивістю того образу історії "Малоросії" (назву України він відкидає принципово), який він малював і не тільки ніколи не збирався угрунтувати ідею української державности (оскільки розуміти слово "державність" правильно, це б то розуміти цілковиту суверенність, а не "державу" типу американського "стейту") тільки був завзятим ворогом тої державности і послідовно поборквав усіх борців за неї. Натомість він ставив собі завдання довести, що "малоросійське дворянство" "вірно й непохитно трималось московського царя й братнього народу". Коли б п. К. Біда знав і розумів "Історію Русов" - то не потребував би писати далі "А все ж таки навіть відношення цього патріота до гетьмана Мазепа не надто ясне". Якщо справді всі калкунії, всю гидоту, яку вигадує на гетьмана Мазепа "Історія Русов" ще можна уважати за "не надто ясне становище" то що ж тоді слід уважати "ясним"? Не правдою є, що "Історія Русов" "наче б то відмовляється від себе характеризувати гетьмана" - тільки правдою є що ціла наклепницька характеристика дається від імені автора "Історії Русов", а покликують він на Вольтера лише в одному місці, щоб хоча чимось підперти своє вороже становище.

Коли "Історії Русов" пише:

"Мазепа - природний поляк із фамілії літовской..." "походи в Польщу... билі камнем преткновения ілі соблазну... гнусний замисел сей породіла в ньом адская злоба".

"Мазепа імел умисел вредний, побужденієм собственной ево злоби і отшнення, а отнюдь не національних інтересов... загубіл себя і многіх невинних людей ім обманутих" і т. д. * то це, хоче нас переконати К. Біда, є - "маска сухої об'єктивности історика" за якою ховається прихильність до гетьмана!"

Чи діяльність гетьмана Мазепа хоче спопуляризувати п. К. Біда, чи наклепницькі твердження "Історії Русов"?

* Див. стор. 7 цієї книжки.

Натомісць дуже до речі подав п. К. Біда оцінку гетьмана Мазепи і його ролі в історії Олексі Мартоса (1790-1842), але знова відхиляючись цілком від теми, намагається виступати в ролі адвоката Костомарова, присвячуючи цій справі непомірно багато місця (як рівно ж в обороні М. Драгоманова та інших ворогів самостійницької ідеї).

Те, що обороняє Д. Дорошенко - запеклий "драгомановець" і федераліст, Драгоманова у своїм "Огляді української історіографії" - це не дивно, але дивно, що К. Біда, давши заголовок своїй праці "Союз гетьмана І. Мазепи зі шведами" - займається "вибілюванням" запеклих ворогів тої самої ідеї за яку боровся гетьман Мазепа і, обминаючи та промовчуючи їхні вислови про гетьмана, подає вирвані цитати, які не мають нічого спільного з темою, а догледіти в наведеному ним реченню з праці Драгоманова "закид за неправильне потрактування Костомаровим постаті Мазепи" можна лише хіба за допомогою медіуму підчас спиритичного сеансу!

Що ж до дальшого твердження, яке наводимо, пропустивши прізвиська тих істориків, яких автор згадав цілком до речі, то важко зрозуміти, чому його приписати: чи незнанню праць тих істориків про які відважується писати п. К. Біда, чи.... невмінням розуміти прочитаного! Ось це речення:

"З наукових праць цього нового покоління, до якого належать такі імена, як М. Грушевський..... О. Оглоблін, І. Боршак.... та багато інших, знайде правильне та широке насвітлення теж історична постать, яка символізує ідею української державности".

Отже, запитуємо, як розцінювати таку статтю, яка твердить, що можна знайти "правильне та широке насвітлення" гетьмана Мазепи в працях: "Ілюстрована історія України", "Полтавська битва", "Україна в кінці XVII - в першій чверті XVIII ст" (1941 р.) і т. д., коротко, в тих працях, які ми розглядали попередю, наводячи з них численні цитати? У розділі "Слідами традиційної української політики" автор тої брошурки наводить твердження М. Грушевського, що саме перед навязанням стосунків зі шведами, Мазепа мусив "уважати ситуацію незвичайно небезпечною для себе" і союз той "прикрою неминучістю... гіркою потребою". Це твердження робить з Мазепи засадничого москвофіла, якого примусили до "зміни орієнтації" егоїстичні мотиви!

Алі йдуть помилкові інші твердження. Так напр. хоча не маємо доказів того, що Кочубей "належав до протигросійського кола старшини" цю думку переказує автор, тимчасом є документальні докази того, що Кочубей був московським конфідентом.

Говорячи про причини поразки в IV розділі автор вперто твердить, що українська маса "залишилась або пасивною, або стала навіть придатним ґрунтом для активнoго протидіяння" та не "підняла повстань... на яке розчисляв король". Це наставлення народу мало бути головною причиною поразки, більше того, автор думає, що воно є наслідком "непідготованості мас", бо, мовляв, навіть нарід втікав від шведів і ховався по лісах. Тимчасом: 1) втікав нарід і ховався по лісах тому, що перед явним переходом в число шведських союзників український гетьман мусив сам видати універсала до народу, в якому закликав його так чинити і 2) ні така дезорієнтація населення, ні поворот Карла XII в Україну - не мав би згубних наслідків коли б не втрата Стародуба, Батурина, Новгородсіверська і Білої Церкви, втрата, якої ані не завинив, ані не міг передбачати гетьман Мазепа. Отже першою причиною була повільність і нерішучість Лягеркрони поєднана з подвійною грою полк. Скоропадського, вчинки двох зрадників (у Батурині й у Новгородсіверську) та продажність полковника Бурлая. Можемо пробувати обвинувачувати гетьмана в невмінню добрати людей, але таке обвинувачення було б не слушне, бо в двох випадках вибрані гетьманом старшини і залоги були вірними Україні й московини ті залоги вирізали, полк. Скоропадського не добирав спеціально гетьман і за нормальних обставин він би був добрим виконавцем наказів влади української. Отже гетьман лише хіба помилився в якостях полковника Бурлая, але такі помилки на таких становищах (не надто високих) робили й прославлені геніяльні полководці й володарі.

Тут слід підкреслити, що документальні данні (лист князя Голіцина та лист до нього Петра I) стверджують, що втрата Білої Церкви була наслідком не переходу на бік московинів полковника Омельченка, тільки продажности сердюцького полковника Бурлая, який за гроші здав Білу Церкву.

По втраті тих твердинь, що мали величезне стратегічне значіння, коли б навіть народня маса вся, як один хотіла боротися за визволення України - то і тоді вона не змогла б того зробити бо московини уважали, що знаходяться у ворожій країні і були більш обережні ніж Юліи Цезар в Галії і більш жорстокими, ніж татари за Батия.

Твердження, що гетьман не міг вплинути на відношення до шведів населення і що воно "у загальному ставилося до шведського війська вороже" - далеко не згідне з правдою, хоча між чужим військом яке не розуміє мови населення і населенням ніколи не буває добрих відносин*.

---

*підчас другої світової війни між допоміжними американськими військами і англійським народом не раз траплялися непорозуміння, хоча вони говорили одною мовою.

Спорадичні випадки нападів і партизанських виступів по виправі на Слобожанщину - не є доказом, бо вони не були аж такі часті і були часто актом помсти з боку потерпілих родинів, того шведського рейду на Слобідську Україну, приналежну до Московщини.

Далі ще й ще повторює п. К. Біда безпідставну думку немов "гетьман з представниками української провідної верстви залишились у годині великого історичного рішення самі, а українська народня маса, яка вороже ставилася до москалів була пасивна", так, немов він або не знає, або не хоче знати, що власне з числа "представників тої верстви" знайшовся у рішачу хвилину хитких зрадників надто великий відсоток, а ті тисячі козаків і січовиків, які навіть після полтавської поразки пішли з гетьманом аж за турецький кордон власне до "представників провідної верстви" не належали. Про здеморалізованість і продажність "провідної верстви" ми на своєму місці говорили і безперечно власне вона не раз унеможливила більш успішну протимосковську акцію народу. Очевидячки не маємо рівно ж підстав твердити, що вже тоді українська народня маса бачила свого найвищого володаря в московському цареві та що відігравав таку роль, як це запевняє п. К. Біда "міт єдиновірства". Українське православне духовенство ставилося й тоді з виразною несимпатією до московського православія, хоча і в його рядах, як і в рядах старшини, було досить одиниць, які охоче вислугувалися кожному, хто мав владу і гроші в руках. Ті самі особи, що писали нині панеґірики на честь гетьмана, наступного дня вихваляли царя-переможця і оббрихували подоланих. Говорячи ж про "найвищих українських церковних достойників", що "перші кинули анатему на гетьмана Мазепу", слід було в першу чергу згадати не митрополита київського, чи архієпископа чернігівського, чи єпископа перяславського, а талановитого кареровича родом з Галичини Степана Яворського, що справді, яко голова всієї православної церкви на терені московської імперії, кинув анатему, але й він не кинув її, як думає про попередю згаданих ним достойників п. К. Біда "сам" - тільки з виразного наказу московського царя.

Отже це все не говорить нічого про те, яке становище було української церкви до гетьмана Мазепи лише свідчить про брак цивільної відваги у тих достойників, які, перебуваючи в містах опанованих московським військом, не зважилися спротивитися і... піти на муки.

Нарешті безпідставним закидом є навіть часткове визнання немов гетьман Мазепа "ігнорував народню масу" і був "визначником прагнень старшинської верхівки" і що тому та маса

"не пішла за своїм гетьманом".

Підсумовуючи сказане з приводу брошури п. К. Біди, яка перед тим друкувалася в ряді чисел вінніпегського "Нового Шляху", мусимо з жалем ствердити, що автор її безкритично пустив у повторний обіг кілька засадничих тверджень, висловлюваних в дуже гострій і прикрій формі хоч би Дядиченком і іншими підсоветськими істориками, а дуже обережно і дипломатично висловлених п. К. Бідою, що їх вичитав не в сов. виданнях.

Коли б ті твердження були правильні - то довелось б сказати: трудно, але правда є правдою. Але ціла справа є в тому, що ті твердження не згідні з правдою, що автор цитованої статті шануючи однаково і "слуг Христа" і "слуг антихриста", не вмюючи відрізнити науки одних від других і виправдуючи дбайливо "слуг антихриста", сам зійшов на манівні й штовхає на них своїх читачів.

Чи проголошення "Мазепинського року" мало на меті збільшити хаос, незнання правди, не вміння знайти правильної лінії? А тим часом, на великий наш жал, надто велика частина того, що появилася протягом року власне до того привела і тому, хоч би вже згадуваний добрий українець і не москвофіл - С. Риндик, на прикінці "Мазепинського року" (бо у вересні, а "рік" кінчався в листопаді) певно під великим впливом усього ним вчитаного в пресі, прийшов до фатальних і помилкових висновків:

- 1) що факти "свідчать проти великості Мазепи"
- 2) що Мазепа не був таким майстром політики
- 3) що "треба Мазепу уявляти не таким, яким би ми хотіли його бачити, а яким він був у дійсності".
- 4) що буцім то при Мазепі "коли він прибув до Карла XII залишилося щось коло двох тисяч, а решта розбіглася"
- 5) що "Мазепі далеко до Хмельницького"
- 6) що неправдою є слова О. Теліги, що "Мазепа легко здобував собі серця суворої козацької нації"
- 7) що ми промовчуємо, що далеко не всі чужинці були високої думки про нашого гетьмана і тут же нагадує "надзвичайно негативну оцінку Енсена, (цілком не розуміючи, що шведський автор Енсен, користаючися з довірям такими джерелами, як хоч би "Історія Русов" і Бантиш-Каменський та рядом подібних - не міг дати іншої оцінки і бути "більшим українцем" за українця) і нарешті
- 8) кінчить заклик відкинути патріотизм український в цій справі (і де він його знайшов!) та шукати ... правди, бо мовляв, "треба об'єктивного дослідю".

З наведеного виходить, що сам п. С. Риндик, який, як видно з тих його тверджень, перебуває також під впливом і суб'єктивних

та навіть надзвичайно тенденційних і ворожих авторів - ще й ті писання уважає надто.... прихильними! Що ж він уважає за "об'єктивне"?

Це є так би мовити сумний "підсумок" т. зв. "мазепинського року"...*

Чи не ліпше було б, коли б хтось зі ширих ініціаторів "Мазепинського року" написав був книжку, в якій би з'ясував дотепер усталену правду та "розсортував" істориків наших бодай на дві групи: прихильників віковичної "дружби" (в тій чи іншій формі), з московським народом і прихильників суверенного самостійного існування української нації в суверенній державі. "Розсортувавши" ж, виказав би де і як, в догоду цим своїм поглядам, фальшували наше минуле перші і де помилялися (вірючи першим) - другі.

Думаю, що власне, коли б комусь пощастило викликати в цій справі в головах українських і неукраїнських "прояснення", то було б тим самим проложено шлях до розвитку справжнього мазепознавства, обпертого на фактах і документах, а не на твердженнях всіх істориків тих обох груп, що в нашій свідомості змішалися в одну купу, мов у Пушкіновій "Полтаві" де "всьо смешалось" - "коні, люди і грохот тисячі орудій".

ІХ. ПОРТРЕТИ "ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ", ЯК ЗАСІВ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ.

Запанувавши після полтавської катастрофи над Україною, москвини взялися дбайливо не лише до спотворювання образу Мазепи та його діяльності, але й до старанного нищення всього, що пов'язане з його особою й гетьмануванням.

З церков, збудованих коштом гетьмана або ним реставрованих, було, як знаємо ще після полтавської поразки наказано поздирати герби і написи, з ним пов'язані. Але навіть самі ті церкви викликали далі зненависть москвинів і тому москвини-денікінці в 1919 році обстрілювали з гармат Брацьку Церкву, збудовану гетьманом на місці старої, поставленої ще Сагайдачним, якого кості в ній же спочивали аж до

1937 року. Цього року варвари-москвини розібрали цілком церкву Миколаївську (на Печерську) та Брацьку, а реставрований гетьманом Михайлівський монастир ще в 1934 році висадили намітом у воздух. Року ж 1941 підмінували москвини і висади-

ли у воздух Успенську Церкву Київсько-Печерської Лаври, збудовану в XI віці, реставоровану ж за Мазепи з його допомогою.

Та на цьому не кінчилося. Нашадків позбавлено навіть портрета цієї визначної людини і політика!

Москвини на спілку з москвофілами пустили в обіг ряд фальшивих портретів, і ми ще мусимо усталювати, як виглядав справді гетьман.

В "Ілюстрованій історії України" М. Грушевського подано шість портретів гетьмана і один алегоричний рисунок, а з них майже половина не мають нічого спільного з гетьманом!

Як відомо, в старовину, коли хотіли когось зогидити в свідомості загалу, не раз, немов символічну машкару, просто дочеплювали такій особі до її постаті чи одягу голову якоїсь загальновідомої своїм ганебним вчинком особи. Цей метод і був безперечно застосований до гетьмана Мазепи.

Московський цар назвав свого ворога "новим Юдою" і тим дав вказівку, яким мають його наші яничари бачити.

Вже в літопису Величка ми знаходимо "портрет" гетьмана Мазепи, який має, не надто вдало відмальоване лице Юди з відомої "Тайної вечери".

Саме тому й бачимо на ньому "гетьмана Мазепу" з клиноподібною бородою, якої не бачимо на інших портретах, але яку має не одне зображення Юди Іскаріота, в тому й згадане нами.

Репродукцію цього портрету подав М. Грушевський на ст. 384.

На стор. 385 тої ж "Історії України" знаходимо репродукцію іншого портрета, під яким читаємо: "Мазепа з гравюри XVIII віку. Цей портрет-гравюра De Beulá вперше появився в ляйпцігському журналі "Die Europäische Fauna".

Цей журнал виходив в Ляйпцігу, це б то в Саксонії, яка була перед тим окупована шведами, а тому як населення Саксонії, так і громадська думка були настроєні вороже до шведів та шведських союзників, а симпатизували москвинам. Політика Мазепи що-до Правобережжя і те, що він "не спішився" з допомогою Августу саксонському, королю польському - були причиною, чому гетьман не користався симпатіями серед прихильників Августа, а маляр, що малював того "портрета" - ніколи не бачив гетьмана.

Отже, і в цьому портреті саксонці, наділили гетьмана рівно ж обличчям; яке скорше нагадує якогось "Юду" ані ж гетьмана.

У брошурці Бантиш-Каменського "Жизнь Мазепи" також є звичайно "портрет Мазепи". Цей портрет має свою досить довгу історію. Згаданий портрет є копією роботи гравера Осі-

пова з "Бекетівського портрету", який так звався тому, що був опублікований по смерті Бекетова в числі репродукцій інших портретів його збірки.

Збірка репродукцій з колекції Бекетова носила назву "Собраніє портретів росіян знаменітих" Москва 1821-1824. З цієї збірки й відмалював для Бантиша-Каменського копію "портрета Мазепи" Сплітетесер, а гравюру з тої копії зробив Осіпов. Згаданий портрет фігурував як "портрет Мазепи" в "Історії Малої Росії" (у виданні другому та третьому) а також у книжечці Бантиш-Каменського "Жизнь-Мазепи" (1834).

Копію з цього портрета (властиво - варіант) мав також В. Горленко. Саме з цього ж портрету ("Бекетівського") і зроблено було кольорову копію для НТШ у Львові.

Певним варіантом того ж портрету є і т. зв. "краківський" портрет, який переховувався в Національному Музею в Кракові.

Чи ж цей портрет зі збірки Бекетова, який послужив зразком для всіх згаданих портретів, має щось спільного з гетьманом Мазепою?

Як виявили досліді, немає нічого спільного, бо не є портретом великого гетьмана.

В основу цього портрету ліг т. зв. "академічний" портрет, це б то портрет, який зберігався в Петербурзі в "Академії Мистецтв".

"Академічний" портрет належить пензлю московського маляра І. Нікітіна, якого москвини уважають визначним малярем. Жив І. Нікітін в роках 1688-1740.

Т. Кибальчич, на підставі записок тої Академії Мистецтв, усталив, що його малював Нікітін, і припускає, що власне І.

Нікітін мав нагоду підчас перебування в 1722 році гетьмана Скоропадського при дворі в Петербурзі з нього намалювати цього портрета. Таким чином, той портрет, у ліпшому випадкові, міг бути не портретом гетьмана Мазепи, тільки П. Скоропадського! Та, показалося, що не було вистарчакчих підстав уважати його і за портрет гетьмана Скоропадського! У збірці музею петербурзької Академії Мистецтв він фігурує з написом "Портрет наполянаво гетмана". Цей напис не дає підстав, щоб його пов'язувати з особою гетьмана Мазепи, як рівнож і гетьмана П. Скоропадського.

Як слушно припускає Уманець, той портрет є просто малярською фантазією на тему "сучасного Юди" або "Каїна".

До Нікітіна, коли він викінчував цього портрета, зайшов знайомий і, побачивши портрета, вигукнув: "што за мазепу ти нарисовал"? -"І в самом деле Мазепа!" - відповів вдоволений Нікітін, радіючи, що йому пощастило віддати на обличчі ри-

си людини з негативною вдачею у сполучі з виразними докорами сумління.

Так було "охрещено" портрет роботи Нікітіна.

І ось цей портрет почав "гуляти" по книжках. Репродукції з нього можемо знайти і в чужинецьких працях в тому числі й московських і польських. Та це був знову..... "Юда"!

Гравюру Тарасевича, що могла бути портретом Мазепи, як подає В. Барвинський в "Історичних причинках" (1908-1909), де-хто з дослідників вважає за портрет... Шереметьєва!

Було б неприродним, коли б, так би мовити, фаховий очорнювач гетьмана Мазепи - проф. О. Оглоблін не постарався, забравши голос також і в справі портретів гетьмана, скерувати громадську думку української еміграції у якийсь новий "лябіринт". В уже цитованій книжці "Нариси з історії України", випуск VI) він оповістив автентичним "портретом" Мазепи рельєфне зображення невідомої особи на дзвоні, знайденому в Домницькому монастирі коло Чернигова. Пізніше він пробував спопуляризувати цього ж портрета у видаваній, колишнім (1927-1930) редактором фінансованих більшовиками парижських "Українських Вістей" І. Борщакон - "Україні", який зрештою й сам не раз зручно обхляпав болотом гетьмана Мазепу.

Ще пізніше (в червні 1952 року) як подає та ж "Україна", проф. Оглоблін на своєму відчиті оповістив власне всю групу "бородатих" портретів "Мазепи" за єдино-правильну, захищуючи до них, як уже згаданий портрет "Літопису" Величка, так і портрет, вміщений лянцігською "Die Europäische Fauna". При цьому проф. Оглоблін цілком не журився тим, що хоч обидва згадані "портрети" є остільки ріжні, що, навіть, погодившись з думкою, що ті портрети малювали не малярі - тільки партачі, навіть у цьому випадку неможливо припустити, щоб то були портрети тої самої людини! Та всі вони йому певно тому надавалися, що були інтерпретаціями... Юди! Знаючи ж, як ставиться український нарід до людей рудих (може тому, що рудих є досить великий відсоток серед москвинів), як подає та ж "Україна", "Оглоблін надає особливої ваги "свідченням козацької старшини", сучасників Мазепи, що потім згадували, що Мазепа "був волосом рудакий, довголик і з бородою".

Редакція "України" тут же заздальгидь інспірує думку, що усі дослідники "змушені будуть порівнювати свої висновки з допомогою того типу "бородатого" портрету Мазепи, що його "непомилний" О. Оглоблін вважає за автентичний!

Тимчасом вже згадуваний Уманець в розділі VIII своєї монографії пише, що сучасники змальовували гетьмана, як особу "хударяву, з гордим зором і похмурим, де-що задумливим".

Чи цей опис відповідає правді? Треба думати, що не цілком. Майже певним є, що так його описували сучасники вже по катастрофі і це відбулося на означенню зору, як "похмурого". Нам відомо всім, що ніколи "люди з похмурим зором" не користаються симпатією і не подобаються ані чоловікам, ані жінкам. Особа, яка його знала особисто і залишила на письмі згадку про зустріч з ним, а саме: Жан Балюз, пише, що він його знав давніше і "замолоду бачив п. Мазепу, гарного, і стрункого, при дворі" (короля). А відвідавши його вже на старости літ (1704 році) і тоді написав: "Володар Мазепа вже поважного віку на яких десять літ старший за мене. Вигляд у нього суворий, очі блискучі, руки тонкі й білі як у жінки, хоч тіло у нього міцніше ніж тіло німецького рейтера". Отже тут мова про суворість, але не про похмурість.

Рівно ж, зрештою й Голіков так описував Мазепу: "Мазепа імел рост несколько больше посредственново, лицом сухорляв, станом тонк і проворен, взор гордий і суровий, від задумчивий".

Але виникає питання, чи можемо цілковито вірити навіть тим сучасникам, які не "потім згадували", а хоч би записали відразу, безпосередньо тоді, коли бачили людину, що її описують, як та людина виглядає?

Подаємо яскравий приклад того, що треба обережно ставитися і до таких "свідочств". Московський письменник І. Тургенев 20 жовтня 1851 року бачився у Москві з М. Гоголем, якого тоді відвідав. І ось, що він написав, пишучи про ці відвідини і про зовнішній вигляд М. Гоголя: "В той час (1841 рік) він мав вигляд присадкуватого і огрядного малороса, тепер він мені здавався худюю і змарнілою людиною... Його біляве волосся, що від скронь падало прямо, як звичайно у козаків, зберегло ще свій кольор молодості..." Так писав І. Тургенев. Тимчасом на всіх портретах Гоголя, мальованих за його життя і зараз після його смерти, він має темне волосся.

Другий приклад: Шевченко на своєму автопортреті з кнацьких часів і на всіх пізнійших малював у себе карі очі, та це не перешкоджає відомому московському маляреві, сучасникові поета, Крамському, наділити Шевченка на знаному портреті синюватими очима!

Отже різні недокладности можливі, але маляр, що малював портрета з натури або портрет людини, яку всі знали, і то малював ще за життя тої людини, навіть коли не відзначався хистом, у жодному випадкові не міг наділити безбороду людину - бородою, або бородату - намалювати без бороди, не міг змінити форми бороди і важко припустити, щоб змінив колір волосся.

Тимчасом, (як читач легко може переконатися, глянувши на таблиці в кінці книжки) власне "бородаті" портрети Мазепи остільки різняться як формою бороди, так і всіма рисами обличчя, що не можемо мати жодного сумніву в тому, що вони не є портретами одної і тої ж людини! Мало того! Ні один з них не має відповідних даних, конечних щоб бути портретом гетьмана Мазепи.

Недбальство знов авторів, які "прикрашають" свої книжки портретами Мазепи, ще більшу вносить плутанину в цю справу. Прикладом такого недбальства може бути хоч би репродукції портрета гетьмана, який зберігається в шведській Гріпсгольмській галерії. Одну з репродукцій цього портрету можемо знайти в книжці Єнсена, другу (значно гіршу) маємо в "Ілюстрованій історії України" на стор. 376, а третю в книжці В. Луціва "Гетьман Іван Мазепа", виданій в Торонто на стор. 13. Коли ми виріжемо з тих портретів самі обличчя, ніхто не визнає ці обличчя за обличчя тої ж людини! З окрема в торонтському виданню наділено гетьмана іншою зачіскою ("під макітру"). Праве, затінене у Грушевського, вухо зроблено яскраво-білим і закінчено вгорі гостро. Ми розуміємо, що хоч би д-р. Луців, як на це вказує увесь напрямок його праці, дав таку репродукцію не зі злої волі, лише певно не надавав тому належної ваги і не спровадив доброї фотокопії того портрета, але чи не ліпше тоді не дати жодної? Так чи інакше, але фактом лишається, що в усіх трьох названих працях репродукції надто різняться і найдалша від оригіналу таки в "Ілюстрованій історії України" М. Грушевського.

Спотворюється отже репродукції навіть за наших часів, що ж говорити про тодішні?

Та недбальство, або неповажне трактування портретів гетьмана сягає значно далі!

Історія т. зв. "норблінівського" портрета є того роду, що про неї впросто соромно писати! А про те - писати треба, бо треба боротися з таким обурюючим відношенням самих українців до одного з наших найбільших гетьманів.

Вже Уманець згадує про існування портрета гетьмана Мазепи роботи Норбліна.

Пізнійше, перед першою світовою війною, появилася (в 1911 році) перше видання "Ілюстрованої України", в ньому на стор. 389 був видрукований "портрет Мазепи" з таким поясненням автора: "Мазепа, ніби то - старий малюнок з портрета, що ніби був тоді в монастирі під Лисянкою", а в "Поясненнях до ілюстрацій" подав автор, що взятий той малюнок із "альбома Деляфліза".

Як може легко переконатися кожний читач, цей "портрет"

справді немає нічого спільного з монастирем під Лисянкою (де він не був ніколи) - тільки є партацькою копією (голова з шапкою) рисунку Норбліна, до якої додана ще постать в чудернацькому одязі, який хіба міг нагадувати московський боярський одяг допетровських часів.

Саме ця антимистецька "праця" неznаного партача чомусь заїмпонувала українцям і появилoся кілька репродукцій власне цього "портрета Мазепи", між іншим і у виданому в 1914 році "Січовому Співаннику" (вид. "Боевої Управи").

У 1918 році, випадково, набув я серед інших книжок, писану по польські монографію, присвячену маляреві Норбліну. Автор її, розглядаючи інші праці цього маляра, між іншим, вичерпуюче зясував усе, що торкалося норблінoвського оригіналу "портрета Мазепи", яким користався той, хто малював отого "портрета з-під Лисянки"! Праця автора згаданої монографії не лишала найменшого сумніву в тому, що, ані портрет наче б то знайдений під Лисянкою, ані портрет роботи самого Норбліна не мають нічого спільного з гетьманом Мазепою.

Автор цих рядків тоді ж зreferував усю справу з тим портретом у короткій статті, додавши до неї те, що було відоме про інші портрети, але цю статтю, відїздючи спішно в певних справах з Києва, не мав змоги особисто віддати редакції "Нашого Минулого", лише передав її через В. Модзалевського, з яким бачився перед відїздом у себе в хаті. Та так сталoся, що після того "Наше Минуле" перестало виходити, і що сталoся зі статтею - невідомо.

Події, що потому розгорталися з шаленою швидкістю, затерли в моїй пам'яті цю справу, тим більше, що й моя бібліотека разом з монографією Норбліна - загинула!

Щойно коли перед другою світовою війною (1938-39) накладом "Українського Наукового Інституту" у Варшаві, вийшов науковий збірник, що мав заголовок "Мазепа" (т. I і II.) мені пригадалася ця справа. У цьому збірнику в статті В. Січинського серед опису різних гравюр і рисунків, пов'язаних з особою гетьмана Мазепи, був згаданий і "портрет гетьмана Мазепи" роботи Норбліна.

Тоді ж я написав редакторові тих збірників про походження "портрета" роботи Норбліна й просив бодай телефонічно зажадати в польській національній бібліотеці подати прізвище автора монографії (яке я забув) присвяченої Норбліну та докладну назву і рік видання. Підкреслив я при тому, що така монографія є імовірно в польській мові лише одна і знайти її буде не так важко, прізвище ж її автора я по 20 роках не міг собі пригадати.

Редактор (здається - Гловінський) обмежився до того, що

мого листа переслав В. Січинському до Праги. В. Січинський, пізніше, (в 1943 році) підтвердив, що такого листа одержав, але, додав: "де б я за польською книжкою, не знаючи її автора, шукав у Чехії".

Згадував про те, що цей портрет не має нічого спільного з гетьманом і І. Борщак в 1924 році.

Щойно видаючи в 1953 році друге видання своєї "Історії українського народу" я згадав у ній з пам'яті про походження того "норблінівського" портрету, а тому закралися в цю згадку певні недокладности, однак саме головне, це б то що Норблін ані не думав малювати портрет гетьмана - було сказано ясно, як і згадано, що було шість де-що відмінних його шкіців.

Та яке ж було моє здивовання, коли я побачив, що В. Січинський у виданій вже в США брошурці знов подав про цю роботу Норбліна, як про "портрет гетьмана Мазепи"! Менше здивувала автора цих рядків поява репродукції того ж "норблінівського" портрету на ст. 27 книжки В. Луціва "Гетьман Іван Мазепа" з такими поясненнями: "Гетьман Іван Мазепа у виконанні Норбліна (Рідкісна ритовина)".

Одне й друге змусило автора цих рядків почати розшуки за монографією Норбліна, щоб так покласти край баламученню читачів.

По розшуках у всіх більших бібліотеках світу (бо знайти книжку в польській мові в англійській чи французькій бібліотеці - не так легко) за допомогою добрих людей, яким належить за це щира подяка, почастило знайти в Америці ж ту польську книжку, якої "не могли" наші "віддані науці українські вчені" знайти у.... Варшаві!

Фотокопії з цієї праці про Норбліна знайдуть читачі в кінці книжки. Додані вони не лише для кращого з'ясування, але й тому, що де-які з наших т. зв. "науковців" надто часто "цитують" те, чого в "цитованих" ними працях ніколи не було і, міряючи своєю міркою, підозрюють і інших! Коли б було інакше, то не міг би по виході "Історії укр. народу" шкіц з жида-орендаря фігурувати далі, як один із портретів українського гетьмана!

Монографія про Норбліна належить перу д-ра Зигмунта Батовського, амануента львівської університетської бібліотеки. Видало цю працю в 1911 році "Видавництво Т-ва Викладачів Вищих Шкіл у Львові під редакцією Т. Пінієго", як XIII том серії "Наука і мистецтво". Книжку друкують в Кракові і має вона 220 сторінок і 148 ілюстрацій.

Пер Норблін (маляр) був властиво французом, що жив багато років у Польщі. Знайшов він "мецената" в особі князя Ада-

ма Чарториського "генерала земель Подольських". Норблін учив малювання його дітей та був при його дворі малярем. Привіз його князь року 1774 з Франції. Жив він у Варшаві, а також в літній резиденції Чарториських: в Волчині (на межах Литви над Бугом). Бував і в маєтку Чарториських у Красному, в Пулавах, а також якийсь час жив Норблін у Люблині.

Серед шкiców і малюнків Норбліна тому є також постать "козака". Пензлю ж Норбліна належить "Коломийка в степу" (намальований козак, який пішов навприсядки та дівчина з вінком на голові, волосся заплетене у дві коси, в українському одязі витанцювує посередині. Третя особа, також козак, що грає на кобзі, а ще одна кобза лежить на землі. Степовий краєвид і шатро позаду танцюристів дозволяє припускати, що може назва "коломийка" і не надто відповідна. За шатром кінь - і ще три козацькі постаті.

Серед серії "польські одяги" є також український селянин, український козак, ще один український козак, "козацька дівчина". Окрему групу творять "люблинські типи".

Норблін одружився з полькою, але пізніше вернувся до Парижу, де й вмер.

Шкiców "Мазепи", як я вже про це писав в "Історії українського народу" (стор. 260) було шість.

Оригінали репродукції, що є в книжечці З. Батовського (стан I, стан III, стан V) є в "Bibliothèque Nationale" в Парижі. Стан VI (оригінал) був у колекції проф. Станіслава Шимоновича.

Про ці всі шкіци говориться в згаданій монографії на сторінках 43, 44 і 45. Фотокопії шкiców з цих сторінок подаємо в кінці книжки, а тут переклад тексту.

Отже З. Батовський пише: "Індивідуальність нашого гравера (ритовника або штихаря) щойно тоді яскраво виступає, коли він, не звільняючись від впливів Рембрандта, ставиться сам до цього мистця так, як і до природи. Завдяки такій щасливій рівновазі, повстав один з найбільш цікавих його творів - студії портретові під назвою "Мазепа", аквафорта остільки визначна, що вже сама вона не дасть піти в непам'ять призвищу Норбліна-ритівника. Чи ця студія є портретом козацького гетьмана? Ні! Ані відтворена постать не має нічого спільного з рисами обличчя відомих досі портретів славного козака, рівнож між собою не згідними, як і зрештою здебільшого невірними, ані надпис на останнім стані аквафорти: "Ма-

zerra aetat 70" не стосується до нього.*

"Поки дослідникам іконографії гетьмана козацького гощастить усталити, який його образ є найбільш автентичним, мусимо творові Норбліна в кожному випадку відняти приписуваний йому характер історичного портрету**. Численні стани тої аквафорти, що знаходяться в збірці гравюр Національної Бібліотеки в Парижі, зраджують, як і з чого той твір по-встав, а потім безсумнівно стверджують, що це є студія з натури, перетворена в процесі праці під впливом Рембрандта в твір фантазії.

"На першій плиті (ілюстрац. 27.) в пізнійших етапах майже наполовину скороченій, бачимо лише зариси постаті, ледве помітні контури обличчя під пласким хутряним ковпаком, але виразно - обличчя старого жида з довгою, посередині розділеною бородою, з довгим волоссям, яке кучерявиться ззаду голови над плечима так легенько нашкіцтованими, що одягу розгледіти не можна. Вирисовується він щойно при дальшому виконанню праці, коли мистець починає посуватися голкою додолу плити. Вдягає тоді Норблін свою модель у рід жупана, на плечі закидає йому плаща з аграфками, вішає на шию медальйона, а при тій нагоді заміняє шабасову шапку на більш високий ковпак з верхом, що звисає як у козацьких шапках. У стані третьому (іл. 28), на якій бачимо постать власне так вдягнутою і де вже мистець, вдоволений своєю працею, підписується: Norblin fa. 1775, маємо вже лице затінзоване, повне виразу, розвіяне волосся, бороду більш розділену, хвилясту і більш у бік відхилену, але докладні обриси остаточного вигляду усталюються щойно в стані V. (іл. 29) наслідком зміни одягу. Шапці мистець додав ошатний бонетовий верх з пером, форму ковпака - звузив і видовжив, керую загнув гранчастю складкою над правим плечем і усунув довге волосся. Одиноким лише обличчя лишилося майже незмінним від першої студії композиції, немов на доказ, що Норблін відтворив у цій студії живу особу, тільки передягнуту в фантастичний одяг.

*Примітка З. Батовського: "Містифікуючий подібністю до Норблінської аквафорти "портрет Мазепи" збережений в аматорській копії De la Plise-a в Церковно-археологічному Музею при Київській Духовній Академії (репр. в творі М. Грушевського "Ілюстрована історія України" Київ-Львів 1911 р. ст. 416) є безсумніву витвором XIX віку зробленим на основі Норбліна.

** Інформації про історичні портрети Мазепи вичерпуюче подає В. Єрвінський в своїх студіях "Історичні причинки" I-II.

"Затиснуті уста, вузькі очі, голені лица надають дідові виразу гордовитого і поважного, одяг же перетворив його у екзотичного достойника, або - про що скорше міг думати Норблін у процесі втілювання своєї ідеї - в рембрандівського рабина (іл. 30).

"Та що ж має значити напис "Мазепша"? Цю загадку розв'язує родинний переказ Чарториських, підтверджуючи цілковито щойно зроблені висновки. Згідно з тим переказом постать, яку Норблін так мистецькі увіковічив, це жид орендар князів Чарториських, загальновідомий у княжих маєтках під прізвиськом Мазепи*.

"Не дорівнює "Мазепі" ані експресією, ані вибагливістю виконання один з його наступних штихів: "Вибір Пяста королем"...

Стільки з монографії, присвяченої Норблінові про "Мазепшу", але й цього досить!

Шість штихів, які є етапами твору автора, свідчать навіть без тих усіх подробиць про те, що створена Норбліном дивовижна постать не має нічого спільного з українським гетьманом.

Але той факт, що навіть у 1950 роках знаходяться автори, які включають, не зважаючи на остереження один з цих штихів в число портретів гетьмана, з одного боку, свідчить про недбальство і неохоту бодай перевірити справу, а з другого боку виявляє усю нехоть до критичного думання! Всі ті, хто подавав цей портрет за портрет гетьмана, не бажали собі навіть завдати труду подумати над тим: 1) Як міг мистець, який намалював цього "Мазепшу" у 1775 році, намалювати портрет гетьмана, не рахуючись цілком з усіма портретами, раніше намальованими, не рахуючись аж до такої міри, щоб наділив його роздвоєною бородою, якої не зустрічалося на жодному портретові? 2) Навіть коли вважати неможливе можливим, то й тоді мусіли б наші "історики" знати, що такого одягу, який є на цьому портреті, ніколи не носила наша старшина чи гетьмани. А тимчасом Норблін у своїх рисунках на українські теми довів, що він знав, як вдягалися українці!

Самозрозуміло, всякий маляр, глянувши лише на "борода-

---

*Примітка з Батовського: "Цю відомість, важливу для пізнання шляхів творчости Норбліна, і для цього штиха записав відомий маляр і варшавський критик Г. Понятовський з нагоди останньої Норбліновської вистави ("Дурер Варшавські" 1910 р. ч. 305 з 4.XI). Про цю подробицю довідався він від Володислава Дмоховського, а той безпосередньо від князя Володислава Чарториського"

ті" портрети "гетьмана Мазепи", відразу побачить, що ті портрети не мають нічого спільного між собою і не відповідають дійсності!

Натомісць варто звернути увагу на ті портрети, які малювані були без сумніву за життя гетьмана і то ще за його гетьманування! До таких портретів належить: 1) портрет-фреска на внутрішній стіні Києво-Печерської Лаври, 2) портрет, що заховався у віттарі Києво-Печерської Лаври 3) Шведський портрет Гріпсгольмської Галерії.

Всі згадані портрети, безперечно, були малювані ще за гетьманування Мазепи, а це є гарантією того, що малярі, які ті портрети малювали, намагалися зробити ті портрети подібними до оригіналу. Як-що малярі, що виконали ті портрети і не належали до числа славнозвістних, то в жодному випадкові не були вони й цілковитими нездарамі, а це є запорукою того, що їхні портрети мусіли бодай нагадувати гетьмана Мазепу. Самозрозуміло, що маляр, який малював портрет для вміщення його у віттарі, намагався надати обличчю вираз побожний, а що певно стало малював образи святих, то й позначилася на цьому портреті відповідна техніка (форма носу, брак м'язів і зморшок).

Коли приїняти під увагу, що малярі не відзначалися надмірним хистом та, що ті портрети належать до різних років гетьмана, то розбіжності між ними не будуть за великі!

В кожному разі ті портрети скорше можуть зображувати ту ж людину, як портрети "бородаті".

У кожному разі кожний, хто знайомий з плястичною анатомією і знається на малярстві може безумовно ствердити, що портрет з віттаря Києво-Печерської Лаври і шведський портрет в Гріпсгольмській галерії були малювані з тої самої людини, лише людина з якої малювали першого, встигла постаршати на яких 15 років. Однак чоло, ніс, вуха, підборіддя і навіть вуса зберегли свої основні зариси і навіть очі не аж так змінилися.

Шведи не займали Києва і жодний швед не міг бути у віттарі Києво-Печерської Лаври й бачити того портрета гетьмана. Отже подібність людини намальованої на одному й другому портреті можна пояснити собі лише тим, що в обох випадках малювано ту ж саму людину.

Портрет зі збірки Бутовичів досить сильно різниться від двох щойно згаданих, та важко сказати чи ця різниця є наслідком невміння маляра вхопити й віддати подібність, чи навпаки, в тому часі гетьман виглядав інакше і був гладкий, чи одне й друге разом.

За те портрет з віттаря церкви Києво-Печерської Лаври можуть нам дати уяву, як справді виглядав гетьман Мазепа.

Не підлягає сумніву, що нині (та ще й на еміграції) нелегко усталити який із портретів гетьмана Мазепи є найбільш близький до оригіналу, це б то на якому з цих портретів гетьман подібний до самого себе, але при добрій волі, при поважному відношенню до цієї справи і при ширій пошані до одного з найвизначніших наших мужів, можна би було багато зробити!

Та власне на жаль, тої доброї волі і широкій пошани на ділі, а не на словах - бракує, а анальфабетизм наших громадських "діячів" і "політиків" у питаннях рідної історії, що є наслідком того, що не існувало і не існує доброї державної середньої школи в якій вони могли би вивчати нашу історію - утворює чудовий ґрунт для ширення хаосу і бадамуцтва і в цій ділянці!

Про брак зацікавлення такою справою як портрети наших гетьманів може свідчити хоча б доля одного з портретів І. Виговського.

Як відомо, в наших "історіях" досі покутує портрет І. Виговського, взятий з літопису Величка. Є поважні причини думати, що цей "портрет" змайстровано подібним способом, як і вміщеного там "портрета Мазепи" (про який вже була мова).

Виговського, згідно з московським навітленням справи, сповіщено "ляхом" і від цього очернення не рятував його навіть безсумнівний факт, що власне ляхи його розстріляли... Отже тому і в літопису Величка справу з портретом гетьмана розв'язано просто: наділено Виговського типово польським обличчям і підкрученими до-гори вусами!

В 1923 році автору цих рядків вдалося випадково, під час перебування в Крем'янці, натрапити у пані Михайловської (яка пізніше стала дружиною повітового інспектора "акцизи і державних монополів" Бялецького) на оригінальний старовинний портрет гетьмана Виговського. Пані Ядвіга Михайловська, як виявилось, походила з родини спорідненої з гетьманом Виговським і тому, серед родових портретів зберігався у неї й великий, старовинної роботи, портрет гетьмана. На цьому портреті гетьман Виговський, змальований у панцирі з булавою та виразним написом у латинській мові, який подавав хто саме змальований на тому портреті. Ствердивши, що портрет справді походить із XVII віку, автор цієї праці, зустрівшись з кустосом Музею НТШ у Львові - проф. Шендриком, скерував його до Крем'янця до пані Михайловської оглянути той портрет. Гетьман на тому портреті мав темне волосся, типово-українське обличчя і по козацьки звисаючі до долу вуса.

Зустрівшись згодом з проф. Шендриком я запитав його про долю того портрета. Проф. Шендрик сказав, що портрет на його

думку є автентичний і справді походить з XVII віку, але п. Михайловська (завзята полька) не захотіла подарувати цього портрета НТШ, згоджуючися однак продати його за 700 злотих. Звичайно НТШ не лише не набуло цього портрета, але й не подало в своїх виданнях жодної звітки про його існування та не подбало бодай про відфотографування. Так на ділі, а не на словах дбаємо ми про наше минуле.

Оскільки ж мова про портрети гетьмана Мазепи то прикладом, що показує на якому рівні перебувають "інформації", що ними годують нашого інтелігента, може служити стаття Теодора Мацьківа "Портрети гетьмана Мазепи" ("Ми і Світ") 1957 рік, січень стор. 36-38). В ній Норбліна (Норблена)* перетворено в Ноблена, а шість його рисунків перетворилося в... дванайцять!

Подібні ж метаморфози сталися і з іншими портретами про які автор тої статті там згадує. Зокрема подано, що портрет зі збірки Бутовича є портретом Самойловича, хоча на тому портреті вимальований не лише герб Мазепи, але й постать прикрашена "орденом св. Андрея", встановленим Петром I. І творцем же портрета "академічного" став не Никитін, лише Осіпов!

Коли виявляють таке знання з ділянки портретознавства Мазепи люди, що пишуть на історичні теми, то чи ж можемо дивуватися, коли сучасні малярі й різьбарі уважають, що не існує нічого, щоб обмежувало фантазію маляра, що вільно рівно ж взяти за основу будь-який старий портрет, аби лише коло нього стояв напис "гетьман Мазепа"!

Одні з тих малярів мають найкращі наміри й ставляться до гетьмана з виразним пієтетом, інші - правдоподібно дивляться на нього очима автора "Історії Русов", Бантиш-Каменського чи Пушкіна. До перших належить хоч би Курилас. Пок. Богдан Лепкий розповідав авторові цих рядків про свою живу участь в обговорюванні й мальованню того портрета. Він обмінювався з Куриласом поглядами що-до того, як мав би виглядати на тому портреті гетьман, та що-до його духового обличчя.

Треба признати, що виразом очей та виразом обличчя цей портрет відповідає тій постаті, яка змальована Лепким в його трильогії, навіть помітна та ж нерішучість, яка є притаманна Мазепі Лепкого.

На жаль, крім цього вифантазованого портрета, є ще цілий ряд інших, один до одного цілком неподібних. Наша преса власне в рямцях "Мазепинського року" видрукувала цілу хмару таких "портретів" немов бажаючи збільшити існуючий хаос і цілковито забити памороки читачам.

---

*читається по французьки повне прізвище: "Норбле де ля Гурден".

Особливо багато таких "портретів" пустив в обіг "Новий Шлях", а серед них, імовірно "відзначаються" (в гіршому розумінню) "портрети" роботи Кейвана, Чорпіти і де-яких інших. Кажемо "імовірно" - бо в 62 числі того ж часопису видруковано портрет під яким читаємо, що то мав би бути портрет роботи Куриласа, тимчасом важко сказати чи його можна уважати хоч би за пробу якогось партача з пам'яті намалювати копію, бо не лише обличчя не має нічого спільного з обличчям портрету Мазепи роб. Куриласа, але навіть одяг різниться! При такому безцеремонному поводженню з творами малярів, самозрозуміло, не можемо знати з певністю чи й інші "портрети" видруковані в пресі не є ще в додатку спотворені кимось.

З більш "популярних" слід подати "портрет" роботи Масютина, якого Мазепа має всі прикмети характеру "Мазепи" з "Полтави" Пушкіна. "Овид" пустив в обіг фантазію Крюкова, що не лише не має нічого спільного з жодним історичним портретом гетьмана, але навіть, як фантазія, є фантазією винятково невдалою, бо бачимо перед собою якогось гульвісу знищеною республічним способом життя; обличчя мало інтелігентне. Маємо вражіння, що перед нами актор провінційної трупи, що спробував заграти... гетьмана! Одна знов малярка наділила нас такою "мистецькою" копією з Мазепи-Юди Величка, яку певно могла б зробити кожна 10-літня дитина.

Різьби - рівно ж невдалі, а все разом показує брак пошани малярів як до особи гетьмана так і до історичної правди, яка повинна таки зобов'язувати маляра, коли він на портреті ним намальованому пише "гетьман Мазепа".

Чи не ліпшим був більш "повний" напис літописця, на подібної схожості малюнків, що написав "се лев, а не собака"? Певно у нього більше було розвинуте почуття самокритики ані ж у наших сучасних малярів, що беруться за мальовання портретів гетьмана Мазепи.

Ми не відбираємо права кожному малювати, що йому заманеться, але зле свідчить про редакторів і видавців, про їх почуття відповідальності перед історією той факт, що вони без найменшого застереження чи пояснення друкують такі "портрети" і так ретельно збільшують хаос.

Ми не дивуємося рівно ж тому, що ряд малярів-чужинців, які може не знали нічого про український нарід і його велике минуле, яких неосвіченість сягала де-коли так далеко, що вони не могли відрізнити українців чи від поляків чи то від москалів і які знали про Мазепу лише з поеми Байрона і охоче малювали на такий "екзотично-романтичний" сюжет як вигадана Пасеком пригода (пригода з конем) свої "баталістичні" малюнки,

але дивуємося тим українцям, які замість присвятити свою увагу в ділянці портретології гетьмана Мазепи, відсепарованню зерна від половини, з гордістю відомого чеховського героя новели "Радість"* визбирають ті твори чужинецьких малярів та пишуть про них з нагоди року..на честь Мазепи!

При такому браку почуття відповідальності у авторів і редакторів, можуть портрети жида-орендаря і створені фантазією маляра образи Юди - ширитися серед нас, як портрети одного з найбільших наших гетьманів. Справді "папер витримує все"!

І тут виникає питання: чи не тому ми досі не спромоглися відновити державу предків, що серед нашої освіченої верстви мають чомусь вплив і послух люди, яких не тільки цілком не цікавить пізнання правди, не тільки не обурює обстрікування предків чи сучасників, але які самі спеціалізуються в орудуванні "фальшивками" і чомусь найчастіше підтримують саме тих кого здорова нація виставила б давно до "стовба ганьби" на позорище!

Мало того! Власне чомусь наш "загал" обурюється тоді, коли ми називаємо когось з таких сучасних фальшивників - фальшивниками, а московських приплентачів, наймитів і яничарів - належними їм іменами, але натомість не обурюються цілком, коли що-но згадані осібники, одні - як Юда (з "поцілунок"!), другі цинічно і відверто - обливають поміями і обкидають болотом саме тих, справді визначних українців, які повинні б були бути зразком для нащадків, якими б пишалася кожна здорова нація!

Коли назвемо когось з тих очорнювачів, що працюють серед нас, належним йому імям - це зміється викличе "шляхетне обурення" наших еміграційних патріотів, навіть в тому випадкові, коли вони нічого писаного ним не читали і минулого його не знають, але нікого не обурюють найбільш безпідставні оскаржування гетьмана Мазепи у найгірших провинах і злочинах!

Об'єктивність вимагає ствердження, що таке явище є, на жаль не лише наслідком незнання, але й... "шатості малоросійської", поміченої у нас нашим "північним братом". Надто великий вплив має "напрямок вітру"! Бо як же інакше з'ясувати, що за життя Мазепи складаються йому панегирики, підчас ліквідації всіх решток державності - паплюжать його всякі "Істориї Русов": Бантиш-Каменський і навіть "свідомі українці"

---

* Дрібний урядовець Дмитрій Кулдаров шалів від радості, що про його існування буде "знати вся Росія" бо... в часопису було надруковано, що він в п'яному стані дістався під санкції візника і потім його потягли на поліцію для оглядин і списання протоколу.

цуються гетьмана.

Починається перша світова війна і до голови ради міністрів у Стокгольмі летить така депеша:

"Українські партії, об'єднані в національну Раду з нагоди річниці полтавського бою шлють бувшим союзникам і браттям по зброї сердечний привіт і плекають надію, що Швеція і Україна вільні і рівні знову незабаром зустрінуться і поруч стануть до боротьби за кращу долю народів. Українська Національна Рада - Панові Голові Ради Міністрів. Стокгольм".

Це, звичайно від українців, що були на терені Центральних Держав.

Тоді ж наддніпрянці - відхрещуються з запалом від усякого "мазепинства", виявлюючи почування подібні до висловлюваних "Історією Русов" або нині... панами Корнійчуками. Приходить 1918 рік - наддніпрянці ж організують у Києві демонстрацію на честь Мазепи, і еміграція між двома війнами виявлює не аби-який піетет до Великого Гетьмана. Але цей піетет не глибокий, не пов'язаний з якоюсь поважнішою акцією і тому хоч би спритний видавець і редактор большевицької реп-тильки в Парижі на самій академії на честь гетьмана Мазепи, спритно вшитає у свою "святочну доповідь" різні наклепи не зустрічаючи жодного спротиву.

Та знова "мінється вітер" і розбурхані хвилі виплескують на Захід нових вихованців Москви, а слідом за тим появляється "пожвавлений" піетет до пізнавання "мазепинщини" з.... "Історії Русов"!

Коли ж оголошується з нагоди 250-літніх роковин "Мазепинський рік" - знову не бракує в "бочці меду" тої "ложки дьогтю" про яку каже приказка.

Така сумна мова фактів...

Залишається одне - тішити себе надією, що колись таки так не буде і, що ще прийде час коли ми, кажучи словами Шевченка, "згадаєм праведних гетьманів"! Серед них безперечно, одне з перших місць займе Гетьман Іван Мазепа!

ЛИСТИ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ ДО МОТРИ.

(передруковано дослівно в цілому все подане в "Історії Малой Росії" Бантиша-Каменського, Т. III., вид. 1842 р.)

"Мазепа бил восприємником Матрени Кочубеевой от Св. купелі, а племянник ево, Обидовскій, женат на родной ея сестре. В начале 1704 года он старался получить руку сей девици, но благочестивие родители с ужасом отклонили предложение ево. Тогда Гетман, для удовлетворения преступной страсти, решился соблазнить крестную дочь, подсылал в дом Кочубея од-ново слугу расторопно, ловкаво, по імені Демьяна, с предложением Матроне сначала трех тысяч, потом десяти тысяч червоних. Чего не могли іскитить деньги, то совершила любовь. Шестидесятилетний старик превратился в пылково юношу; із Властелина сделался рабом; умолял жестокою прислать к нему частицу волос; похизал, за дорогія деньги, красний корал, который она носила на шею, платье ея; держал их при себе, орошал слезами. Самолюбие, свойственное слабому полу довершило торжество злодея. Мазепа увоз возлюбленную. Раздался вопль в доме родителей оскорбленных. От стыда принужден бил Гетман разстаться с Матронею, лишив ею с невинностью покоя, очародействовал несчастную, говоря словами Кочубея. Она плевала на мать, отца своево, не внімала убеждениям их, не страшилась угроз. Все мысли, все желанія ея стремились к одной цели: жить і умереть с предметом пламенной любви. Так поступала князя Матроне. І Мазепа страдал не менее. Письма ево дышали страстию огненною, исполнены сіли, чувства, несвойственных ево преклонним летам. Прілагаю их здесь для любопытства читателей:

1.

"Мое серденько, мой квите рожаний!"

Сердечне на тое болю, що не далеко од мене ідеш, а я ни могу очиць твоих и личка біленкого видіти, через сее писмечко кланяюся и всі члонки цілую любезно.

2.

Мое серденько!

Закуривемся почувши от дівки такое слово, же В.М. за зле на мене маєш, иж В.М. при собі не задержалем, але одослал до дому; уваж сама, щоб стого виросло.

Першая: щоб твои родичи по всім світі розголосили: же взяв у нас дочку у ночі кгвалтом и держить у себе місто подложниці.

Другая причина: же державши В. М. у себе, я бим не могл жадною мірою витримати, да и В.М. так же; мусілибисмо из собою жити так, як малженство кажет, а потом пришло би неблагословеніе од църкви и клятва, жеби нам с собою не жити. Гдеж би я на тот час поділ и мнібже через тое В.М. жаль, щоб есь на потом на мене не плакала.

3.

Мое сердечне коханье!

Прошу і вельце прошу, раць зо мною обачитися, для устной розмови; коли мене любиш не забувайже, коли не любиш не споминайже, спомни свои слова: же любить обіцала на щось міні и рученьку біленькую дала.

И повторе и постократне прошу, назначи хоч на одну минуту коли маємо з собою видітися для общаго добра нашего, на которое самаж прежде соизволила есь била, а нім тое будет пришли намисто з шні своей прошу.

4.

Мое середенько!

Уже ти мене изсушила красним своим личком и своими обітницами.

Посилаю тепер до В.М. Мелашку, щоб о всім розмовилася з В.М.; не стережися ей ні в чем, бо есь вірная В.М. и мні во всім.

Прошу и вельце за нужки В.М. мое серденько облапавши прошу не одкладай своей обітници.

5.

Мое сердце коханое!

Сама знаеш, як я сердечне шалене люблю В.М.; еще нікого на світі не любив так; моеб тое щастя и радость, щоб нехай іхала да жила у мене, тилкож я уважав якій конец с того может бути, а звлаща, при такой злости и заедлости твоих родичов, прошу моя любенко, не одмінйся не в чом, яко куж не поеднокрот слово свое и рученьку дала есь, а я взаемне, поки жив буду, тебе не забуду.

6.

Мое серденько!

Не маючи відомости о повоженью В.М.; чи вже перестали В.

М. мучити и катовати, тепер теди одіжаючи на тиждень на певніє містця, посилаю В. М. одіздного через Карла, которое прощу завдячне прийняти, а мене в не отмінной любові своей ховати.

7.

Мое серденько!

Тяжко болію на тое, що сам не могу з В.М. обширне поговорити, що за отраду В.М. в теперешним фрасунку (печали) учинити; чого В.М. по мні потребуеш скажи все сій дівці, востатку, коли они, проклятіи твои тебе цураються иди в монастир, а я знатиму що на той час з В.М. чинити, чого потреба и повторе пишу ознайми мні В.М.

8.

Моя сердечне коханаая!

Тяжко зафрасовалемся, почувши же тая катувка не перестает В.М. мучити, яко и вчора тое учинила; я сам не знаю, що з нею гадиною чинити; то моя біда, що з В.М. слухнаго не маш часу о всім переговорити, больш од жалю не могу писати, тилко тое якож колвек станеться, я поки жив буду тебе сердечне любити и зичити всего добра не перестану, и повторе пишу не перестану, на злость моим и твоим врагам.

9.

Моя середечне коханаая!

Вижу же В. М. во всем одмінилася своєю любовію прежнію ку мні, як собі знаеш; воля твоя, чини що хочеш, будеш на потум того жаловати, припомни тилко слова свои под клятвою мні даніє, на тот час коли виходила есть з покою мурованого од мене, коли далем тобі перестень діамантовій, над которій найліпшого, найдорогшаго у себе не маю: "же хоч саяк, "хоч так будет, а любов межи нами не одмінится".

10.

Мое серденько!

Бодай того Бог з д шєю розлучив, хто нас розлучает! Знав би я як над врагами помститися, тилко ти мні руки звязала; я з великою сердечною тескницею жду от В.М. відомости, а в яком ділі сама добре знаеш; прощу тоди велце учини мні скорій отвiт на сее мое писанье, мое серденько.

II.

Моя сердечне кохана, наймильшай, најлюбезнійшай
Мотрононько!

Впередь смерти на себя сподівався, ніж такої в серцу вашом одміни. Спомни тилко на свои слова, спомни на свою присягу, спомни на свои рученки, которіє мні не однокрот давала: же мене хочь будеш зо мною, хочь не будеш, до смерти любити обіцала. Спомни на остаток любезную нашу бесіду, коли есь бувала у мене на покою: "нехай Бог неправдивого карает, а я хочь любиш хочь не любиш мене, до смерти тебе подлуг слова свого любити и сердечне кохати не перестану, на злость моим ворогам". Прощу и велце мое серденько, яким колвек способом обачься зо мною; що маю с В.М. далей чинити: бо южь болш не буду ворогам своим терпіти, конечно одомщєніє учиню, а яке сама обачиш.

Щасливиши мои писма, що в рученках твоих бувають, нежли мои бідніє очи, що тебе не оглядають.

12.

Моя сердечне кохана Мотренько!

Поклон мой отдаю В.М., мое серденько, а при поклоні посилаю В.М. гостинца книжечку и обручик діяментовий, прошу тое завдячне прийняти, а мене в любові своей неотмінно ховати; нім дасть Бог з ліпшим привитаю, а за тим цілую уста коралєвіи, ручки біленкіє и всі члонки тілціа твого біленкого, моя любєнко кохана".

Сіі пісьма храняться, в спісках, в Коллежском Архіве. Подління возвращени Мазєпі Графом Головкиним при следующем отзыве: "Разбірая взятія у Кочубєя пісьма, нашлі ми, между прочімі, некоторія пісьма і цідули Вашего ль Сіятельства рукою, ілі чьєю іною пісанія, к дочері ево Кочубєєвой, которія подління, не перепісывая і нікому оних не показивая, к Вашему Сіятельству, за печатью, при сьом посылаем". Малор. дела, Кол. Архіва, 1708 года, ч. 19.

Попереду наведе не подав Бантиш-Каменський лише "для любопитства" (для цікавості), цілком не журячися ані усією неймовірністю своїх власних пояснєнь, що навіть стилем нагадують звичайнісінькі плітки, ані тим, що текст листів заперечує всі вигадки подані як історично-усталєні факти, виявлюючи власне цілковиту незгідність вигадок Бантиша-Каменського з правдою. Текст листів відписував урядовець-москвин і звичайно наробив помилок та поперекручував де-які слова.

"РІК МАЗЕПИ" ЧИ "РІК ПУШКІНА"?

Щоб краще висвітлити саму істоту справи, на початку звертаємося до абстрактного прикладу. Ставимо питання: 1) коли б в якому органі секти "сатаністів" (людей, що поклоняються сатані) почав хтось надто часто, наче б то для "укріплення" в тім чортівській культурі, покликатися на ... Євангелію, цитуючи з неї таке: "Вивів сатана Ісуса на височенну гору й показує йому всі царства на світі та їхню славу та й каже йому: Це все віддам тобі, як-що упадеш переді мною і мені поклонишся (Євангелія від Матвія" 4, 8,9) і, навівши згадані слова, писав: "Євангелія доводить ясно й виразно, що сатана є володарем світа, якому впертий Ісус не хотів поклонитися".- то, питаємо ми, чи така пропаганда не привели б до того, що кращі й інтелігентніші з "сатаністів" почали б читати "Євангелію і як не навернулися б до справжньої віри, то бодай перейнялися багатьма християнськими поглядами? 2) коли б який атеїст у атеїстичному органі почав часто наводити "слова Біблії" : "нема Бога" (пропустивши початок, бо там стоїть: "безумний каже в серці своєму: "Нема Бога") то чи не спричинився б він до того, що певна кількість атеїстів (і то - крадих, які хочуть все знати й не лінуються читати) почали б бути атеїстами, або бодай би захиталися не в одному?

Думаємо - відповідь ясна. А тепер вертаємо до теми нашої : гетьман Мазепа і Пушкін.

Порушити цю тему змусило нас те, що в зв'язку з "роком Мазепа" не лише вперто ширять вигадки про пасивне заховання українського народу підчас рішакучих років 1708-1709, не лише при тому вміло підсовується ідея немов український нарід (або дослівно: "загал українського козацтва і суспільства) не підтримав І. Мазепа - (це був великий удар по концепції самостійности української держави першої половини XVIII століття" і далі "суть лежить ... в наставленню еліти і простолюддя першої половини XVIII століття до проблеми власної самобутности, до питання української державности")*, але використовується його для популяризації тамбур-мажора московського імперіялізму А. Пушкіна, та його антиукраїнської поеми "Полтава". Згадану поему популяризується завзято українцями, що не визбулися свого "малоросіяництва", москвофілами і, імовірно, звичайними агентами московськими, що всі

*наведені слова цитуємо зі "Свободи" ч. 195 з 9.X. 1959 р.

разом використовують те, що західні українці не знають добре творів Пушкіна і не знаючи їх допоможуть (в добрій вірі) тим, "адвокатам диявола"!

Отже тому кінечним є подати коротко якого "Мазепу" створив Пушкін у своїй "Полтаві", як до нього ставиться та як ставиться до українських визвольних змагань. Зясовуючи це ми в багатьох місцях подаватимем оригінальні тексти в московській мові, бо на окупованій Україні, видаючи цей (і інші) твір Пушкіна в українському перекладі, щоб спопуляризувати Пушкіна, усунули де-які особливо драстичні вислови, які могли б в українського читача викликати почуття справедливого обурення.

Отже переходимо до характеристики гетьмана яку дає йому Пушкін у своєму імені, в імені автора поеми, характеристики, яку не вільно забувати коли хочемо правильно зрозуміти цілість і окремі уступи, що в них подаються слова наче б то самого Мазепи.

Згідно з Пушкіноюю "Полтавою" - Мазепа - це злочинець, без чести, без жодних етичних засад, егоїст, розпустник, людина, яка не лише не має батьківщини, а й не розуміє що це таке мати батьківщину, бо ж вона ніякого (ні народу ні особи) не любить, він готовий до всякого злочину, людське життя для нього нічого не варте, він готовий завжди для своїх егоїстичних цілей кров людську лити, як воду, він не розуміє, що таке свобода, він ненавидить волю. Це огидний самолюб, карерович, зрадник і грабіжник, кат, який готовий мучити людину аби загарбати собі його гроші, але при тому цей злочинець надзвичайно хитрий, підступний і облудний. Він достосовується до кожного дуже спритно, вдає з себе, мов Тартюф, людину побожну, ідейну, патріота, але, остерігає Пушкін читача, всі його "гарні слова" - це брехня і облуда, це фальш, це той "гачок" на який цей злочинець ловить наївних людей і навіть людей мудрих. Таким малює Пушкін Мазепу в своїй "Полтаві", яка, за первістним задумом мала зватися "Пьотр Великий", бо її героєм мав бути творець московської імперії - Петро I зідеалізований в поемі.

Тому ж, що палко бажаючи запламувати український визвольний рух, знищити його в площині ідеологічній, розуміючи, що без поневолення України не можливе будівання московської імперії (грала при цьому ролю й спокуслива перспектива використати романтичну історію з Мотрею) для змальовання Петра I лишилося за мало місця Пушкін, не бажаючи назвати свою поему імям зненавидженого ім "злочинця"- назвав її "Полтавою".

Щоб читач міг сам переконатися, що власне таким малює Пушкін гетьмана Мазепу, наводимо далі в оригіналі ті уривки в яких автор сам, у власному імені дає характеристику гетьма-

на Мазепи:

"Не многим может быть известно,
Што дух ево НЕУКРОТИМ,
Што рад і чесно і БЕЗЧЕСТНО
Вредить он недругам своїм;
Што ні єдиной он абіди
С тех пор как жив не забивал,
Што далеко ПРЕСТУПНИ віди
Старік надменний прастірал:
Што он НЕ ВЕДАЕТ СВЯТИНИ
Што он не помніт благостині
Што он не любіт НІЧЕВО
Што КРОВЬ ГАТОВ ОН ЛІТЬ КАК ВОДУ
ШТО ПРЕЗИРАЕТ ОН СВОБОДУ,
Што НЕТ АТЧІЗНИ У НЕВО".

За Пушкіном цей "злой старік" ховав віддавна на споді душі "замисел ужасний" (жахливий задум) і "далеко преступни віди старік надменний прастірал" (далеко сягали злочинні пляни бундючного, гордовитого діда) дослівно:

"Іздавна замисел ужасний
Взлелеял тайно злой старік" -

При цьому цей злочинець виявляє в напрямці здійснення своїх злочинних плянів надзвичайну енергію ("В ньом не слабеет воля злая", "неукротім преступний жар") Ця ненависть до Мазепи у Пушкіна тим більша, що Пушкін правильно розуміє, що Мазепа борозся не проти "деспотизму Петра" тільки проти Московщини. За поемкою Пушкіна, Мазепа, цей, як Пушкін його зве "Іуда" (Юда) є такий диявольсько облудний, що обдурив самого (за Пушкіним - "шляхетного й великодушного") московського царя, який його ще й потішає, уважаючи правду подану Кочубеєм за... наклеп!

Підступний і жорстокий облудник Мазепа (за Пушкіним) використовуючи злочинно довіря московського царя, як пише Пушкін дослівно "с кровожадними слезами в холодной дерзости своей" ("з кровожерчими сльозами у зимнім нахабстві своїому) домагається смерти "нещастнаво" Кочубея. І тут Пушкін з мелодраматичним патосом вигукує "Чьей казни? Чья дочь в обятіях ево?" (Чия смертної кари? Чия дочка в обіймах у нього?) і тут же, автор, звертаючися до Мотрі пише: "Не знаеш ти каково змея ласкаеш на груді своей" (Не знаеш ти яку зміюку ти пестити на своїх грудях) і питається, яка сила змушує її вірити лукавим і брехливим словам Мазепи!

Щоб наші читачі не припускали, що ми маючи якісь упередження до Пушкіна навмисно згущуємо барви, подаємо написане на цю тему московським критиком Ю. Айхенвальдом у статті при-

свяченій цьому твору, що була друкована в третьому томі творів Пушкіна, під загальною редакцією Венгєрова "Бібліотека Великих писателєй" 1909 г., т. II. ст. 2-3). Отже так розцінює Айхєнвальд характеристику Мазєпи:

"Етє стїхї убївають - ето смертний прїговор, ето удари молота, которимї прїгвождаєтьсє Мазєпа к позорному столбу (до стовба ганьби)" Пушкін, каже Айхєнвальд, змалював Мазєпу "как человека без атчїзни.... Оттово по мислї Пушкіна, Мазєпа, нїчем своїх дел не освятївшїй, нїкакой ідеєй ілі верой не пронїкнутий ... страшний своїм коварством (підступнїстю, облудок) безмерно лукавий властїтель умов і сердец не только мужскїх но і женскїх". Цей Пушкінів Мазєпа дурив і Мотрю, дурив він і українцїв. Власне підготовлюючи (за Пушкіним) покарання Кочубєя, він, щоб не втратити Мотрї, хоче її обдурити, виставивши себе (за Пушкіним - всупереч правдї) борцем за незалежнїсть України і з цїєю метою розповїдає їй те, що згїдно з думкою Пушкіна було суцїльною брєхнею. Власне цими словами, якими за задумом Пушкіна дурить підступний Мазєпа наївну Мотрю "українцї" з малоросїйськими душами дурять наївну еміграцїю, представляючи їй Пушкінову "Полтаву", як твір коли не прихильний Мазєпі то бодає обєктивний. Ось цї слова вистому перекладї, в якому їх підсовують нам:

"... Давно задумали ми дїло,
Тепер воно кипить у нас.
Усім нам дїяти наспїло,
На боротьбу ударив час.
Без вольности, добра й слави
Мигнулись нижче від трави
Під покровительством Варшави,
Під самовладнїстю Москви.
Україні бути, як державї
У незалежностї пора:
І знамена вольности кривавї
Я підїмаю на Петра..."

(останнї рядки, щоб лїпше піддурити читача, автор одної з таких статтей ще й підкреслив, як це подано вгорї).*

Мотря (за Пушкіним) уже й без того починала дорїкати Мазєпі за те, що вона йому надокучила, нагадувала, що вона йому "вїдала все" і ставить питаннє: "Скажи, чому ж мене не любиш?"

Отже наведений попереду уривок мав зацїлькати і заспокоїти Мотрю. І та справдї захоплюєтьсє перспективою, яку перед нею відкриває гетьман і він зараз же використовує те захоплення ідеєю та її реалїзатором, ставлячи спочатку питаннє: чи кохаєш? А пїсля позитивної вїдповїдї, друге: "Чи я чи

*Слїд підкреслити, що в оригїналї не прапори названї "кривавими", тільки та воля, якої хочуть українцї названа "кривавою".

державного мужа, як людину високого розуму... Це досвідчений державець (?) Він уміє берегти свою державну таємницю. А в душі гетьмана "давно зріють пляни"... здійснення цих мрій - відновлення незалежної української держави. Ця характеристика Мазепи цікава тим, що О. Пушкін не зміг приховати основного - правдивості й ідейності, безкористности і глибокої свідомості гетьмана". ("Новий Шлях" ч. 82, 1959, стаття Килимника).

Такі вигадки пускає в світ захоплений "малорос", вигадки, що вражають безсоромно-нахабним перекрученням правди з метою... захвалити Пушкіна!

А Пушкін для нашого "малороса" остільки рідний, що він, забувши, що він не в СРСР пише, похваливши ще перед тим Пушкіна за те, що він мовляв "крім матеріалів зібраних з України, використав іще таємні архіви з часів Мазепи" (отже, мовляв, у "Полтаві" - сама правда!), перед тим, як перейти до того, що писав про Мазепу француз - Невіль, виривається з такими словами: "Крім згаданих джерел та відомостей про великого гетьмана, треба ще заглянути й у чужинецькі".

Отже для автора Пушкін не належить до "чужинецьких" (для "малороса" Пушкін - "свій, русскій!").

Щоб ще більше спопуляризувати Пушкіна, згаданий автор наводив перед цитованим уривком пару уривків, які мали б характеризувати відношення Пушкіна до українських змагань, наводив їх у неправильному перекладі та ще й спрепаровані автором статті. В дійсності за Пушкіноюю "Полтавою" Мазепа з єзуїтом

"Народний бунт готує тихо".

"Отруту всюду потайну

Гетьманські слуги розсівають.

Там із Булавиним здійсмають

Козацькі бунти на Дону.

Там будять диких орд відвагу

Там за порогами Дніпра

Лякають вольную ватагу

Самодежавністю Петра".

Петро I змальований справжнім великим державним мужем, який несе мир і добробут, закладає підвалини блискоучого майбутнього, але його не всі розуміють і тому:

"Україна глухо волновалась

Давно в ней іскра розгоралась

Друзья кровавой старіни

Народної чаялі війни

Ропталі, треба КІЧЛИВО

Чтоб гетман узи їх расторг

I Карла ждал нетерпеліво

батько твій тобі дорожчий?" Вирвавши нарешті по довгій розмові слова: "Я всім готова тобі пожертвувати в ці дні" ще раз їй нагадує з притиском "пам'ятай, що ти сказала тут мені".

А після цього переходить Пушкін до опису Орлика в ролі слідчого й ката, який з доручення Мазепи намагається у сповненого чеснотами "нещасного Кочубея" видобути признання про те, де заховані його гроші й скарби, кличе ката й починає тортурувати Кочубея. І тут знова патетично вигукує автор:

"Де ж гетьман? Де той лиходій?
Куди сховатися він хоче?
В гадючій совісті своїй?"

Таким же змальований і Орлик. Вони в двох:

..... как вори
Ведут свої переговори
Ізмену ценят меж собой".

Тому пише вже згадуваний Айхенвальд, що коли у Мотрі відкрились нарешті очі, вона збожеволіла "увідев настоящево Мазепу" бо "перед неї спала пелена і вместо краси - явилось безобразіє (гидота), вместо негі і любви - безпределная жестокость"...

Закінчуючи ж "Полтаву" описом бенкету Петра І по перемозі вигукує Пушкін:

"Где ж Мазепа? Где злодей
Куда бежал Иуда в страхе?
Зачем король не меж гостей
Зачем изменник не на плахе?"

Таким малює в дійсності Пушкін Мазепу, вживаючи всього свого хисту на те, щоб всупереч історичним фактам зогидити великого діяча й патріота, обкидати його болотом, обпакудити!

За кого ж тоді маємо уважати таких авторів, які пишуть, спекулуючи на незнанню, хоч би таке:

"Коли ми прочитаємо кредо Мазепи, як його розуміє Пушкін то побачимо, якого патріотичного звучання воно набуло... як сам автор - незрівняно підніс і ошляхетнив його, зробив його справді борцем за волю, а його ідею величною." ("Сучасна Україна" ч. 12, 1952 р.) Цей автор хоче вмовити в нас, що Мазепа не був ані шляхотною людиною, ані патріотом - тільки Пушкін його "зробив" таким! Це більш ніж глум з довірливого читача!

А нині, в "рік Мазепи", ось що пише другий прихильник Пушкіна:

"Пушкін реалістично характеризує гетьмана Мазепу, як

Іх ЛЕГКОМИСЛЕНИЙ восторг
Вакруг Мазепи раздавався
Мятежний крік: пора! пора!
Он ізнемог, он слішком стар
Зачем дрожащею рукою
Єщо он носіт булаву"
"Тепер би г'рянуть нам войною
НА НЕНАВІСТНЮЮ МОСКВУ".

і ось вони "кічливо" (чванливо) домагалися, щоб гетьман ви-
користав ситуацію, кажучи:

"Коли б старий наш Дорошенко
Семен*Самойлович молодий,
Семен Палій, чи Гордієнко
Були б при владі військовій,
Тоді у сніжному завої
Не вмирали б наші козаки,
І Малоросії сумної
Вже визволялись би полки..."

а до того додає Пушкін:

"Так своеволієм* *пилая
Роптала кносьть удалая
Опасних алча перемен".

бо, мовляв та молодь:

"Забула краю давній бран
І при Богдані буйні збори
Священні битви, договори"

це б то забува "вдячність" до Москви за "визволення", пере-
славську умову і т. п. Але підступний Мазепа - мовчить і

"Хто пізна безодню зловорожу
Душі підступної?"

вигукує Пушкін .

Думаю, що кожний зрозуміє, яким принізмом є власне ви-
користовуючи зацікавлення гетьманом Мазепою з нагоди "року
Мазепи" годувати читачів спрепарованим Пушкіним щоб ... заці-
кавити і спопуляризувати ту антиукраїнську поему, якої го-
ловне вістря спрямоване власне проти Мазепи!

На доказ, що це так, наводимо слова зі щойно цитованої
статті С. Килимника:

"заслуговує на увагу творчість найвизначнішого російсь-
кого поета О. Пушкіна, який у свому талановитому творі-поємі
"Полтава" відзеркалює і тодішній настрій в Україні і політич-
ну ситуацію і світогляд Мазепи та його характер, його спра-
вжні наміри що-до розв'язки з Москвою... Хоч О. Пушкін і лає

**свавільством, анархічним настроєм * У Пушкіна: "Чи Самой-
лович молодий".

Мазепу, але правди не може приховати... Пушкін .... глибоко вивчив справу боротьби Мазепи з Москвою, а тому, хоч "Полтава" не є науковим твором, але окремі моменти цілком правдиво висвітлені". ("Новий Шлях" ч. 81, 1959 рік)

Отже просимо перечитати ще раз характеристику Мазепи подану нами в цитатах і спрецизовану Айхенвальдом, його вбивчий "світогляд," думку, що "справжні наміри" Мазепи мали на увазі не визволення України, яка того не потребувала; тільки задоволення особистих егоїстичних плянів огидного старого злющого діда і... прийняти до відому, що це є "правда"! Більше того! Всі вигадки і неправильно змальований перебіг основних подій - це "цілком правдиве висвітлення" ("наукове"! хоч "Полтава" і не є науковим твором, запевняє С. Килимник).

Далі - спрепаровані цитати, яких мета - заохотити українців прочитати "Полтаву" і "хоч це і не наукова праця" - довідатися "правди" обертої на "глибокому вивченню справи"!

Так підступно впорскується отрута в нашу свідомість і рік на честь Мазепи перетворюється на рік зогидження постаті Мазепи і звеличування україножера, московського націоналіста - А. Пушкіна!

Але цього мало! На основі тексту "Полтава" Пушкіна написав московський композитор Чайковський оперу під назвою "Мазепа". Тому, що цей московський композитор користується серед американців популярністю усім, що хоч трохи цікавиться чужою музикою і театром, відома ця опера і, самозрозуміло, її лібретто в англійській мові також відоме тій публіці.

І ось вже вдруге захвалює ту оперу, як наче б то українську і страшенно патріотичну (де ж там Гетьман на сцені "на коні і у гетьманській киреї"!) п. Дмитро Чутро ("Новий Шлях" ч. 82, за 1959 р.) додаючи до того, що, мовляв, її кілька років тому багато разів ставили "в американських і канадійських театрах".

Остатнього "аргументу" розглядати не можливо, бо ж хоч би в тому ж Нью Йорці видана була в 1918 році (і досі продається!) такими ж українцями книжечка "Гетьман Мазепа", яка є просто... прозовим переказом "Полтави", звичайно, без подання джерела.

Виникає на тлі сказаного питання: чому ми маємо замість хоч би поставити прекрасну драму заслуженої української письменниці і патріотки, знищеної Москвою, Старицької-Черняхівської "Іван Мазепа" (яку ми можемо поставити пристойно, а то * при цій нагоді зазначаємо, що в перекладі, який подає Килимник в часопису, слова "Зухвали друзі давнини" не відповідають оригіналові, в якому стоїть "Друзья кровавой старини", це б то охочі до кривавих війн, грабунків і розливу крові.

й добре), виступати з оперою написаною москвином на текст московського імперіяліста А. Пушкіна? Чи для того, щоб використати "рік Мазепи" для спопуляризованя серед українців московських письменників і композиторів, це б то, щоб діяти проти основної тенденції святкування пам'яті Мазепи?

Чи(коли ми візьмемо під увагу і американців) то для того щоб зміцнити в їх свідомості твердження Хрущова, що "Україна - це Техас"? Адже ж кожний чужинець з тої нагоди зробить висновок, що "тексасці" сходю Європи, не маючи регіонального твору на цю тему, ставлять твір московський, бо ж то також "свій" (не дурно ж С. Килимник його не зарахував до "чужинецьких"!)

Мало того! Знаючи зміст творів "Полтава" і опери Чайковського, власне американець зміцниться в переконанню, що українці, подібно ж дивляться на справу усамостійнення України і на особу гетьмана, як і Пушкін.

Сказане управнює нас до поставлення запиту: чи ми обходимо "рік Мазепи" чи "рік Пушкіна" і чи не практичніше було б (в останньому випадкові) просто закупити в Києві збірник "Полтава", виданий в 1939 році, з такими ж тенденціями як і "Полтава" Пушкіна?

Зрештою, на другий запит відповідаємо самі: ні, не практичніше, бо в ньому все виложено надто ясно, а тому міг би той збірник замість вплинути отруюче на свідомість еміграції - викликати у неї відрухове обурення і тоді б "робота" пішла на марно!

М.Р.

Примітка до ст. 29.

Пункти "Статуту "Славянського Общества ім. Кирила і Мефодія" (подаємо за працею проф. Д. Дорошенка "Микола Іванович Костомаров", видача "Українська накладня", Ляйпціг, ст. 26-27):

1. Духовне і політичне об'єднання слов'ян єсть справжнє їхнє призначення, до якого вони мають прямувати. Слов'янські народи в будуччині повинні прилучитися до Росії і скласти з нею одну федерацію.

2. При прилученні кожне слов'янське плем'я має зберегти свою самостійність і такими племенами вважаються: українці, москалі з білорусами, поляки, чехи з словінцями, лужичани, іллиро-серби з хорутанами і болгари. Росія має бути поділена на штати: північний, північно-східний, два українських, два волзьких - нижній і верхній, два південних, два сибірських, один кавказький, один білоруський, далі штати: Польща, Чехія з Моравою, Сербія, Болгарія, західня Галичина приєднувалась до Польщі, східня - до західнього українського штату.

3. Кожне плем'я має народне правління і додержує повної рівності своїх громадян по їх народженню, християнській вірі і стану.

4. Управління, законодавство, право власності і просвіта у слов'ян мусять засновуватися на святій вірі Ісуса Христа. В Релігії має панувати повна свобода. Забороняється всяка пропаганда, яка безкористна при свободі віри; але мається на увазі прихилити слов'ян-католиків прийняти слов'янську мову до служби Божої. Що-до мови, яка мала бути-б загальною для всіх - не вирішено ще, але правдоподібно такою має бути московська, як найбільш розповсюджена.

5. При рівності освіта і чиста моральність повинні служити умовою для участі в правлінні. Освіта в народі має бути обов'язкова; кріпацтво касується, так само й привилеї всякі, касується смертна кара й кара на тілі.

6. Збирається загальний слов'янський собор з представників усіх слов'ян. Київ не повинен належати ні до якого штату і має бути місцем зборів загального союму. В соймі - дві камери: в одній вибрані сенатори й міністри, в другій - депутати. Загальний сойм збирається кожних чотири роки, а як треба то й частіше; в кожному штаті є свій сойм, який збирається що-року; свій президент і сенат. Верховна або центральна власть належить президентові, який вибирається на чотири роки і двом міністрам - закордонних і внутрішніх справ. Для оборони федерації од зовнішніх ворогів існує регулярне військо, але не в великому числі, бо кожний штат має свою міліцію і всі вчать військовій справі на випадок потреби.

На стор. 39 після рядка 23 пропущено такий абзац:

До речі буде зазначити, що, на жаль, траплялися випадки, коли кандидати на укр. "науковців" інформували чужинців про публікації українською мовою присвячені Мазепі та його добі цілком незгідно з правдою. Прикладом може бути хоч би, як перекладав (і "зреферовував") праці істориків, що писали українською мовою, Б. Кентржинський французові К. І. Нордманові, авторові праці "Charles XII. et l'Ukraine de Mazepa" (1959), коли той міг зачислити до "українських націоналістичних істориків" не лише М. Грушевського, але й Оглобліна та Боршака й міг виступити з твердженням, немов ці історики ... "ідеалізували особу Мазепи, щоб зробити з нього героя української незалежності". Така фантастична вигадка не лише знецінює працю К. Нордмана, але й може бути використана для пропаганди проти гетьмана. Адже ж можуть знайтися такі, що зачитувавши хоч би один з наклепів з праць Оглобліна, напишуть: "такої думки про Мазепу навіть ті історики, які, згідно зі свідцтвом К. Нордмана, ідеалізують особу Мазепи!"

ПРИМІТКА ДО СТОР. 104:

* Коли порівнюємо все ж, як ставився загал еміграції в 1959 році зі ставленням до гетьмана Мазепи напр. "Укр. Громад!" Парижу, яка в числі 50 душ на зборах 23 червня 1909 року ухилилася від винесення протесту проти московських "полтавських урочистостей" і пригадаємо, що організований тоді з ініціативи "самостійників" т. зв. "Протестаційний Комітет" у своїй "Відозві" не зважився згадати добрим словом І. Мазепу - то помітимо виразний поступ. Та чи не вправі ми були сподіватися по таких 50 літах більшого?

Вправі! Однак, як це ні дивно, в цьому періоді наступили великі зміни головно в настроях широких освічених верств тих західньо-українських земель (виключаючи Галичину й Буковину - де не були потрібні аж такі зміни), які перебували поза кордонами "СССР" і серед еміграції, але не серед тих кол, які зараз наче б то "репрезентують" сучасну нам політичну еміграцію. Про це свідчить не лише вже нами подане, але й може допомогти зіставлення тут згаданого відношення "Української Громади" Парижу з 1909 року зі звітним, яке принесла нам "Свобода" з дня 19 лютого 1960 року (це б то вже по закінченню друку книжки) про "урочисту пленарну конференцію УВАН у ЗДА". Промінаємо сам факт, що ця "конференція" була "пізнім Іваном", бо відбулася кілька місяців по замкненню "Мазепиного року", а три відчити аж ніяк не вимагали майже 18 місяців на їх підготування і поминаємо те, що один з відчитів ("Польща за часів Мазепи") мав таке ж відношення до

вшановання діяльності Великого Гетьмана, як і відчит на тему "Франція за часів Мазепи", або "Туреччина та Австрія" і т. д. - це б то, що таких відчитів не на тему можна було дати кілька десятків. Відчит про "Українське мистецтво в добу гетьмана Мазепи" - рівно ж не вимагав аж стільки часу на підготовання бо ця тема не є нерозробленою і, зрештою, навіть ряд ворогів укр. самостійності признає, що на цей період припадає розцвіт укр. мистецтва і культури та не заперечує ролі гетьмана Мазепи в тому. Отже центром цілої імпрези був відчит відомого вже нам добре "спеца" в "насвітлюванні" діяльності гетьмана Мазепи - ... проф. Оглобліна.

Пригадавши собі згадане ставлення "Укр. Громади" Парижу, мусимо його порівняти, як з фактом, що згадана установа обрала своїм речником так "славнозвістну" в цій ділянці особу так і тими концепціями, які висунув на цій конференції автор відчиту "Мазепа і Москва".

Подіємо коротко згадані концепції за звідомленням у "Свободі", а в дужках відмічаємо мету і наукову вартість кожної зокрема.

концепція 1.: "Низка суперечностей Москви і Києва загострилася за часів Мазепи, коли Москва розглядала себе як третій Рим...", а в Україні "набула собі особливої популярності ідея Києва, як другого Ієрусалиму..." (Ця концепція підміняє довговікову боротьбу двох народів - концепцією тимчасової політичної ривалізації двох культурних осередків, прикритої ривалізацією двох ідей, з яких другу, зручно висмикнувши з тексту виступів тогочасних наших "риторів" і панегіриків, оголосив проф. Оглоблін "набувшою особливої популярності". Така підміна усуває з поля зору національну боротьбу між двома народами, а генералізуючи висмикнуті дрібнички - ставить цілу справу в площині напр. боротьби за першенство між Краковом і Варшавою, Москвою і Петербургом, а в ліпшому випадкові - Москвою й Новгородом чи Атенами й Спартою, а ніколи не в площину боротьби між Парижем і Берліном, Еспанією і Нідерляндами!).

Концепція 2.: "Україна була під владою запорозького війська" та "як Малая Росія входила в склад Росії" і, мовляв, "до початку 18 віку була білып-менш рівновага хоча були місцеві тертя та інциденти" (Ця яскраво москвофільська концепція, всупреч науковим даним, робить в Україні "паном ситуації" запорожців, а довгу і вперту боротьбу українсько-московську, що після князівського періоду відновилася знова ще за Богдана Хмельницького й тяглась майже безупинно протягом 85 років, якої "епізодами" були численні криваві війни й такі бої, як конопський бій за Витовського, ця концепція замовчує, перетворюючи все те у... "місцеві тертя й інциденти", це б то підмінюючи справжню історію нашого народу "історією" в "констру-

ованню", якої брав прелегент визначну участь разом з Гусли-стим, Петровським, Дядиченком та інш.).

Концепція 3.: "Москва після початку великої північної війни почала наступ на права України... з окрема зробила спробу реорганізувати козацьке військо..." (цілковиту безпідставність і москвофільський характер цієї концепції зясовано в цій книжці на стор. 77-80).

Концепція 4: "Мазепа не був ні москвофілом ні ворогом Москви" лише "не розумів того процесу, що відбувався там, де на зміну боярству приходило дворянство і елементи з народу, як напр. Меншіков" (концепція цілковито неузасаднена, апріорна, а має на меті скріпити попередні, зтираючи національний характер боротьби. Вона, вихованого на західній культурі гетьмана Мазепу, знайомого з західньою Європою краще за Петра I, бо студював там щось більше ніж ремесло корабельного телі, робить нездатним "зрозуміти" що діється в Московщині, нездатним "збагнути" політику Петра I, з яким постійно перебував у контакті'.

Уся неймовірність цієї вигадки стає ще більш очевидною, коли ми собі пригадаємо, як чужі дипломати подивлялися здатність Мазепи спостерігати найменші зміни і все істотне в політиці більш навіть далеких держав і що Мазепа був у контакті й часто зустрічався особисто не з представниками боярської Московщини лише - "Петрової" і що тому, не може мати й тіні правдоподібності вигадка, що так би мовити "непоінформованість" і т. п. привела до виступу проти Московщини).

Коли поміркуємо над цими чотирма концепціями, які "пущено в обіг" на цій "урочистій конференції" то мусимо прийти до висновку, що всі вони спрямовані безпосередньо проти ідеї виписаної на прапорах українських військ, що виступили проти Московщини, а посередньо - обнижують ролю й значіння гетьмана. Це спізнене "вшановання" могло б бути (для де-кого з учасників) бодай чимсь подібним до урочистого засідання представників римо-католицької церкви, яка в Римі 1920 року ухвалила акт "беатифікації" Жанни Д'Арк, азсудженої і спаленої на вогнищі, як чарівниця й еретичка католицьким духовним трибуналом під проводом еп. Пера Кошона 30.У. 1431 року і виправданої тою ж католицькою церквою десять років пізніше, по зміні політичних обставин. Та, як бачимо, так не було. Воно може нагадувати скорше збори синедріону, який займався під проводом Каіафи обговоренням діяльності Христа!

І тому ще раз стверджуємо: частина еміграції про якої настрої ми говорили - в своїй масі посунулася порівнюючи з роком 1909 дуже й дуже вперед, але вона ще далеко не набула потрібного досвіду й знання і тому, приглядаючися до всього, що діється, несамохіть згадуються слова, так шанованого проф. Оглобліним, Пушкіна: "Маріє, бідная Маріє.... чи знаєш ти якого змія на грудях пестив ти своїх?"

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА.....	I-VIII
1. МОСКОВСЬКИМИ ОЧИМА, АБО "ЗА ШМАТ ГНИЛОЇ КОВБАСИ".....	I
2. ГЕТЬМАН МАЗЕПА В КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ "ІСТОРІЇ РУСОВ".....	4
3. ГЕТЬМАН МАЗЕПА В НАСВІТЛЕННЮ БАНТИШ-КАМЕНСЬКОГО.....	14
4. ВІДНОШЕННЯ ДО ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ Т. ЗВ. "СВІДОМИХ УКРАЇНЦІВ" (перед 1917 роком).....	27
5. ВІДНОШЕННЯ ДО ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ І АВТОРІВ (по національній революції).....	47
6. ВІДНОШЕННЯ "ІСТОРИКІВ" ДО ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ ЗА НОВОЇ МОСКОВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.....	68
7. "МАЗЕПИНСЬКИЙ РІК" - РІК 1959.....	76
8. ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО МАЗЕПОЗНАВСТВА.....	89
9. ПОРТРЕТИ "ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ" ЯК ЗАСІВ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ.....	104
ДОДАТКИ І ПРИМІТКИ:	
Листи гетьмана І. Мазепи до Мотрі, Статут.....	121
"Рік Мазепи" чи "рік Пушкіна".....	125
ПРИМІТКИ.....	134

Копії шкіців Норбліна з серії "Мазепа" взяті з монографії З. Батовського.

"На першій плиті (ілюстр. 27), в пізнійших станах майже на половину скорочений, бачимо лише зариси постаті, ледве помітні контури обличчя старого жида з довгою бородою і довгим волоссям, так легко нашкіцованими, що одягу розгледіти не можна. Вирисовується він щойно при дальшому виконанні праці... Вдягає тоді Норблін свою модель у рід жупана, ... вішає на шию медальйона, а при тій нагоді заміняє шабасову шапку на більш високий ковпак. В стані третьому (ілюстр. 29 ... бачимо постать власне так вдягнутою, але докладні обриси встановлюються щойно в стані У (іл. 29) наслідком зміни одягу... Одиноке лише обличчя лишилося майже незміненим... він перетворює його в екзотичного достойника, або про що скорше міг думати ШКІЦИ ЗРОБЛЕНІ НОРБЛІНОМ

27. MAZEPА. СТАН I.

28. MAZEPА. СТАН III.

Норблін у процесі втілювання своєї ідеї - в рембрандівського рабина...""Згідно з переказом... це жид-орендар князів Чарториських, загальновідомий у княжих маєтках під призьвиськом "Мазепа".

Після наведення перекладу уривків (цілість знайде читач у відповідному розділі) тексту монографії З. Батовського присвяченої творчості Норбліна, подаємо дослівний переклад надзвичайно важливих двох приміток Норбліна, які торкаються цього портрету жида-арендаря: "Цю відомість, важливу для пізнання шляхів творчості Норбліна, і для цього стилю записав відомий маляр і варшавський критик Г. Понятовський з нагоди останньої Норбліновської вистави ("Курер Варшавскі" 1910 р. ч. 305 з 4.XI.). Про цю подробицю довідався він від Володислава Дмоховського, а той безпосередньо від князя Володислава Чарториського!"

29. MAZEPA. STAN V.

30. MAZEPA. STAN VI

"Містифікуючий подібністю до Норбліновської аквафорти "портрет Мазепи" збережений в аматорській копії Де ля Фліза в церковно-археологічному Музею при Київській Духовній Академії (репр. в творі М. Грушевського "Ілюстрована історія України" Київ-Львів 1911 р. ст. 416) є безсумніву витвором XIX віку зробленим на основі Норбліна".

* * *

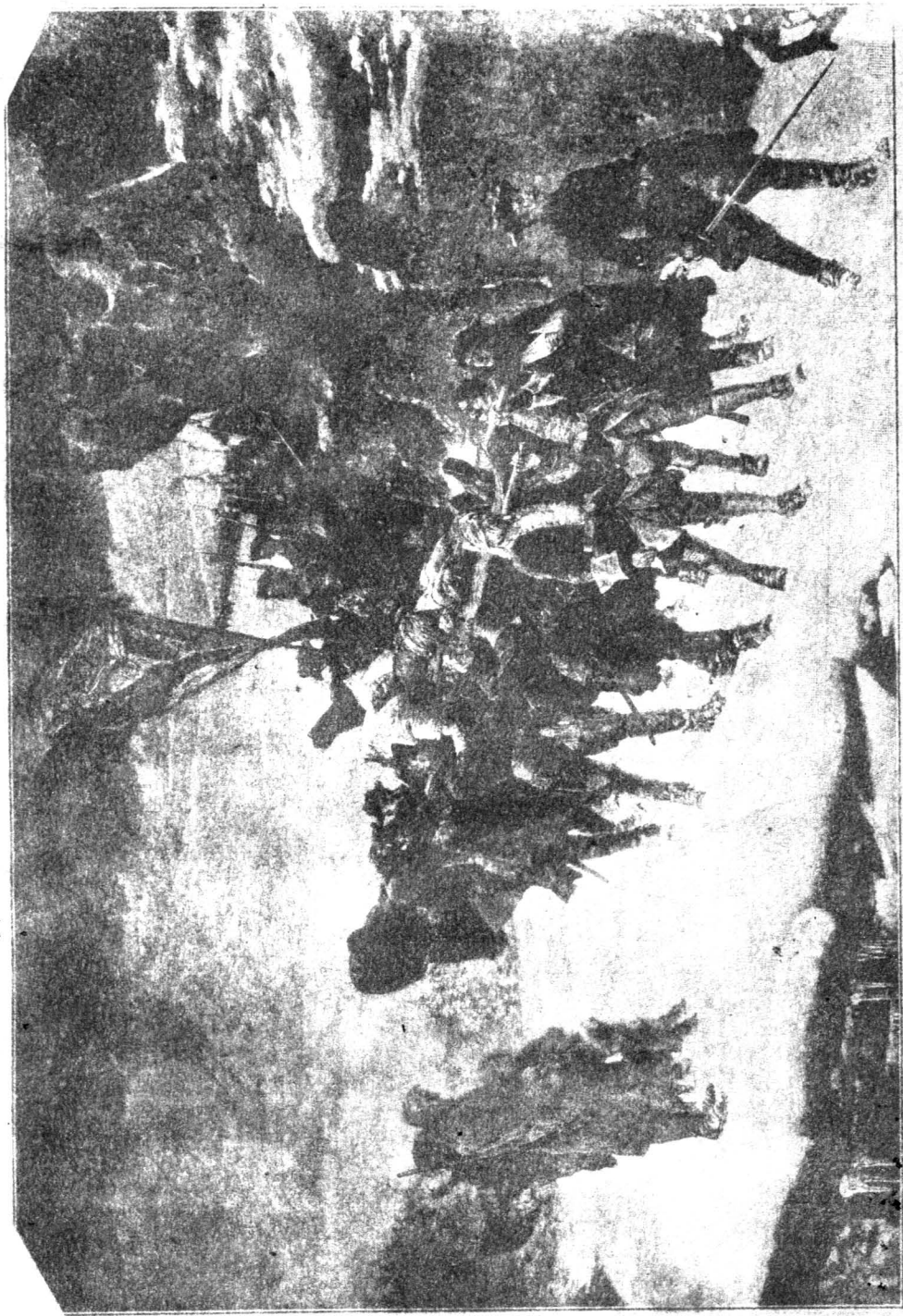

"Портрет" роботи Масютина
- фантазія маляра, яка вражає неприємним виразом обличчя.

"Портрет" роботи В. Крюкова - невдала фантазія. Обличчя немає нічого спільного з жодним історичним портретом, а цілість робить вражіння актора підмійського театру позуючого на "гетьмана".

Останній шлях союзника гетьмана Мавриля Орлика - відчайдушного, як легендарні герої шведських саг, великого вождя шведських армій короля Карла XII., що загинув під час штурму форту Фрідерікстона у грудні 1718 року. Малюнок Цедерстрема.

УВАГА!

Ласкаво просимо виправити помічені по виході в світ першої книги друкарські помилки, що, або дісталися невиправленими з першого видання, або зроблені були в другому виданню.

ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ:

стор.	34-	рядок -	24	треба.....	15 років
"	41	"	30	"	москвини
"	68	"	17	"..	трабантів
"	71	"	останній	"	"який
"	73	"	41	"	залога 1900 душ
"	73	"	46	"	пропущено: Слід при тому підкреслити, що не помилився московський полковник Юрлов, відповідаючи на шведську вимогу здати фортецю, сполучену з погрозою, що вразі спротиву шведи, здобувши твердиню, повісять його на брамі, коли відповів дослівно: "Моя обов'язність захищати город... я знаю, що шведській король вважаєт храбрих і не верю штоби Сво Величество проявил в случае победы такую жестокость".
"	77	"	28	"	1400
"	77	"	29	"	5500 (навіть враховуючи московські втрати в людях)
"	88	"	10	"	треба (до 6000 москалів при 30 гарматах).
"	89	"	7	" пропущено:	"Це завдання було досить важким і вимагало поважних сил. Аджеж московська залога Полтави доходила до 6000 при 30 гарматах!
"	91	до"рядка	17	пропущена	примітка: Відступ шведського короля прикривали головно українські війська, яким і довелося 6 серпня 1709 року витримати бій з московською кіннотою, яка мала завданням унеможливити переправу через Бог. На лівому березі Богу у селі Троїцькому збереглися аж до 1926 року рештки земляних фортифікацій відомих серед населення під назвою "редуту гетьмана Мазепи", частина тих валів була зайнята пізнійше під троїцьке кладовище, а частина, яка належала селянину Круглицькому й була засаджена садом, в 1926 році була знищена, коли останній вирубав сад і переорюючи під баштан, понищив рештки валів.

----- * -----

ПОДЯКА

Тут складаємо подяку ВШП проф. Д.Т. Лазарю за пожертву на видання цієї книжки в сумі трьох доларів.

